

TARTALOM:

Szépirodalom

Jász Attila – Fák a teraszon – (derék, fájás) / (élet, rajz) / (sziget, bója) / (korszak, váltás) / (eső, idő) / (álom, álom) / (ősz, napfény) / (élet, halál)	3
Erdei Tamás – (Aphrodité)	6
Kabai Csaba – Cave Bestiam / Egyedül a végig	8
Németh András – A legősibb upanisád / Kardaltöredékek Euripidésztől? / Klóthó az emberi létről, akár egy cérnaszárlól	10
Kontra Ferenc – A fiú neve	12
Dezső Katalin – Ahogy esni szokott / Ingovány / Idegenek / Buborék	18
Jan Prokop – A szép magyar lány	21

Cs. Simon István (1942–2007)

Cs. Simon István – Terján / Csókai utca / Válaszlevelek / Szindikalista vers 69-ben	30
Sinkovits Péter – A parlag virágai – Barangolások Cs. Simon Istvánnal	33
Fodor István – Ez az én szülőföldem	37
Tóbiás Krisztián – Kicsi gyíkocskák napoznak a lövészárokbán (1999–2001) ...	40

Gyermekirodalom

Sebesi Viktória – Az apa(ság) megjelenése a kortárs gyermekirodalomban ...	44
Nagy Gabriella Ágnes – Népmesei hagyomány a kortárs gyerekirodalomban ...	55
Hermann Zoltán – Drámai mesék 1–4.	73

Kiegészítés 150

Szarka László – Jogfeladás vagy éltető kompromisszum	79
Halász Imre – A kiegyezés és Zala megye	90
Katona Csaba – A kráter mélye. A kiegyezés hatása a füredi fürdőre	99

Jász Attila

FÁK A TERASZON

(derék, fájás)

Derékfájással válaszolok a díjakra mostanában. Nem direkt, így alakul. Ahogy fáj, kapok egyet rögtön. Illetve fordítva, hiúságomat csökkentendő, érzem a súlypontokat, ne felejtsem el.

Az elismerés öröme a testi fájdalommal szemben. Mennyire kiszámítható vagyok és gyenge. Elefántcsontokat pakoltam, nem álomban, és meglett a hatása. Elefántsetáltatásról írott versemért

kapom a díjat. És tessék. Figyelem a hatalmasra nőtt fenyőket a füredi teraszról. Rálátok a Balatonra. Sima, néhány vitorlás. Néhány nap és elmúlik a fájdalom, ahogy a díjazás öröme is. Persze a fák itt maradnak,

kicsit girbe-gurba a törzsük, de mozdíthatatlanul állnak. Igyekszem tanulni tőlük. Az éppen őszülő örökzöld fáktól. Dürer fűcsomói ilyenek, itt láttuk őket. Lassan lépdelek a reggeli vizes fűben. Lógok a hinta

gerendáján, lenézek, nem látszik a lábnyomom. Eltűnt hirtelen. Innen akár újra is kezdek mindent. Lepakcsolom az égve felejtett villanyt, hajnalodik. Miközben áposz és betakarsz végre. Megnyugszom hát.

(élet, rajz)

Mikor születtem, forrás voltam,
aztán kanyargós folyóvá lettem.
Lassan megerősödtem, lenyugodtam,
helyenként tóvá lassultam le. Csak várom,
hogy egyszer elérjek egészen a fénylő tengerig.

(sziget, bója)

Éjszakai szigetre hajózom be, fáradtan, ágynak nevezem, és lassú ringással távolodom magamtól, orrunk még akkor is összeér veled, az ablak nyitva, hűvös van már, belülről melegítjük egymást. Ilyenkor

a félelem tesz magáévá minket, hogy lesz majd idő, amikor ez nem így lesz, az idő térré válik, és fejünkben az elméletek győznek a tapasztalat helyett. Jelzőbójákat hagyunk, hogy tudjuk majd, ha kell. Merre evezzünk.

(korszak, váltás)

Már előző nap meghalt valójában. De csak másnap délelőtt vette észre. A király. Hogy meghalt. Szébb napot se kívánhatott volna. Koraősszel, napfényes délelőtt ért véget életem előző korszaka.

(eső, idő)

A háztető kúpcserépén egy madár tollászkodik az esőben. Boldog. Talán, mert nem tudja, mi a boldogtalanság. Ahogy Dürer fűcsomói, szanaszét állnak csak, méltósággal, de ez a festő szabadsága, hogy

akár ezt is megfestheti. A fűszálak viszont önálló életet élnek már, és várják, hogy bogár, mondjuk, katica rájuk szálljon megpihenni, mert az vizuálisan is jól nézne ki. Szarvaspata őket már nem tapodja. Csak

én érzem úgy, mintha egy egész csorda átment volna rajtam. És azt kívánom, bárcsak visszafelé is átmennének, mert attól csak jobb lehet. Fülelek hát, hallgatok. Valaki olaszul olvas verset a kertben. Szeptember-

ben. Óvatosnak kell lennem. Még minden zöld, erős. De ha figyelsz, egyikét levél már hullik. Bár a fákon még nem látszik, csak a kerti asztalon. Olyan, mintha értenék olaszul, pedig nem. Csak a verseket szeretem.

Ahogy az ősz a kedvenc időszakom. Talán a fények miatt, minden élesebb egy picit, minden tompább. Élesítem hát figyelmemet, ilyenkor még a borús, esős hajnal is fellelkesít. Mivel bármi megtörténhet még napközben. Talán.

(álom, álom)

Azt álmodtam, hogy nem álmodok. És benne maradtam ebben az álomban azóta. És nem tudok felébredni, de álmodni se. Minden rendben. Kivéve, hogy fekete nőstény kutyaként nézek magamra.

(ősz, napfény)

Hosszú ősz, fényes napok, de a füvek faárnyékban délben is nedvessé teszik a cipőorrot. A zöldküllő ezen persze csak nevet az ágak közül, mindent így kommentel, ha éppen hallani, látni viszont nem lehet, az külön ajándék.

Ráleltem a régi, játszótéri padra, hangja nyomán, nincs itt senki, ahogy régen, tiéd a nyugodt látvány egésze. Véletlenül rápisiltem egy napozó bodobácsra az öreg hársfa kérgén. Változnak az idők. Ha mi már nem is.

(élet, halál)

Régi kutyám sírját látogatom, érzem,
hogy a régi életem is mellé temettem,
csak nem vettem észre akkor, de azóta
benőtte már a fű a fasor mellett,
így látom, a halál csupán az élet
viszonyítási pontja.

Erdei Tamás (APHRODITÉ)

Júlia olyan nő volt az életemben, amelyet minden ellenségemnek tiszta szívemből kívánok. Az életerőt nem egyszerre, de apránként, ínycsókák módjára, szürcsölgetve szívta ki belőlem, ahogy a gourmand-ok az osztrigát a héjából. Élvezettel ölt, lassan és kéjesen. Testi szépségét ösztönös zsenialitással használta. Középkori orosz ikonokra emlékeztető arcát és ájtatos ábrázatát hullámos, sötétszőke haj keretezte. A hajzuhatag alól tiszta, babakék szemek néztek a világra csodálkozva. Filigrán alakját mesterkélten kecses mozgás emelte ki. A természet bőkezűen bánt vele, ami a külső megjelenést illeti. Valódi énje azonban, amelyet örökkévalóságnak tűnő időtlen időközön át ismertem meg, egészen más volt, mint a külseje. Lassan, túlságosan lassan értettem meg, kivel hozott össze az élet. Fialat voltam, és ragyogóan ostoba.

Akkoriban a testi szépség bűvöletében éltem, és képtelen voltam ellenállni egy elegáns autó, egy csillogó drágakő vagy egy gyönyörű nő csábításának. Szépségimádatom sajtós vallási meggyőződésévé vált az ókori görög műalkotások tanulmányozása során. Vallásomnak megvoltak a maga teológusai, papjai és szentjei, akik a kultuszt kialakították, az istentiszteletet celebrálták és hitüket gyakorolták. Praxitelész Aphroditéje, Pheidiasz Pallasz Athénéje igéző erővel hatottak rám, a tökéletes és kiegyensúlyozott szépséget láttam bennük. Amikor Athénban jártam, a Pantheonban csak nehezen állhattam meg, hogy a kezemmel ne simítsam végig a szépség és a szerelem istennőjének torzóban is hibátlan alakját. Elakadó lélegzetem, kikerekedő szemeim kínos helyzetbe hoztak utastársaim előtt, de semmi nem érdekelt, csak ez a halhatatlan formai tökéletesség. Alig tudtak elvonszolni a szobor mellől, amelyet vad erotikus erőter vett körül. Évezredek sem tudták elkoptatni ezt a delejes vonzerőt. Sokáig álmodtam még az élettelenül élő kőszobor provokatív meztelenségével.

De Homérosz eposzainak harmóniája vagy Hésziodosz meséi éppúgy lebilincseltek. Amit akkor éreztem, csak jóval később, Ulrich von Wilamowitz Moellendorff, Joachim Winckelmann és főként Friedrich Nietzsche írásainak tanulmányozása során értettem meg, amikor a nemes egyszerűségtől és a csendes nagyságtól eljutottam a dionüszoszi őrzöngésig. Amikor ráébredtem, hogy nem vagyok magányos hívő, kissé csalódott lettem, de furcsa módon különös büszkeség is eltöltött – megértettem, hogy antikos szépségvallásomban hosszú a sora bukott hittestvéreimnek, akiket lánkra fűzve hurcol az ideális tökéletesség eszménye.

Júliában a hibátlan, isteni szépség földi megtestesülését véltem fölfedezni. Úgy éreztem, Botticelli Vénusza lépett ki elém a káosz tengeréből, hogy hókarjait felém nyújtva megváltson földi tévelygésemből. Szőke hajkoronáján megcsillanni láttam az örökkévalóság arany visszfényét, benne látszott megszületni az idő, személyes kronológiám kezdete. Érzéki ragyogása veszedelmes narkotikumként dolgozott ereimben. Olyan drog

volt ez, amely akár többet, akár kevesebbet adagolnak belőle, pusztítóbban hat kémiai rokonainál. Héphaisztosz és Árész hűtlen kedvesének öldöklő szépsége még ismeretlen volt nekem, balga Nárcisszusznak, aki ájult hódolattal néztem a kézzel foghatót, és nem láttam mögötte a csupasz valóságot. Júlia a fizikai tökéletesség teljességében állt elém, fehér gyolcsból készült lenge ruhája alig takarta földi valóját. Testi bájai annyira elvakítottak, hogy képtelen voltam meglátni benne bármi rosszat.

Júlia külső megjelenéséhez egyáltalán nem illett jellemének néhány furcsasága. Ez a kecsesen földre lépő Aphrodité remekül tud gúnyt űzni mások legkomolyabb meggyőződéséből és rejtegetett gyengeségeiből. Gyönyörűséget lelt emberek összezavarásában és megszegényítésben. Kezdetben nem akartam tudomásul venni, hogy ez a pajkos istennő valójában éles nyelvű bajkeverő, akit a sors kiváló érzékkel vert meg mások jellemhibáira és rejtegetnivalóira. Mindenki csak a rosszat látta. Gyorsan teremtett kapcsolatot, és túlságosan is könnyen férközött jóhiszemű emberek bizalmába, amivel a legtermészetesebb módon mindig visszaélt. Miután porig alázta az illetőt, a romok felett éles kacajt hallatva általában még fordult egyet-kettőt, majd elégedetten elviharzott.

Nem volt nehéz odaképzelné a seprűnyelet formás lábai közé.

Bár a barátaim gyakran figyelmeztettek erre a veszélyes kettősségre, és én magam is többször láttam kétségbeesett, megdöbönt, összetört embereket kezükbe temetett arccal, miután elkövették azt a hibát, hogy Júliával őszintén beszélgettek, mégsem akartam szembenézni igazi énjével. Dekára mérte bájait és imádott uralkodni a környezetén. Nekem, aki egy darabig összekevertem az örült féltékenységet a szenvedélyes szerelemmel, úgy adta oda magát, mint aki ezzel hatalmas szívességet tesz az emberiségnek, amelyért örök hálát, szüntelen hódolatot és feltétlen engedelmisséget vár cserébe. Mindenkitől. A legtöbb ember tehetetlen a fizikai szépség, a kamaszos báj és a gonoszság ilyen keveredése láttán. Hiányzik belőlük az antianyag a fekete özvegy marásával szemben. Nem kapták meg a védőoltást.

Ahogy én sem.

Mókás-komolykodó magázódásunk, amelyet megismerkedésünk éjszakáján vettünk fel, sokáig rajtunk ragadt. Sárkány úr, ugye bevásárol nekem a piacon, fél kiló paradicsom, néhány fokhagyma és egy kis patisszon kell, ugye elhossa a könyveim a könyvtárból, ugye aláíratja az indexemet, hallottam naponta nyávogó, nyájaskodó hangján előadott követeléseit, amelyek kezdetben szórakoztattak, hamarosan azonban kétségbeesésbe kergetett velük.

Bár találkozásunk estéjén már felvillantotta tépőfogait, én vak voltam és süket. Tőlem akár csattogó agyarakkal is érkezhettek volna, semmit sem értettem a körülöttem zajló eseményekből. Csak a szerelmi örület éltetett azokban az években.

Első pillantásra amolyan üresfejű, csinos kis libának tűnt, ezért nem is nagyon törődtem vele. Pedig sosem játszottam még olyan veszélyes játékot, mint akkor, azokban a napokban, amikor könnyed, felszínes csevegésünk közben egyszer csak a torkomra forrasztotta a szót. És attól a pillanattól fogva nem volt nyugalmam.

Kabai Csaba

CAVE BESTIAM

Az örületből térnék vissza,
megjártam az egész utat,
a téboly el caminóját.
Az ördög castingján példásan szerepeltem,
és csattogtak a villámok jártomban-keltemben;
és nem mondom, barátom,
hogy egyszer sem reszkettem.

Az ördögnek kezdettől kedves gyermeke voltam,
mert olyan magamnak való vagyok,
és bevetett mindig, a magányos harcost;
így voltam gonosz gyermek, irigy, dacos,
barbár állat, ha állatot kínozhatott –
líhegett az ördög: *gyerünk, csináld, még nem halott!*,
és simogatott, hogy ilyen jó tanítvány vagyok.

Később a hús bűneire is ajtót nyitott –
ifjú parázna téboly. Én bántottam
a nőket, kiket az élet elém dobott –
bazzalyogva ült az öreg ördög, s bólogatott.

Ördög, most megpróbálsz halálba itatni.
Hej, egykoron ez is micsoda móka volt!
De régi, boros hevületed bornírtsággá változott.
Most eltemet csalóka, barokk kerületed,
tudni vélem utcáid, mégis eltévedek;
számat dögletes ital csókolja, az átokparton ébrednek.

Indulásra régen összecsomagoltam,
itt hagylak, te gyilkos, de hetek, hónapok, évek telnek,
csak ülök bőröndjeimen tompán, bénultan.
Túl sok volt már, kiszállni nem lehet.

Magamból magam kizártam szertelen,
beleittam elmém a sárba, ostobaságba.
Lehet-e innen ébredni *valami másra*?
Csúf vagyok, hitvány állat,
kit emészt a mámorgépezet.

A téboly útján, Ördög utca, vétkezek.
S míg valaha takartak, védtek óvkezek,
most magamra maradtan süllyedek.
Pedig van gyermekem is, kettő,
de ez sem ad kellő fegyelmet:
csak növeli szégyenem.
Rajtam, tudom, rosszul áll bármi mez,
de mégse így kellene feszengenem.

Megállni nem ad tartást semmi vallás –
isten nem jár ördögúton.
Lélek lektorok! Előletek csak futok –
hagymázás szövegetek,
hunyorító szögszemetek: riasztotok.
Megértésekre megvetésekre
vet árnyat, észre sem veszitek.

Ördög nyomatja halálom, ördög dob enyészetnek.
Túl síráson, önsajnálaton, túl veszélyen,
önmagam legnagyobb ellensége:
most fel kellene ébrednem.

EGYEDÜL A VÉGIG

nyomul föl az undor titkos lépcsőin,
soha nem használt vészútvonalakon,
titkos járatokon, nyomul visszavonhatatlanul,
mint az erősödő émelygés.

fogadni őt mindig is rossz házigazda voltam:
rideg az első napon, figyelmes, de visszafogott
a másodikon, otrombán beleszerettem a harmadikon.

mert végső soron igaz az, hogy szeretek szenvedni,
mint ahogy veszíteni is. ezért nem voltam szomorú,
amikor elhagyott. fekete tintával írtam a neki
címezett leveleket, melyekre sohasem válaszolt,
de egy idő után megint itt volt, és úgy tűnt, végleg.

legutóbb a miniszterelnök bukását néztük együtt végig
a történetek iránt hidegen (*minket ugyan nem érint*),
majd egy nagyobb kaspóba ültettük át a virágcsmetét,
melyet öntözni én fogok, egyedül a végig.

Németh András

A LEGŐSIBB UPANISÁD

Csak a por vándorol,
a lélek soha –
(de)
mikor állsz, láb alól
se lép máshova –
(ha)
szemed elcsalja út,
a föld mámora –
(de)
te maradsz, mint kaput
nyitó vak nyoma –
(ha)

becsap árnyék, a fény,
lehetsz víz fia –
(de)
születő sár, szerény,
a monszuncsoda –

KARDALTÖREDÉKEK EURIPIDÉSZTŐL?

.....

Van olyan szeretet,
ami már túllépett
az istenképeken?

.....

Magadon mikor is
kerekedsz túl, féltett
idő, mert nincs jelen?

.....

Mire majd odavet

neked annyi hamis
aranyat bölcsesség,
hogy élj, lélek leszel.

.....

fadarab kerül, ég

Sose játszik a víz,
ha fölé labilis

felé nem dobja fel.

.....

KLÓTHÓ AZ EMBERI LÉTRŐL, AKÁR EGY CÉRNASZÁLRÓL

Könnyedén sodorni,
mint szakadni kész, de
fonható, rövide
mért időt, csak újra

más szövetbe, testbe
öltögetni semmi
pillanatra, kába
érfalat keresve

példaként, feszítse
bár a vér sokat, ha
pattanásig élni

szűk marékkal adva

hagy hurokszerencse,
éveket. Nos, ennyi.

Kontra Ferenc

A FIÚ NEVE

A neoncsövek hullámzó fényétől szédülni lehetett. Az elavult áramfejlesztő ingadozó teljesítményt nyújtott. Az ablakokon a széles barna szigszalagok ikszei a betegeket védtek a szilánkok becsapódásától. Alig akadt lakás a városban, ahol az első napok ablaktörési rátája alapján ne kerítették volna a lakók valamilyen színes ragasztószalagot. Mintha csak Christo, a térművész rendezte volna el így, hogy a város mint a művészet tárgya az ikszek tarkaságával megfogalmazza saját látványmetaforáját a célkeresztek által.

A lány egy kórházi ágyon fetrengett a neoncsövek elhalványuló fényében. Emlékezetkiesésekkel, egy igazi hajsza után. Mintha végig üldözték volna őket. Úgy indultak el, hogy már sötétedett, ott állt a ház fenn a Zangyalon, egy sziklás kiszögellésen, mint a E. A. Poe Usher-háza, és nem lehetett tudni, mikor süllyed el, nyeli el a folyóvölgy. Megjelentek a repülő, megszokták már, szinte óramű pontossággal érkeztek, mint a menetrend szerinti járatok, ott tettek egy kanyart a ház fölött. Ezután már nem indultak autók a hegyről a város felé, a hidak felé. Mert nem lehetett senki biztos benne, hogy melyik lesz az utolsó pillanat, amikor éppen azt a hidat bombázzák, amelyiken áthaladnának, és a hidak fogyatkozásával sötétben maximális sebesség mellett is orosz rulett lett az átkelés.

Napok óta tartott a feszültség, mi lesz, ha nem tudnak átmenni. Már régen át kellett volna költözniük a túlsó partra. Vészhelyzetben mindig a túlsó part a biztonságosabb.

A fiú nem félt, állt karba font kézzel, és nézte a felvillanó fényeket, az elsikló tükröződésekkel a vízen, a csobbanásokat, és ciccegett a pazarlás láttán.

– Ennyire pontatlanul céloznak? Nem jár legalább egy-egy mínusz a pilótáknak a kartonjukon, amikor lehúzzák a kimenőkártyát munkaidő végén a bázison? Azért a pazarlásért levonás járna, amennyit csak úgy a folyóba szórnak, a szarháziak, bezzeg nem jönnek majd vissza, hogy eltakarítsák maguk után, hanem itt hagyják nekünk, hogy a sugárszennyezés csak fertőzze tovább a város teljes vízhálózatát. A bátor pilóták, baszom az anyjukat, öt találatból se bírták szétlőni a vasúti hidat. Szeretném látni az arcukat a tévében, ahogyan ők a terroristák képét mutogatják!

– Ne dühöngj rajta, csak téged fognak megvetni, ha káromkods, és nem értetted meg a katonai diplomácia érvényességének filozófiai összetettségét: értünk teszik! – simította végig a fiú izmos hátát a lány.

– Ezt a jövőnkkel teszik.

– Emelkedj végre felül, a tűzijátéknak mára vége – húzta befelé a lány, mert nem bírta nézni, ahogy a fiú bámulja ezt az irracionális katasztrófafilmét. – Ha újra lesz áram, megnézzük Griffith Intolerance című filmjét, az megnyugtat.

– Nem, nem tudok felülemelkedni, amikor szó szerint földhöz ragadt, üvöltő, földön fetregő embereket húzunk ki a sárból, mert kicsapta őket a szobájukból a légnyomás,

és most a fövénybe ragadtak a saját kredencükkel együtt. A magatehetetlen sérülteket pedig simán elviszi a víz.

De mégis indulni kellett. A lány fejében felpörgött a film. Apa és fia ültek elől. És egy pillanatra sem vetődött fel, hogy talán valamelyikük otthon maradhatna. A lány már rendszeres időközönként görcsölt, sírt.

– Kapcsold le a fényszórót!

– Ésvaksötétben hajtsak le a szerpentes úton? Aszakadékszelére sodródnánk. Majd pont engem találnak el ezek a balfaszok, akiknek ez a néhány célpont is hónapokba telik.

A fiú nyomta a gázt a vaksötét erdőben a meredek lejtőkön lefelé. Mintha óriások üldözték volna őket. A lány, ha kinézett is a szélvédőn, akkor is csak hátrafelé nézett, és bukdácsolva követte őket a repülő, mint Hitchcock Észak–Északnyugat című filmjében.

Egy lopakodó üldözte őket.

Olyan ismeretlen volt az út, mintha ködben jártak volna. A kocsi letért az erdei útra, eltakarták a fák. A repülő közeledett, és a morajlása a kocsi motorzúgásnál is hangosabban szólt. Hirtelen robbanás hallatszott, kilőtte a hegyen a tévétornyot, hosszú perceken át szikrázott a Zangyal felett, mint valami szokatlan, művészien komponált görögtűz, mögöttük az égre csaptak a lángok, és a lombokon vörös fények pásztáztak végig, ettől olyanok lettek a fák, mintha égett volna az egész hegyoldal. Mintha belevakultak volna megint az éjszaka sötétjébe, csak az autó fénye csapódott a sziklafalnak, az újabb kanyarnak. Csend lett. Széthajigálták a gépek a napi adagot.

Voltak az útnak olyan szakaszai, melyek teljesen kiestek a lány emlékezetéből, nem tudta, hogyan indultak el, sokáig nem is mert kinézni az ablakon, nem akarta látni, hogyan zuhannak a folyóba, vagy éppen túljutnak-e rajta. A fiú leengedte az ablakot, hogy friss levegő jöjjön az utastérbe. Edvard Munch sikolya koncentrikus köröket rajzolt a híd fölé, aztán vitte tovább a folyó a sötétségben. A lány hangja egyre riasztóbban visszhangzott.

Ahogy partot értek, akkor robbant, és az autó megemelkedett a vakító fényben, mint egy felszállásra készülő ufó, majd orral érkezett a kocsi a járdára, fékezett, aztán visszatalatott az útra. Felrobbant mögöttük a negyedik találattól a híd. Villogó piros fénnel szirénázott hozzájuk a mentőautó, néhány perc múlva már a kórházban lökődött tovább egy kórházi ágyon, még éppen időben.

A lány fejét ütés érte, végeérhetetlenül hosszú snittben lepedőket hajtogattak körülötte egy gyengén megvilágított teremben, mintha Bergman Perszóna című filmjébe került volna, minden fekete-fehérben játszódott körülötte.

Mély álomba merült.

Álmában a teraszon teregetett, szétfeszítette a szárítók ikszlábait. Az alsónemüket, különösen a férfi alsónadrágokat, sosem tévesztette volna össze, külön sorba rakta a fiú alsóit, külön az apját.

Az apa banktisztviselő volt, rendszerint ő főzte a vacsorát, két éve vált el a feleségétől. A fia orvosira járt, most persze beosztották a sürgősségre.

Közben mindhármuknak a szülés járt a fejében.

Nem kérdezték meg, pedig annyiszor futott zátonyra a beszélgetés emiatt, mert senki nem akarta megkérdezni, talán a választól féltek, a lány pedig élvezte is, hogy egyedül csak ő lehet a titok birtokában.

A lány a fiú ajtaja előtt állt, kezében egy bögre kávéval. Kopogni akart, de nem volt rá szükség, mert éppen kinyílt, mintha véletlen lett volna.

– Miért alszik itt mindenki külön szobában?

A fiú elsápadt.

– Mert másként kényelmetlen lenne.

– Vagy inkább kellemetlen?

A fiú vacsora után általában a szobájába ment tanulni.

A lány leginkább régimódi romantikus regényeket olvasott a teraszon, egy pillangó-mintás porcelánbögréből zsályateát kortyolgatva, hogy amikor felnéz, mindig a folyót lássa, mindig másmilyen színben, amilyent éppen a felhőjáték vagy a hegy sötétkék árnyéka kiad. A zsályát maga szedte a ház körül, és felkötötte őket szárítani sorban, kisebb csokrocskákban a terasztető alá, ahol nem áznak el, és a szél szárítja őket, nem a nap. Ahogy egyre jobban látszott rajta, hogy terhes, egyre magányosabbnak érezte magát.

A német juhászt Babérnak hívták, mindenüvé követte, ha sétált az erdőben, néha megkergetett egy nyulat, de aztán gyorsan visszafutott hozzá. A férfiak parancsoltak rá, hogy a lányra kell vigyáznia, és ezt olyan komolyan vette, mint egy igazi testőr. Nem is kellett szólnia, kitalálta gondolatait, ha pihentek egy farönkön, a fejét a lány lábára hajtotta.

A kórházi ágyon ott feküdt mellette. Úgy érezte, hogy a testével melegíti, mert vacog. A kezével nyúlt a lába felé, ahol lenni szokott, de valami másba ütközött. Kinyitotta a szemét. Nem a kutya volt. Kábán, homályosan látta, hogy a nővér ül mellette, egy tűvel próbált eret találni a karján, és a lány éppen a tű felé nyúlt, hogy ne szúrja meg.

– Rosszat álmodtál?

– Nem is álom volt, hanem a múltam egy elporladt darabja. Nem akarom, hogy azt belém szúrja!

– Pedig muszáj lesz!

Talán nyugtatót kapott.

– Olyan is van, hogy az ember nem emlékszik semmire? Talán fél napra vagy órákra? – kérdezte másnap reggel a lány.

– Olyan is van, hogy később emlékezni fog, nem lehet tudni – méregette gondterhelten az orvost.

– Meddig maradok itt?

– Holnapig döntse el, mi legyen a gyerekekkel, mert legfeljebb két napig tudunk ágyat biztosítani.

A zuhanás visszarepítette az időben, amikor még fiatalabb volt, szinte még kamasz, és közben mintha éveket öregedett volna, éles vágásokban jöttek elő rövidebb-hosszabb jelenetek, olyanok is, melyekről azt gondolta, hogy már elfelejtette. Néha több különböző szögből látta, mi hogyan történt. Vagy csak elképzelte, milyen lehetett felülről. Meg is ijedt ettől, hogy folyton kívülről látja önmagát.

– Előbb a mai adag tananyag, dupla kávé jöhet, kikérdezel a holnapi vizsga előtt, aztán szabad gyerekesnek lenni – mondta a fiú.

– Otthon sosem kérdeznek már semmit. Mintha sejténék, hogy úgysem mesélek el úgy mindent, mint régen, ettől nem szeretnek kevésbé, csak elengedtek – mondta a lány.

Soha nem vetkőztek le, eleinte csak eljátszották a szeretkezést, teljesen felöltözve próbálkoztak, legközelebb a lány vetette le a bugyiját, játékosak és óvatosak voltak, aztán

a fiú is levetkőzött, legtöbbször a lány feszes hasán spriccelt végig, és a lány szurkolt neki, hogy ez lesz a rekord, az álláig fröccsent.

De a lány nem érte be ennyivel, merész és furfangos lett, „szemérmetlen akarok lenni”, azt találta ki, hogy feküdjenek a szőnyegre a kandalló elé, akkor nem fáznak, ráadásul feledhetetlen marad, újságpapírral és néhány fahasábbal gyújtottak be.

Pattogtak az enyves fenyőgallyak. Ledobáltak magukról minden ruhát, a lány közben egyfolytában kacarászott, titokzatos erővel a fiú egyre beljebb hatolt, és ezúttal a lány irányította, úgy bánt a fiú testével, mint egy bábuval, a fiú pedig hagyta, hogy a lány megmarkolja, és egyre mélyebben vezesse be, ahogyan ő akarja, és a lány nem kímélte, szoroson megragadta, és váratlanul úgy rántotta magába, mintha kést dőfött volna magába. A lány sikoltott, a fiú megállt, lelkiismeretesen visszakozott volna, de a lány nem engedte; ez most az én napom, lihegett, kipirult a vágytól, a kihívástól, hogy úgy sikerüljön, ahogyan ő akarja, mert korábban sosem sikerült, ahogyan a fiú akarta, most összekulcsolta lábát a fiú hátán, és újra meg újra tövig magába húzta, könny és takony csorgott az arcán, de ezt az élvezetet végigharcolta, közben összeszorított ajkakkal csókolóztak, a foguk is sűrűn összekoccant; a lány érezte, ahogy szétömlenek benne a forróság löketei, ott, azon a helyen, ahol addig sohasem érzett semmit, és sírt és nevetett, a fiú testén végigfutottak a gyönyör utolsó, befolyásolhatatlan hullámai, izzadtan csapódott a lány melléhez, kapkodta a levegőt, majd kisiklott a lány öleléséből, és szokatlan józansággal térítette észhez a veszély, hogy mi történt.

Mondta a lánynak, hogy azonnal mosakodjon meg, a fürdőszobában talál egy erős szájvizet, spermaölő hatása van, jómaga pedig nekiállt, hogy mentse a szőnyeget, kiöntötte a vázából a vizet, a rózsákat pedig a tűzbe dobta, fogta az alsónadrágját, és azzal kezdte súrolni a bézs szőnyeget, hogy a vér ne szivárogjon bele. Mindketten véresek voltak.

Ebben a pillanatban nyílt ki lent a bejárati ajtó, a léptek feléjük közeledtek. A lány a szőnyegen ült, még szivárgott belőle a véres ondófolyam, a bugyiját próbálta felhúzni, de minden túl szűknek bizonyult, és nedvesen nehezebben ment, mellét gyömöszölte éppen a pólójába, a fiú gyorsan magára rántotta a nadrágját, aztán a pulóverét is, hogy eltakarjon vele néhány sötét foltot a slicce körül. Ekkor nyílt ki az ajtó, és a látvány önmagáért beszélt.

– Van valami demoralizáló abban, ha néznünk kell, hogy bolondítja meg egymást egyre jobban két ember, különösen, ha harmadik személy nincs jelen a tett színhelyén – mondta a fiú apja hosszan tagolva, végignézve a jeleneten, mint valami reneszánsz festményen.

– Ez nem egy apa-fia program! Kimennél végre?

Talán akkor történt meg, mindjárt az első adandó alkalommal, gondolta végig a lány, az a pillanat talán a fogamzás pillanata volt.

Az évszakokkal elfogyott a sült gesztenye, hó hullt a cédrusra, elnyíltak a ház tövében a krókuszok, és visszatértek lassan a költöző madarak.

Az orvos megpróbált nagyon érhető lenni, mert a lány hol álomba, hol eszméletlenségbe süllyedt. Felriadt a szirénaszóra.

– Nem arról van szó, hogy a szülést talán egy robbantás váltotta ki. Megindulhatott magától is. Az a baj, hogy az utóbbi hetekben túl közel élt a nukleáris bombák robbanásához, ami a magzatnál nagy valószínűséggel fejlődési rendellenességeket okozott.

Itt nem ez az első ilyen eset. Azt kell meggondolnia, hogy az újszülöttet esetleg a mi gondjainkra bízza, szabad akaratából mond le róla, ez lenne az ésszerű megoldás. Még nem is házasodtak össze, még gondolkodhat a jövőjéről, még nagyon fiatal. Az intenzív osztályon fekszik, ide nem engedünk be senkit. Érti? Még a fiú apját se! Ami megkönnyíti, hogy egyedül döntsön. De erre még legfeljebb egy nap áll a rendelkezésére. Nem tudom, mit hoz a holnap. Azt sem tudhatom, mit tesz az ügyeletes holnap, és mit tesz, ha döntéshelyzetbe kerül. Egyikünknek a szava sem szentírás, mi is katonai parancsokat kapunk, ami olykor az orvosi etikát is felülírja. Csak el akartam mondani gyorsan a legfontosabbakat, hogy mire számíthat. Amíg látom, hogy tiszta a tudata és rám tud figyelni, addig beszélek magához. Jelentkeztek a szülei, hogy elviszik innen. Nyomatékosan kértek rá, hogy ne engedjem vissza a Zangyalra, abban a házban semmilyen szempontból sincs biztonságban. A gyerek apja nem tartózkodhat itt a kórházban, mert veszélyzóna. Alattunk, a sürgősségi alagútjába páncélozott járműveket rejtettek. Legyen tisztában vele, hogy ez a hely löporos hordó. A szülei egy távoli faluba vinnék, ott kiheverné a gyerek elvesztésének traumáját is. Gondolkodjon logikusan. Oda még a robbanások sem hallatszanak el, a közelben sincsen potenciális célpont. Aki csak teheti, ilyen helyen vészeli át a bombázásokat, nem tudjuk, meddig tart. Hiszen ismeri a falut, ahova vinnék, szerintem fogadja meg a tanácsukat.

A lány közben úgy érezte, mintha álmodott volna, csak pillanatokra, vagy órákra szenderült el. Rendszeresen bejött a szülész, miközben ő egyfolytában olyasmit álmodott, mintha egy regényben élne, kijárna a folyóra néző teraszra, körbefordulna, és már a hegyet nézné, melynek csúcsát befonják a fenyők mélyzöld bársonnyal.

– Csak kettőtökre tartozik – ez a mély értelmű kijelentés visszhangzott a fejében, holott ez nem is volt igaz. Mert neki kellett egyedül nagyon gyorsan döntenie.

Mintha álmodta volna az elmúlt hónapokat, nem akart hazamenni, nem akart sehova se menni, csak ott élni, mint valami édenkertben, ahol mindenki csak az ő kedvét keresi. Bármilyen szeszélyes volt is, mindenért szerették. Nem kellett érte semmit tennie. De most néhány óra alatt változott meg körülötte minden. Megkomolyodott. A szülés kijózanította. Csak az ő döntése lesz. És aztán vége.

Olyan volt, mint a kínvallatás, mint akit a fogdában legmélyebb álmából kirángatnak a piccsről, hogy vallja be bűnét. Nem szabályos időközönként robbantak a bombák, hanem váratlanul, közelebből és távolabbról hallatszottak, éppen csak annyira, hogy sose aludja ki magát az ember; ettől mintha mindenki kómában lézengett volna, ingerületlen, vörös szemekkel, tompán, fásultan görnyedtek az ápolók a hordágyakkal, mintha kívánnák közben, jöjjön az a bomba, a szédüléssel együtt, mert folyton mozgott a föld, nem csak éjszaka, lengtek a bútorok a hangrobbanásokra déli napsütésben is, mint a metronóm, kisebb-nagyobb ingajárással, éppen csak annyira, hogy az ember akkor is dülöngéljen, ha valójában minden mozdulatlan körülötte.

A kórház udvarát mintha hó lepte volna el: a nyitott ablakokon át a légnyomás kiszíptantotta a kórtermek fehér lepleit, olyan látványt nyújtott a fehérség, mint a mágikus realizmus megvalósult látomása.

Gyomrában a turbulencia hullámaint érezte. A lány meg volt győződve róla, az ágy is megfordul vele, ilyenkor hányt, mint a tengeri betegek, emésztetlenül, sárgán szakadt ki belőle a rizs. Egy egész regény szakadozott körülötte, magányában egy jegyzetömbbe

írt, fogalma sem volt, mi lesz belőle, mert amikor lejegyzett valamit, ki is tépte. Egy ilyen összegyűrt papírt szorongatott a kezében. Belezuhan a jelen klórszagú sivárságába, és felismerte már az orvost, aki folyton felébresztette, és azt is látta rajta, hogy nyúzott, borostás, és véresek a szemei a kialvatlanságtól. Felemelte lassan a lány kezét és kivette a kezéből a papírgolyót. Leült az ágya szélére. Széthajtogatta, és kisimította a térdén, félhangosan olvasta, hogy lehetőleg a többiek ne hallják:

különös gyümölcsöt teremnek az ágak, egyformán csüngnek, kitéve a szélnek, az avar alatt gyűlik a fájdalom, a gyökerek vérben áznak fenn a Zangyalon

– Szörnyű ez a vers.

– Nem vagyok én költő, hogy verset írjak. – Az arca összerándult, mint akin erőt vett az undor. Nem durcás elfordulás volt ez, hanem tiltakozás. – Mintha csak úgy lemészároltak volna, minden ok nélkül.

– Nem vagyok én hentes. – Az orvos eltette a gyűrött papírt, mint valami ereklyét. Nem tudott mit mondani hirtelen. Toporgott egy darabig, aztán visszaült az ágy szélére. – Mit gondol, itt a szülészetén csak gyerekek jönnek a világra? Most amputáltam egy férfi lábát. Behozták az utcáról. Éppen erre biciklizett a szerencsétlen. Egy fémgerenda találta el a robbanásakor. De a sugárzásba fog belehalni. Holnap nem jövök be. Töltsük ki ezt az adatlapot, kérem, nem akarom, hogy aztán kísértsen, mint ez a különös vers, amit elmondott nekem; nyugodtan akarok aludni. Lehet még gyereke. Szülhet egy egészségeset. Ahhoz azonban életben kell maradnia.

Semmi sem biztos, hiszen őt is sugárzás érte, a legrosszabbkor, a legrosszabb helyen, nem akarja elrontani az emlékét is annak, ami volt, nem akar teher lenni mások nyakán, de ő maga sincs felkészülve rá, hogy vállalja ezt a kapcsolatot, az álom ott maradt a túlsó parton, híd pedig nincs már, amin átkelhetne; megpróbálja összeszedni magát, nem akar összevissza beszélni, csak hát nincs itt senki, akit szeretett, se család, se pszichológus – tehát legyen úgy, ahogyan most ébren és tiszta fejjel elhatározta.

A lány bólogatott, hogy most már ő is átgondolta.

– Kitöltöm az adatlapot, adja meg az összes adatot, ki tudja, mi lesz magával, a gyerekekkel, minden adat fontos lehet. Igen, adhat nevet az újszülöttnak akkor is, ha nem akarja megtartani, mi nem adjuk ki senkinek az apa nevét sem, nem adhatja tovább innen senki, csak a kórházi nyilvántartásban lesz meg, ebben a káoszban különösen fontos, hogy legalább mi el tudjunk számolni mindenkivel. Maga viszont azt is mondhatja, hogy a csecsemő meghalt. Bennünket titoktartás kötelez. Még az is titok marad, hogy maga hova és mikor távozott a kórházból. Mi lesz a kisfiú neve?

Dezső Katalin

AHOGY ESNI SZOKOTT

Esőben nem ülök autóba miattad
alszol én még benned működöm
és újjászületek
hét óra sincs

Félek rólad beszélni magam előtt is
rizikós mint kisakkozni a szolid futáruitós szexshopokat
vagy a sor közepén másik kasszához átigazolni

Budapesten ünnepnap háború van
a játszótéren a legsűrűbb lombú fák
árnyékaiba fűzzük démonainkat
hajléktalan lelkek szelíd nyugalmával
hintáznak a gyerekek

Lefektetett szabályainkhoz mint a fekvőrendőrhöz úgy közelítünk
és gyorsítva hagyjuk el őket mint a vasúti átjárókat
és az elfelejtett nevű fakó szeretőket

Pesten hétköznapi háború van
mikor én benned működöm
és feljavítom magam újra
mint a vodkát a narancssal
a tejet kávéval és a fényképeimet
ha szétfűjja őket egy falusi első ébredése
aki átírja minden rád hivatkozó percemet
amikor még csak melletted tudtam felkelni

INGOVÁNY

Ahogy a babák anyákat szülnek,
elkerülhetetlen jót és szépet mondani arról,
mennyire ösztönös a termékenység
és mennyire kénszagú egy abortusz.

Az erdőhöz beszélni anyai,
mint hagyni a hangokat lecsapódni a bőrön
és puha ujjal is megállni, hogy letöröljük őket.

Két hét napfénykúra és óránként egy ölelés
a természettől, mikor virágot sírnak a fák,
a kavicsok a meleg felé fordítják hátukat
és a gonoszság elé is kismacskák futnak
a sehonnan növvő, sehova magasodó kapualjból.

Oda érek ma, ahonnan tegnap elindultam,
anyám csak egy szendvicset rakott el,
nem tudta, hogy túl gyorsan távolodik a cél,
ami miatt elfordulok a szülőháztól,
a nyüzsgést ugató kutyáktól, a süllyedő falutól,

a veszekedések szagát magammal viszem.
Délnek fordulok és ha hideg és fagy lesz,
a világ legszélső matracán önmagam emlékébe
gabalyodva, összeégve találnak meg az unokák,
akiknek elfelejtettem jó anyákat szülni.

IDEGENEK

Emlékszem a hideg esőre, amibe
a kerti bútorok zárkóztak a napfény elől.

A verandát szilánkokká csonkolja az idő
és az anyag lényegének szilánkosra bomlása,
olyan a tér dinamikája ebben a folyamatban,
mint a végtelen magányra ítélt buszmegállóé.
Félnek benézni a gyerekek.

Nyílik a kapu, fél ötkor elevenség,
a fű nőni kezd, ugatás visszhangja köröz
az epicentrum fölött, majd a kerítésbe akadt
szatyorzörgésre bejövő asszony illatát
dobálják egymásnak a friss rózsapalánták.

Idegenszagot hoznak az óvodából,
a férj bejelenti, hogy elhagyja a családot,
hangok nélkül is tudja mindenki,
hogy meg kell jegyezni az utolsó kivonulást.

A kaktusz évente egyszer, pont most virágzik.

A szentjánosok szeme vörös gőzben ég,
a fák szálanként fonják körül a családi képet,
a vacsora zaja mögé bújt asszony egy kukacos almafa alatt
most veti nyakába a kötelet.

Nem marad senki.
A kert emlékezik.

BUBORÉK

A bútorok minden szorítást kialszanak éjjel.

Álmában anyám nem siratja a régi időket,
hogy nézzenek vissza egy ötvenes kanyarból,
legyenek a tejföl záró fóliája alatt és hozzanak
egy kis boldogságot, amit náluk még
valódi mandulából lehetett kapni.

Mindenki magára figyel,
nem a közös jóra,
érdekközösségekbe, nem családba születnek a gyerekek,
lusták vagyunk a társadalmilag elfogadott
jellemvonások elsajátításához.

5 fokban csak elvárásokat fognak a ruhák.

A karácsonyi ölelések alatt egymás
hitvány, elhasznált tüdejét tartjuk melegen a kezeinkkel.

Csak ne fogyjon el a levegő,
csak ki ne mondjuk.

Jan Prokop

A SZÉP MAGYAR LÁNY

Az autóbusz, amelynek L-be kellett volna vinnie, a motor hibája miatt elakadt az úton. Amikor a jármű beindítása többszöri kísérlet után sem sikerült, a sofőr nekünk, az itt legkevésbé vétkes utasoknak szóló, sértődött panasszal közölte, nem szándékozik továbbmenni, és azt javasolja, mindegyikünk törődjön a maga dolgával, ahelyett, hogy haszontalan tanácsokat ad neki. Mit lehetett tenni, a szeptemberi este sűrűsödő sötétsége töltötte be a völgyet, amelyben tucatnyi kis ház állt, minden rend nélkül egy folyócska két partján, hegyek nem túlságosan meredek lejtőin. Furcsa nevüket évszázadokkal ezelőtt oláh pásztorok adták, akik egykor szarvasmarháik és juhaik nyájaival elvetődtek egészen ide, az erdélyi hazától oly távoli vidékre.

Elindultam hát szállást keresni, lemondva arról, hogy fizető utasként egy taláalomra megállított teherautóval utazzam, bár éppen így határozott útitársaim zöme, akik többnyire a legközelebbi falvakba tartottak. A keskeny csapás hamarosan egy elég régi villa tornácahoz vezetett, ami váratlanul tűnt elő a magas, a homályosodó égbolton méltóságteljesen megdermedt jegenyefenyők felől. Közepes nagyságú pudli ugatását hallottam meg, mögötte a tornáca félig nyitott ajtóból ősz férfi nézett ki, barátságos mozdulattal befelé invitálva. Ez az üdvözlés bátorított fel, hogy kérjem, fogadjon vendégül, amit szívesen megengedett nekem, egy kis szobára mutatva, amelyet az üdülők az előző napon hagytak el. Mielőtt nyugovóra tértem volna, a házigazda egy csésze teával kínált a társalgóban – így nevezte a tágas helyiséget, benne kandallóval, amelyben kátrányos fahasábok égtek, fényt és meleget árasztva mindkettőnkre, amint a széles, Wyspiański drámáiból ismert királyi trónokhoz hasonló fotelekben elterpeszkedtünk. Házigazdám arca felkeltette volna egy jellegzetes fizimiskát kereső szobrász vagy portréfestő érdeklődését. Mélyen ülő szemek villantak elő koponyájából, amelynek boltozata olyan volt, mint egy régen kiszáradt, szétzúzott sziklálkkal és ledöntött kőtömbökkel teli patak fölötti híd íve. De hangja kellemes volt, amelyet könnyű lihegés szaggatott meg, mint olyan embereknél, akik sok cigarettát szívnak vagy asztmások.

Amint szemem a félhomályhoz hozzászokva kezdte megkülönböztetni a társalgóban elhelyezett tárgyakat, a szemközti falon felfedeztem egy kisméretű arcképet, egyszerű, igazat szólva enyhén poros keretben. A portré fiatal nőt ábrázolt, akinek arca – amikor a kandalló fénye egy pillanatra megvilágította annak helyét – fehérén fénylett a sötét háttérben. Ez – úgy tűnt, sőt később úgy is mondtam neki – befejezetlen arckép volt, csak a fej rajzolódott ki világosan, a vászon többi részét mintha szennyes nedv takarta volna, akár a mélységet a világ teremtése előtt. Nem tudtam levenni szememet az arcról, amelyen egzotikus szépség keveredett valamivel, amit képtelen voltam megnevezni, de ami bennem biztosan a nyugtalanságnál többet ébresztett. Mindenesetre nehéz lett volna elaludnom, ha azok a szemek néztek volna az ágyamra.

Beszélgettünk a lengyel falu egyre javuló gazdasági helyzetéről, a gépesítés távlatairól, a műtrágya biztosításáról, amitől a modern földművelés fejlődése függ, a környezetszennyezés

veszélyeiről stb. Beszélgetőtársam a hozzá nem értő ember szabadságával vetette fel a témákat, aki azonban jól tájékozódik a jelen bonyolult problémáiban. A kutya – Rufusnak hívták – az ő lábainál feküdt, helyeslő ásitásokkal kísérve társalgásunkat. Mesélni kezdtem a munkában elért sikereimről, talán nem dicsekvés nélkül, beszámolva a képzőművészeti nevelés tanárainak legutóbbi tanácskozásáról, amelyen elfogadták a tizenkét éven aluli gyermekek veleszületett rajzkészségének fejlesztéséről szóló javaslatomat – olyan szabadon választott témák gyakoribb ajánlásával, mint például „látom és leírom: a házam, az iskolám, a városom”. Házigazdám felélénkült, arcán könnyű fintor futott át, akár egy figyelmeztetés, vagy aggodalom, vagy kísértés. Rufus ásitott egyet, odament az ajtóhoz, és fejét előrenyújtva ugatni kezdett. Bizonyára a ház mellett elszaladt egy macska, menyét vagy akár róka, a falusi tyúkólak gyakori vendége. Különben ki tudja, mire reagál az állatnak a mienkénél éberebb figyelme, amelyet nem irányít a persze öntelt és gyakran korlátolt tudat.

Visszatérve a kémia kapásnövények termesztésében való intenzív alkalmazásának jótékony hatásairól és veszélyeiről szóló vitához, idéztük tekintélyes újságírók nyilatkozatait, a rádióban és televízióban elhangzott interjúkat, főleg Szczeban P. professzor, a gyümölcskertészettel foglalkozó világhírű tudós legutóbbi véleményét. Az én tekintetem viszont a házigazda arcáról akaratlanul állandóan a portré fejének fénylő fehér foltjára tévedt, ily módon teremtve kapcsolatot a két személy között, akik egyike, íme, itt közömbös mondatokat ad elő a szuperfoszfátokról, a nitrogénhiányról és az ipari szennyeződéseknek a talajban való felhalmozódásáról, a másik pedig – más térben és más időben – társalgásunkat a homályban fénylő pupilláinak lángjával kíséri. Eszembe jutott az előző napon Łacko áruházában vásárolt magyar tokaji, és úgy döntöttem, vendégszeretetét ezzel a szerény ajándékkal viszonzom, amelyet egyébként szívesen elfogadott. Tovább csevegtünk tehát, iszogatva, amennyire értek hozzá, antik kristálypoharakból.

– A megszállás két évét Magyarországon töltöttem – kezdte el hirtelen beszélgetőpartnerem. – Amikor ezredünket Jaslo körül szétverték, és már nem volt miért kelet felé visszavonulni, a Bieszczady hegység havasi legelőin átvergődtünk a ruszin Kárpátaljára és Magyarországra. A hideg őszi éjszakákat üres kunyhókban töltöttük, őzekre vadásztunk. November végén eljutottam egy Budapesthez közeli kis településre, amely erdős, észak felől a Duna völgyét határoló kis hegyek között feküdt. Ezek az erdők többnyire akácok, szőlőskertekkel vagy hatalmas kukoricatáblákkal, még nem a híres végeláthatatlan puszta, amelyet jegenyesorok szabdalnak, amelyekben sűrű marhák csordáit őrző pásztorok vágatnak. Ez Borsosberény, vagy hasonló hangzású, kellemesen csengő magyar neve volt, amilyenekből sok megmaradt az emlékezetemben! Ott hamis papírokat kaptam és a jugoszláv határ közelében lévő Pécsre irányítottak, ahol a klarisszák vagy a szeplőtelen fogantatás nővérei zárdájában rajzra kellett tanítanom gazdag családokból való kisasszonyokat. Valaha építészettel tanultam és értettem hozzá, sőt előfordult, hogy egészen sikeresen festettem ...

„Aktok” – gondoltam némi gonoszkodással, elképzelve a háború előtti egyetemista életet, bizonyára valahol a párizsi Quartier Latinben, amelyről annyit olvastam, vagy Heidelbergben, a Neckar partján, amely szélesen hömpölyög a zöldbeborult hegyek között, vagy a műszaki egyeteméről és botrányairól híres lengyelországi Lembergben. Ám kiderült, hogy tévedésben leledztem. A kutya ismét lefeküdt a helyére, a házigazda egy hasábot dobott a kialvóban lévő tűzre, a nedves fa pattogni kezdett, és füst gomolygott, maró felhővel töltve meg a szobát. Bort töltöttem az üres poharakba, pár pillanatra csönd lett, amelyet

meg-megszakított az ő hirtelen felgyorsuló lélegzése, mintha túlzott erőfeszítés után pihent vagy erőt gyűjtött volna valamilyen különleges, döntő lépéshez. Számhoz emeltem a bort.

– Jó tokaji – mondtam –, ki gondolta volna, hogy egy olyan kis hegy ilyen bort terem, enyhén meszes altalaj, a különleges talajfajta, talán a klíma, a maga nemében egyedüli mikrokörnyezet, egyébként elég egyhangú vidék, semmiben sem hasonlítható össze más borairól híres környékekkel, mint Badacsony és egy kis csapat kialudt vulkán, amelyek hihetetlenül festői módon szórják tele a Balaton partját Szigliget közelében.

– ... portrékat – folytatta félbeszakított mondatát, mintha nem vette volna észre közbeszólásomat, bár, lehet, hogy éppen attól indítatva, az utolsó, szinte jelentéktelen, de a mérleg serpenyőjét átlendítő impulzustól, mint a vándor óvatlan kiáltása, amely alkalmas arra, hogy alpesi csúcsról lavinát indítson el. – Mint, íme, ezt itt, ön azt mondja, befejezetlent. Látom, hogy kezdettől fogva érdekelte. Senkinek sem meséltem el, és most félek, hogy ez az egész történet meghal velem együtt, amely olyan, mint ifjan elkövetett, soha be nem vallott, el nem törölt és meg nem bocsátott bűn. Nyugodjon meg, fűzte hozzá, nyilván látva szememben az ösztönös félelmet, nem öltem meg senkit, nem lesz ez hullákról és gyilkosságról szóló elbeszélés, nincs benne túl sok rendkívüli sem, ami olyan szépen ékesíti az esti fecsegéseket. Egy egészen fiatal lány és egy hamis névvel élő ismeretlen férfi története. Akkor ugyanis nehezen megjegyezhető litván nevet viseltem, és mint emigráns litván – furcsa személyi adatokat találtak ki nekem azokban az időkben – egy régi, még a II. József korára emlékeztető épületben laktam, az apácák által alkalmazott többi férfi munkatárssal együtt. Valóban rajzot tanítottam, ahogy ön, akkor nem voltak tankerületi tanácskozások, sem módszertani tanfolyamok – ezzel utalt a vajdasági székhelyen lezajlott találkozóra, amelyen oly kedvezően fogadták javaslatomat. Horthy rendőrsége szaglászott a gyanús külföldiek után, óvatosan dugtam ki fejemet remetelakomból, ha lehet így nevezni a zárdát és az internátust, lármás lányok, szépek és csúnyák, barnák, szőkék, sőt vörösek sokaságával, amely utóbbiak arrafelé ritkaságszámba mentek. De egyikük sem hívta fel magára figyelmemet, vidámsággal teli pofijuknak még nem adhattak egyéni formát a fájdalom vagy eksztázis nyomai, vagy a mélabú is, ami olykor bájt kölcsönzött a serdülő bakfisoknak, úgy tűnt, elkerülik az én igyekezetemre, mint az ecset és a ceruza birodalmában kalauzoló emberre bízott seregét. Sokszor az osztályban honoló csöndre ráunva, amikor gyakorlatlan kezek tucatjai igyekeztek rajzlapon visszaadni a gipszöntvény szépségét, követtem szememmel az erőfeszítéstől kivörösödött arcokat, ahogy a jobb összpontosítás érdekében beharapták nyelvecskéjüket, hiába szándékozva észrevenni bennük a gondolat szikráját vagy az érzelem lángját. Főleg kupeczek és marhakereskedők lányai voltak, akiket a jó modor elsajátításáért küldtek ide. Nem kell hozzátennem, mennyire epedve vártam a nyugatra, a lengyel csapatokhoz való indulás parancsát, amelyeket akkor Franciaországban Sikorski tábornok alakított. De a parancs nem jött, ám sok más feladattal bíztak meg ott helyben, amit most nem fogok részletezni. Pécs egy völgyben fekszik, elég meredek hegyek lábainál, amelyek kitűnő terepet jelentenek magányos sétákhoz, különösen annak számára, aki inkább kerülni akarja a nagyobb emberi csoportosulásokat és nem szívesen kezd beszélgetni alkalmi ismerősökkel kávéházakban vagy sétatéren. Magyar nyelvismertem néhány tucatnyi egészen egyszerű beszédfordulatra korlátozódott, a növendékekkel ugyanis franciául értettem meg magam, amely nyelvet régi szokás szerint igen intenzíven, bár, úgy tűnik, teljesen feleslegesen tanítottak.

Rendszerint kora délután indultam, és elértem egy kis, három felől tölgyliget borította völgybe, amelynek közepén egy patak sekély tavacskává duzzadt, mégis mellig érő vízzel, ami lehetővé tette a fürdést a beköszönő forró nyári napokban. Néha előfordult, hogy megzavartam az ivóhelyére jövő őzet vagy erdei fekete gólyát, hozzám hasonlóan a magány kedvelőjét.

Beszélgőtársam felállt és a hegyvidéki, Witkiewicz modorában faragott kredencet kinyitva kivett két gyertyát, amelyeket a kissé a portré alá erősített tartókba állított. Bizonytalan, a kandalló világításával keveredő fénye csak nagyobb árnyékot vetett az égő szemű fehér arcra. Úgy tűnt, vonásai még inkább drámai kifejezést kaptak, mint addig, keskeny ajkai erősebben összezárultak, arcán feszültség vagy fájdalom barázdái jelentek meg. Lassan az utolsó cseppig kiittam a sötétarany tokajit, amely a szeptemberi napban érett meg a Kárpátok túloldalán, amelyet karcsú magyar lányok szüreteltek fonott kosarakba hosszú ujjakkal. A házigazda visszaült a helyére, tekintetét a lángra vetette, ami éppen hatalmas fahasábot emésztett, azt szürkés-kék gerinccé változtatta, amilyen a tátrai Hruby-hegy, a Mięgoszowi gerinc vagy az égiháborúk és orkánok fogaival szaggatott Buczynowe sziklatornya. Jelenlétemről valószínűleg megfélemedezett, magával ragadta a Duna, a Tisza vagy más lomha magyar folyó.

– Egy napon, a hőség-től ellustulva, június eleje volt, elnyújtóztam egy virágzó jázminbokor árnyékában, és megfélemedezve az eme álnok növénynek kábító illatától óvó intelmekről, nyugtalanító, rémképekkel teli álomba merültem. A tavacskából jövő vízcsobogásra ébredtem. Riadtan felkeltem, leseperve a ruhámhoz tapadt múlt évi leveleket és gallyacskákat. A parton egy lány állt kibomlott hajjal, rajta a naptól csillogtak a vízcseppek, beborítva vállát, mellét, csípőjét. Azt gondoltam, álmom folytatódik, hogy a fojtogató lidércnyomás költői, ám nem valóságos látomássá változott, amely nyomban köddé vagy napfényes porrá válik. Egy szót sem tudtam szólni, arcom biztosan végtelen csodálkozást fejezett ki. A lány kicsavarta nedves hajából a vizet, és ezzel elfoglalva nem vette észre azonnal a hivatlan vendég jelenlétét. Lassan fölemelte fejét, tekintetünk találkozott. Amikor most arra a hatásra gondolok, amelyet rám ez az arc tett, nem tudom, inkább a nem keserűség nélküli büszkeség lepette-e meg, vagy a határozottság és a markánsan kirajzolódó, de ugyanakkor érzékeny és szinte gyerekesen védtelen vonásaiból látszó akaraterő.

Úgy nézett engem, mint különleges fajtájú erdei állatot, a legkevésbé sem zavartan, mondhatnám, fölényesen, amire az én zaklatottságom feljogosította. „Fordítsa el a fejét – szólt –, szeretnék felöltözni.” Amikor hosszabb idő múltán föl mertem emelni szememet, himbálózó ágakat és egy ösvényen a város felé futó árnyképet láttam. A találkozástól kábultan ezen a napon jóval éjfél után aludtam el, arra számítva, hogy az álom megkönnyebbülést hoz. Hajnalban mégis nyugtalanul ébredtem, azzal a meggyőződéssel, hogy történt valami, ami fontos változást hoz életemben. És nem sokat tévedtem.

De ne vágjunk elébe az eseményeknek! Azon a napon a Szamothrakei Nikét rajzoltuk. Az istennő fej nélküli torzója ismeretlen győzelem felé futott, szárnyain kék színű foltokkal. Ezek voltak a következményei a műhely nemrég lebonyolított festésének, ahol a szobrokat őrizték. Lányaim sorban lehajtották elválasztott hajú fejüket – akkor még a varkocsok voltak divatban, és hajuk kétfelé oszlott, nem ritkán korpával megszórva –, hallottam a ceruzák nesztét, néha a festékes tégelybe mártott kis ecsetek fröccsenését. Egyszer csak kinyílt az

ajtó és belépett a tavi lány. „A nevem Magda N.” – mondta tompa hangon, mintha először látna engem.

Ujjaimban krétát tartottam, felskiccelve a táblára a győzelem szobrának kinyújtott – elveszett – karját, és fölemelt kézzel egy pillanatra kővé meredtem, mint az ellenség fölötti győzelmet kiáltó szobor. Azt, amit éreztem, nehéz lehetett volna a diadal érzésének nevezni, inkább úgy tűnt, hogy megbénított a Medúza tekintete és csípővas ragadt torkon. De talán túlzok. Talán ez a kép vagy gondolat később jött?

Elég az hozzá, hogy az osztály, azon nyomban érdeklődni kezdve az újonnan érkező iránt, lassan felém fordította figyelmét. Bizonyára különösen ostoba képet vágtam vagy tekintetem olyan, a meglepődéssel vegyes elragadtatást fejezett ki, hogy az kiváltotta a jó megfigyelő bakfisok egyértelmű mellékgondolatait. A lány felvilágosított, hogy a főnöknő ajánlására járnia kell az én óráimra. A helyi bankigazgató távoli unokahúga volt, és az okokat, amelyek miatt Pécsre érkezett, később tisztázom majd, egyébként azokról már az egész történet befejeződése után értesültem, és ez a tájékozatlanság nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy nem szándékos, ám következményekkel terhes baklövést kövessék el – ha lehet így meghatározni azt, amit tettem, és amit biztosan nem tettem volna az igazságot ismerve.

A tanórák után, valamiféle kényszertől űzve, elindultam az ismert úton arra a helyre, ahol először láttam meg a tóból kibukkanó sellőt – így neveztem őt akkor gondolataimban, megbénítva valami által, ami marcangol, de tele van fájdalommal is, elrejtve a látszólag könnyű dermedt vonásokban, mintha vékony jégréteg fedné a vakmerő férfit elnyelni képes viharokat és örvényeket. Micsoda kihívás rejlett ebben a nyugalomban!

A pudli megmozdult és álmában vakkantott egyet, elűzve valamilyen rémet, ami megszállta kutya-tudatalattiját, amely talán ugyanúgy, mint a mienk, tele van homályos rejtékhelyekkel és lyukakkal, amelyeken átfénylik a végső Világosság. Felemeltem az üres poharat, a kristály nedves falai bizonytalanul csillogtak az üszkös hasáb fényében. A házigazda elhallgatott, erőlködve lélegzett, tüdeje sípolt és zihált. „Abba kell hagynom a dohányzást – gondoltam –, íme, hová vezet ez az ártalmas szenvedély.”

Az időjárás változóban volt – folytatta közben –, biztosan ezért a levegő áttetszővé vált, és a hegyek sorban rendbe tették kékeslila hajlataikat, egészen a látóhatár széléig. Végül a helyemre értem, de mielőtt le tudtam tenni a fűre elővigyázatosan elhozott esőköpenyemet, engem a nevemen szólító ismerős hangot hallottam: „Jó, hogy eljöttél, vártam rád, tudtam, hogy eljössz.” A lány térdeit átkarolva ült, egy farönknek támaszkodva – tölgyfa széles, legalább három ember által körülölelhető tönkje volt. Bámulatba ejtett, ahogy változtatni tudta hangját, milyen lágy árnyalatokat adott a legegyszerűbb szavaknak. Így kezdődtek a mi találkozásaink.

Az órákon közömbös frázisokat váltottunk, tekintetünk megtanulta az érzelmek elrejtésének nem könnyű módját, amelyek betöltötték keblünket. Kettős életet éltünk, annál forróbban ragaszkodva egymáshoz, minél vastagabb jég borította nyilvános kapcsolatunkat az irigy és gyanakvó bakfisok csapata szemében. „Most szeretnék meghalni” – ismételte sokszor, fejét karjaimba rejtve. A világba a boldogságtól örülten tértünk vissza, folyton újra vágyakozva, mint a különleges méreggel mérgezett forrástól, amely, ahelyett, hogy szomjat oltana, szítja azt egyre forróbb tűzzel.

Úgy gondolom, az ember képtelen sokáig elviselni ekkora nagy feszültséget. Nem azért, mert ne lennénk képesek mind a fizikai, mind a lelki eksztázis egyre magasabb emeletére

emelkedni, úgy, ahogy határtalannak tűnik a pszichikumunk egyre szélesebb sávjaira kiterjedő fájdalom megérzése. Az ilyen élmények ugyanis egyre erősebben igénybe vesznek bennünket, rabul ejtenek, akár az ópium, annál élénkebb lánggal égve, minél inkább hamuvá hamvasztják testünket és lelkünket. Különösen a lelket.

A végén úgy volt, hogy az elszakadás minden egyes pillanata, sőt a színlelt létezés minden egyes pillanata, mert így neveztük az emberek előtti kapcsolatunkat, szenvedések szakadéknak tűnt. Nem ismertünk mértéket, mindjárt mindent követeltünk, minden valamivel kevesebbet úgy érzékeltünk, mint az égbe bosszúért kiáltó sérelmet, amiért végül kölcsönösen vádolni kezdtük egymást. Lelkiállapotunkat az inga törvénye irányította – minél messzebb lendült ki az egyik oldalra, annál erősebben ütött a másikra. Az elképzelt boldogságból ugyanolyan elképzelt kétségbeesésbe zuhantunk. Az ilyen pillanatokban esztelenül a legsúlyosabb vádakkal illettük egymást, sebeket ejtve, hogy azokat később elragadtatások hevével gyógyítsuk, amelyek emléke annyi év után sem halványult el, bár számos megrázó és szép dolog véglegesen kitörlődött emlékezetünkől ...

Éjfél közeledett, a zökkenőkkel teli kanyargós úton tett több órás buszozástól fáradtan nehezen tartottam nyitva leragadó szemhéjaimat, időről időre a pitvar és az emeletre vivő lépcsők felé pillantgatva, ahol ágy várt rám. A házigazda azonban teljesen megfeledezett arról, hogy későre jár, a legkészségesebb hallgató lankadó figyelméről, amikor a lopakodó álmodás a leginkább drámai pillanatban elveszi a legérdekesebb elbeszélés szépségét, akkor, amikor a hős a tengerbe zuhan, amikor tűz üt ki az Astoria hotelben, amikor trockista újbaldaliak előkapják pisztolyukat, hogy terrorizálják a Cedar Rapidsból San Franciscóba tartó Boeing 707-es legénységét.

Messze a hegy alatt zakatolni kezdett egy traktor. Hová mehetett ebben az órában? Biztosan hazafelé tartó részeg indította el az út szélén hagyott járművet. N-ben egy ilyen kilengés öt ember életébe került: a násznéppel zsúfolt pótkocsi a magas partról a Dunajecbe zuhant. Hidegvér!

– Egy napon – folytatta – végtelenül hosszúra nyúló távollététől ingerülten dühöngeni kezdtem, és elhatároztam, hogy még fájóbban sértem meg őt, mint valaha is. Megsérteni, bántóan kiagyalva azokat a szavakat, amelyek a számára a legdrágábbat és legszentebbet találják el, a pillanatok, amikor a fájdalomtól és mámortól eszméletlenül emlékezve suttogott rendkívüli és örült dolgokat, amelyek nem ismételték meg fényes nappalon ...

Üdvözöltem, amikor lihegve beszaladt találkahelyünkre, bosszút forraló ostoba ember rideg tekintetével, amelynek beteljesülése saját fejébe fog kerülni. Vannak pillanatok, amikor a pusztításnak és a romok látványának ösztöne irányít bennünket, még akkor is, ha saját boldogságunk romjai volnának, kimondhatatlan élvezetet okozva. Bizonytalanul állt, képtelen volt felfogni, honnan került belém ez a szenvedélyes gyűlölet. Megragadta két kezemet és arcához szorította, talán ilyen módon akarva megmelegíteni azok hidegségét. Mosolyogni próbált. „Ne haragudj, kár az életért” – mondta, ajkaival idegen, halott tenyeremet érintve.

Kinyújtotta kezét – öregember sovány, ráncos ujjait láttam – fölemelte tekintetét, mintha annyi év után a csók nyomait keresné, mintha azoknak az ajkaknak melege nem illant volna el és nem hűlt volna ki hosszú életének fagyától, esőjétől és viharaitól.

– Akkor olyan szavak hangzottak el – felállt és nehézkesen közeledett az ablakhoz, amely mögött csillagtalán, őszi feketeség várt. – Akkor olyan szavak hangzottak el, amelyeket úgy hallottam, mintha valaki helyettem beszélne, valamilyen a szívemben vagy zsigereimben,

azok zűrzavaros és égető sötétjében elrejtett erő: „Az, amit a mámor pillanatában suttogsz, már ezerszer megvallottad másoknak, és ezerszer megismételed majd a következőknek.” Ostoba, gonosz szavak, amelyeket soha nem szabad kimondani. Még ha igazak lennének is. Különösen akkor. A szerelem – ha szerelem – mindig egyetlen, és első, és utolsó. Előtte pusztaság és utána pusztaság van egészen a világ végéig, egészen a világ végéig. Aki e törvényt megszegi, kiűzetésre ítéli magát, maga tesz kötelet a nyakára, elszenesedett hulláját pedig farkasok és sakálok temetik el. Így történt velem is.

A lány arca halálra vált, szemei tágra nyíltak, mintha nem tudná elhinni, amit hall. Mellét eltakarva összeszorította két kezét, láttam, ahogy ujjpercei kifehérednek, maguk az ujjak pedig megtelnek vérrel. Másnap elutazott Pécsről, hamarosan egyébként én is utasítást kaptam, hogy utazzak Keszthelyre, a Balaton déli végén fekvő városkába, amely a Festetics-család műemlék kastélyával büszkélkedett. Varázslatos vidék, magas hegyek takarják a tó partját, amelynek mentén sorjáztak a ma zsibongó és lármás, de akkor csendes és kissé álmos halászfalvak, Gyenesdiás, Vonyarcvashegy, Balatonyörök, a szigligeti várnak és Badacsony hegyének szép látványával.

Sokkal később tudtam meg, milyen okok készítették őt pécsi tartózkodására, milyen esetek bonyolították életének fordulatait már a kezdettől. Vácott született, egy Budapesthez közeli kisvárosban, tehetős értelmiségi – ahogy azt ma mondanánk –, az arisztokráciával rokon családban. Elképzelhető, milyen szigorúan ügyeltek ott a jó modorra és mindenféle, még a legképtelenebb illemszabályok betartására is, amilyenek most, a szokások messzire jutott szabadságának korában számunkra elképzelhetetlennek tűnnek. Ám ez nem akadályozta meg őt abban, hogy szenvedélyesen beleszeressen a budapesti operaház tenoristájába, B. Istvánba... Sorsom úgy hozta, hogy megláttam őt valamikor később a *Pillangókisasszony*-ban vagy a *Traviatában*. Rémület fogott el az alacsony, hasas férfi láttán, akinek bohóc- vagy részeges fiákeres-arca, széles állkapcsa, alacsony homloka és vastag tetovált mancsai voltak. A lány vele folytatott örült levelezést, találkozgatott luxuséttermekben és kétes hírű szállodákban. A férfi akkor már több felnőtt gyermek apja volt, mindenfelé emlegették a Gestapóval fenntartott közeli kapcsolatait, nevettek túlzott buzgóságán, hazafias versikéin, amelyeket – mivel mint költő is szerepelt – a Horthy-rezsim hivatalos orgánumban publikált. Istenem, néha beleesünk a groteszk csapdájába, töviseibe, amelyek átdöfik keblünket.

Akkor fogtam fel, mennyire drága volt nekem a lány. Találkoztam biztosan szebb és jobb nőkkel, sőt a szerelem szót is kimondtam nem egyszer mély meggyőződéssel és a legnagyobb elragadtatással. Hazatérésem után családot alapítottam, fiaim elvégezték a Gdański Műszaki Egyetemet, lányom ismert orvos, én magam...

Köhögni kezdett. Sovány, hatalmas, ráncokkal és barázdákkal teli testen borzongás futott át. Dermetségbe merülve nem szólaltam meg. Az öreg emberek teste olyan, mint az öreg fák kérge, érdes és repedezett, magában rejt az ifjúkorban szerzett sebek nyomait, sebekét, amelyekről – rövid időre – megfedkeznek a férfikor, a látszatgyőzelmek kora.

– Én magam részt vettem a Marszałkowska lakótelep építésében, dolgoztam a varsói Kelet–Nyugat útvonalon az akkor híres építészmérnök, S. mellett, kaptam néhány állami kitüntetést is Minc minisztertől és Rumiński minisztertől, valamint komoly jutalmat valamilyen, később a Balti-tengerparton és Lublinban megvalósított tervekért. Mindez kitöltötte háború utáni éveimet, házam és családom is – mint már említettem – sok örömet hozott, sőt – nem szégyellem ezt a megfogalmazást – boldogságot is.

– És a portré? – kérdeztem az álmatlanságtól rekedt hangon. Nem volt erőm tenni a tűzre, amely régen izzó parazsak kékes fénnel hamvadó hegyecskéjévé változott. Az ablak felől hideg húzott befelé, mert az időjárás csak nappal ámitott enyhességgel, az augusztusi hőség és forróság távoli visszhangjával.

– És a portré... – ismételte meg. – Szerelmünk szennyből születik, piszokkal táplálkozik, fertőz, mint a sebből jövő genny. Felszakít bennünk kölcsönösen sötét, titkos fekélyeket, ezeket gyógyítva mérgez. Lecsupasztva és megalázva állunk, ebben a megalázottságban rokonok, ezzel a megalázottsággal örökre összeláncolva, mint együtt elkövetett gonosztettel összekötve. Vagy irgalommal összekötve, amelyben oly sok a kegyetlenség, irgalommal a másik bukása iránt, diadalmas irgalommal, ezzel a kínzással Jób testén.

Amikor a dolog kitudódott vagy majdnem kitudódott – emlékezzünk, milyen idők jártak – a család kétségbeesett. Szerencsére kiderült, hogy a tenorista már mást szemelt ki, Budapestnek ugyanazokban a luxuséttermeiben mutatkozott egy cigány szépséggel, Kovács Zsuzsával, német tisztak társaságában. Valaha próbáltam megérteni, mi készítette a lányt arra a lépésre, hogy annyira elvakultan annak az embernek karjaiba vesse magát, akinek mind fizikai, mind lelki iszonyt kellett ébresztenie, de most látom az ilyen próbák neveltségességét. Nem azért, mintha hinnék az emberi sorsokat groteszk és tragikus módon összekuszáló könyörtelen, magát mulattató, minket sírásra kényszerítő végzetben. Hanem azért, mert minden külön pszichikum érvei alapján véve áthatolhatatlan sűrűséget szülnek, amely nem ismerhető meg teljesen még a legközelebbi emberek számára sem, a logika, ami minket irányít, saját, teljesen egyéni logikánk, amely mindenkinben másképp megformált és megfogalmazott igényekhez alkalmazkodik, mintha más nyelven mondanánk, csak valamilyen részletekben lefordítható, süketek és vakok közötti, véget nem érő párbeszédet folytatva.

Ami furcsább, nem kísérelt meg öngyilkosságot, ezt teszi sok érzékeny lány az ő korában és helyzetében. De ehhez túl erős volt? Vagy túl büszke, hogy így ismerje be kudarcát az egész világnak? Viszont szívesen fogadta az ajánlatot, hogy Pécsre utazzon, ahol távoli rokonsága élt.

Őn a portréről kérdezett. Ez már nem érdekes. Amikor negyvenkettőben végre kerülőutakon eljutottam a Közel-Keletre, mint építésrajzoló kirendeltek valamilyen teljesen felesleges munkára, amelyet minden hadseregben végeznek. Kultúrtermi dekorátorféle voltam, azzal a kötelességgel, hogy a törzs tagjainak portréját lerajzoljam... De ebben a funkcióban is lehet sebet kapni nagy hatótávolságú tűzéségi lövedéktől. Több hónapig Veronában feküdtem kórházban. Nagyon szép hely, a magas halomról, amelyre a cédrusokkal és pineákkal teli kertek fölkapaszkodnak, nagyszerű látvány tárul Rómeó és Júlia ókori városának falaira. Bizonyára az ő szellemük nyugtalanította tépelődő agyamat. Egy napon sötétedéskor megláttam a lány arcát a szoba falán Szent József képmása és Róma látképe között. És így festettem le őt, a piszkos fal háttérében, ezt a fejet. Teljesen befejezett portré.

Gondolom, sorsa úgy alakult, ahogy akkor mérgemben és elvakultságomban ráripakodtam. Biztosan, mindenesetre, ezt neki tiszta szívemből kívánom, sokszor ismételte másnak vagy másoknak a szavakat, amelyekről esztelenül úgy véltem, azokat csak egyedül nekem van jogom hallgatni. Látom az ilyen indokolatlan követelések ostobaságát, ez általános emberi elképzelés, szenvedünk miatta, lassan gyógyulunk, fejünket a falba verve, kezünket tördelve, mint siratóasszony a temetetlen holttest fölött sírva.

Csak most vettem észre, hogy sűrű füstfelhőben beszélgetünk. Nyilván túl sok cigarettát szívunk el! Szemeim égtek és csíptek, mint szemorvosnál tett látogatás után, a portré pedig csupán szürke folt volt a fal sötétebb hátterében. Pillanatokon belül teljesen összerosódik velem, ketten egygé leszünk, félrebeszéltem gondolatban, talán hamuvá, talán hajnali óra örök halványságává, ennek feloldhatatlan káoszává, melyet a kakasszó szakít szét, mint az ítélet előestéjén. Aludni kívántam, borzalmasan, végérvényesen. Másnap szörnyű fejfájással utaztam el, akárcsak nagy ivászat után.

Néhány hónappal később – április vége felé járt, a tavasz ebben az évben határozottan késett, az erdő szélén piszkos hófoltok heverték, a nedves agyag belepte a cipőmet – ismét, mondhatni véletlenül, ugyanerre a vidékre vetődtem. Az út mentén megállítva Trabantomat, nem régi szerzemény, aminek nem tudtam úgy istenigazából örülni barátaim és ellenségeim előtt, elhatároztam, hogy meglátogatom a régi villa különös lakóját, ahol, az igazat megvallva, eléggé álmatlan éjszakát töltöttem. Ám mekkora volt csodálkozásom, amikor a villa helyett magas fenyőfák között friss tűzvész nyomait pillantottam meg, ahol az elégett gerendák maradványait szekerére rakódó hegyi lakó szívta pipáját, gyanakvóan bámulva rám. Érdeklődtem a tulajdonos sorsa felől, de a gurál csak legyintett a kezével és az áprilisi ködbe burkolózott csúcsok felé mutatott, ami jelenthette a házigazda Varsóba, rokonaihoz, vagy egyenesen a túlvilágra távozását, mint tudjuk, a felhők fölé költözését. Álltam még pár pillanatig, szokásom szerint incselkedve a hegyi lakó néhány éves fiával, aki váratlanul érdeklődni kezdett a Juniorban vásárolt légpuskám iránt. Május elseje közeledett, tömérdék munka várt rám a dekoráció terveivel, a gyerekek nagy freskót festettek: a vajdasági vezetőket a felvonulás tribünjén. Nem volt időm beszédesebb és kevésbé ittas partnerek keresésére, és tűnődve visszatértem autómhoz.

D. Molnár István fordítása

Jan Prokop (1931–) Krakkóban élő nyugalmazott irodalomprofesszor, prózaíró és költő. Tanított kanadai és olasz egyetemen. 1979–87 között lengyel emigrációs és lengyelországi szamizdat folyóiratokban publikált. Ez az elbeszélése először *Nauczyciel rysunków* (*A rajztanár*) címmel volt olvasható (*Literatura*, 1977/21.), majd címadó darabja lett 1978-as varsói kötetének: *Piękna Węgierka* (*A szép magyar lány*). A közelmúltban adott tájékoztatása szerint turistaként szívesen és gyakran járt Magyarországon, főleg a Dunántúlon. Jól tudja, hogy hazánk a világháború alatt a német és szovjet megszállás elől menekülő lengyelek tízezreit, köztük sok katonát fogadott be, hogy az utóbbiak jelentős része azután különböző hadszíntereken harcolt a náci Németország ellen. Ma már nem emlékszik arra, hogy ennek az alkotásának témáját egykori menekült történetéből merítette volna. *A magyarság a modern lengyel irodalomban 1919–1989* (Debrecen, 1995) című könyvemben e művét elemezve úgy véltem, a korabeli magyar társadalomról szóló megjegyzései akkori lengyel emigránsoktól származhatnak. A szép diáklányt nevelő iskoláról, valamint a Gestapóval kapcsolatot tartó, harsány „hazafias” verseket is író, luxuséttermekben egy cigánylánnyal szórakozó operaénekesről adott jellemzéshez egy menekült emlékképei vagy fantáziája kellett, aki elmesélte a „kész” történetet az írónak. Őt referáló stílusa is óvta a sztereotip elképzelések túlhangsúlyozásától: a tokaji nagyon ízlik, a magyar nők szépek, de nem ezek a magyarság fő ismérvei.

Cs. Simon István

TERJÁN

A legelőn magányos
fa viaskodik a térrel
hősi kiállítás-e ez
vagy begyöpesedett szolgálai türelem

nincs ki a választ megadná

utoléri-e a kölyök
valamikor önmagát
a becsapottak bosszúja által
nyitott határ távlatán

a Csanádi úton föltápaszkodott
a nap
lassan
belém nőtt a táj

CSÓKAI UTCA

Ismét lehajtott fejjel
lépsz tovább
a gyárkapunál megállsz
marhákat hajtanak a vágóhídra
riadalmuktól
vadvíz alá merül
a terjáni rét
fölperszelődik a macahalmi mező
riadalmukban
Lehajtott fejjel lépsz tovább
félsz a következő találkozástól
barátodnak a bort
a Szocialista Szövetség hetilapjába csomagolod
és megbocsátod neki
hogy tekintete nyirkosodik
mint az északnyugati országutak
és hogy már meghalni se jön haza

VÁLASZLEVELEK

1.

Kerülővel ugyan, de
megkaptam a leveled
egykori sorstársam,
áttelepült haver.
Írod, hogy ha rólunk
bármit is hallasz,
a szíved erősebben ver...
(Mit mondjak, van ilyen!)

Kérdezed, hogy
összecsomagoltunk-e már.
Hát... képzeletben egyszer-másszor
már elvégeztem a nagy válogatást,
de mindennek ellenére
maradunk,
habár nekünk itt már
csak a maradék maradéka maradt!
S közben a part tovább szakad.

2.

Viharmadárként északra szállt
ifjú barátom,
felbontva ugyan,
de megkaptam a leveled;
dőlt betűkkel írott soraid
még nem sikkadtak el,
sokáig pihegtek a kezemben...

Itthon, most, napjaink
hínárosának a partján
fölfénylett a barka,
közeleg a kikelet,
de mintha háborúra
szaglanának a szelek,
s a vérnyirkos hegykoszorúk körül
tétován kóvályognak
az atlanti légtömegek.

3.

Azt írod, hogy álmodban
leégett a házad...
és kérdezed: mi van a kutyáddal
meg az eperfával.
Nos, a házad még áll,
igaz, egy kicsit magába
roskadt már, s alaposan
kikezdték a repedések,
hályogosodó ablakszemein
le vannak eresztve a redőnyök.
A kutyád ugatását nem hallom,
elkószálhatott egy őszi alkonyon...
Az eperfát kivágták
talán, hogy nehogy
túl sötéten bólingasson a lombja;
huzatos a helye,
és pünkösdkor mézgásan
könnyezett a tuskója.

SZINDIKALISTA VERS 69-BEN

ez meg itt a szakszervezeti otthon
zászló és szalagdíszben
figyelem itt a beszámoló mellé
évente egyszer ételt és italt is
kapnak a tagok
(kenyeret és cirkuszt)
hallom a hatodik osztályból
ez szindikát-terem
pókháló és képek a falon
Marxot az elvtársak felismerik szakálláról
képek a falon
de Darwin hiányzik még
pedig tekintetéből már ki kellene
szűrni a dzsungel-gyökereket
és a közmondást az erősebb kutyáról

Forrás: Cs. SIMON István: *Parlagmagány*. (zEtna kiadó, Zenta, 2003.)

Sinkovits Péter

A PARLAG VIRÁGAI

Barangolások Cs. Simon Istvánnal

1.

Úgy gondolom, elbűvölhették őt Bosznia felhőket szurkáló hatalmas hegyei, zegzugos kővárosai, s a Csontváry által megfestett, jelképpé váló hídjával maga Mostar is, ahol néhány évet töltött a kertészeti főiskola diákjaként. De visszatért, másképpen nem is történhetett. Rövid kitérő után újságíró lett, az Újvidéken megjelenő *Magyar Szó* című napilap *Tiszavidék* mellékletének terepi riportere. Szándékosan vált krónikásává annak a „szülőföldnek”, amely „ölelés helyett öl”; egyre magányosabban, ám nem feladva a konok küzdelmet. Egyik verseskötetének címdalán ez áll: *Sóvirág*. S már az előszóból kiderül, szerzőnk ezt a lila virágú növényt nem a színéért szereti, hanem a szívóssága miatt. Az irodalom mellett megannyi mást is felvállal, sokasodnak a tájat meg annak embereit bemutató tárcák és színes írások, de szociográfia és helytörténet is kikerül a keze alól. Közben rengeteg ismeretanyagot hint el. Olykor leleményesen, művészi fondorlatossággal szólítja meg a gyakran sivár környezetet. Íme egy példa: valamely tavasziasodó február végi napon szerzőnk nekilát gyalogosan a Csóka és a Tisza közötti füves térségnek. Lévén ez a világ egyik legunalmasabb helye, tágitani kezdi azt, dúdolván a *Tavaszi szél vizet áraszt* kezdetű dalt, amely akár a Káma vidékére is elvezethet, majd a múltba révedve hirtelen Thököly is felbukkan seregével, amint a zentai csata végkifejletét figyelik. Végül elhalad a Kremenyák, a nagy kopasz halomnak keresztelt földhát mellett is, ahol a századelőn Móra Ferenc végzett ásatásokat, most pedig „a tócsákat kerülgetve úgy éreztem, mintha a kezemet fogva vezetett volna”. A társaság is bővül: Mórán kívül megidéződik Kálmány Lajos, a kiváló néprajzkutató, Csóka egykori káplánja, majd Borbély Mihály is, a nagy mesemondó. Cs. Simon István nincs egyedül... És különben is: kiszakított magának egy világot, Észak-Bánát és némileg Észak-Bácska kisebb-nagyobb településeit, tanya-maradékát. Csak egy igen hézagos felsorolás: Hodics, Rábé, Verbica, Csóka, Tornynos, Szanád, Hódegyháza, Jázova, Padé, Macahalma, Tiszaszentmiklós, Monostor, Fility, Majdán, Oroszlámos, Erzsébetlak, Felsőhegy meg a Gyöpsor, valamint a Haranga-sor a tizenkét döngölt házával, és persze a Martonosra vezető Eperfás út. Átböngészve ismét tizenvalahány könyvét elhatalmasodik bennünk az érzés, a környéken nincs utca, ahol István barátunk ne járt volna, nem akad ház, ahová nem tért be, s nincs ember, akit ne ismerne. A döbbenetes, hogy ez nincs is messze az igazságtól. Szembeszegülve rommal és omladékkal menteni akart mindent és mindenkit, helyet keresve számukra a kollektív emlékezetben, „hogy ne irthassák ki génjeinkből / a maradék reményt”. Perlekedve, olykor akár a férfiasan viselt vereség jegyében rajzol így apró, finom lírai képeket vers-sóhajokban vagy rövid lélegzetű prózában, ám az elárverezt és a „röghöz simuló” szülőfalujának,

a sokszor megénekelte Terjánnak sötétlő árnyképe állandóan visszatérőben. Leszűkülő térben és időben tovább komorulnak verssorai, avagy vakablakba hiába helyez valaki rozsdás dobozban virágot, amott „kénés kút csordogál / végképp magára hagyatva”, végül: „lesben állva / vár rád / a faludat is fölfaló / elmúlás”.

Persze, őt azért a derű sem kerülte el, időnként huncutságra is kapható volt. Megfejt-hetetlen viszont számomra, hogy ez a zömök, hatalmas izmokkal és félelmetes lapátkézzel rendelkező írónk (más időkben cirkuszi erőművész is lehetett volna) rendezvényen fel-lépve hogyan és miért váltotta fel harsány hangját sejtelmes suttogásra – a közönségnek nagyon oda kellett figyelnie, hogy értsen valamit az elmondott versből, tárcából. Talány továbbá, hogy a napilapot bemutató úgynevezett élőújságok befejezte után a falun szinte elmaradhatatlan vendéglátás alkalmával honnan tűntek elő hirtelenében a zenészek. Már amikor Pista is velünk volt. (A híre megelőzte volna?) Ellenkező esetben a muzsikusok általában elmaradtak. Ha viszont érkeztek, azonnal költőnkhez tódultak, mint valami mágneshez. Ő előbb röviden tesztelte őket, miféle dalokat ismernek, hányat, megtalálta a kellő szóhasználatot a primással – s aztán rázendített. Néha – pálinkáspoharát intón meglobogtatván – hirtelen félbeszakította a megilletődött muzsikusokat, új dalra váltva. Idézet az egyik tárcájából: „Én meg legalább duhajkodtam néha, s olyankor fél éjszakán át úgy éreztem, hogy nemcsak az alvóg, hanem a fölveg is az enyém.”

2.

Bejáródott menetrend szerint, a hét meghatározott napján Cs. Simon, valamint Fodor István (szintén a *Magyar Szó* újságírója) gépkocsival terepre indultak. Egy időben én is

(egy hetilapnál dolgozva) rendszeresen csatlakoztam hozzájuk. Általában az adott falu helyi irodája volt az első célpont, aztán – a témákat egymást között felosztva – következett a művelődési ház mindenese, majd az évszaktól függően egy-egy földműves vagy kisiparos, valamilyen érdekes személy stb. Mindezzel végezvén Cs. Simon ilyenkor – nyilván előre kigondolt – indítvánnyal állt elő: „Piroska néniel régen találkoztunk, illő lenne megnézni.” Vagy: „Hazafelé menet beugorhatnánk Ferenc bátyánkhoz a tanyájára.” Ezek a látogatások általában falatozással kezdődtek s idővel némi ital is lecsúszott a torunkon. Figyeltem egyébként, ahogyan Cs. Simon dolgozott. Feltette a kérdést, majd azonnal sorolni kezdte a választ. Szóhoz jutott persze kisvártatva az alany is, de ekkor, szinte azonnal, már következett a második kérdés, és ismét az újságírónk adta meg a kezdőhangot. Legnagyobb meglepetésemre ez történt a felvidéki Királyhalmecen is, ahol a kilencvenes évek elején az éppen induló Városi Egyetem divatos téma volt. Fogadtak bennünket, Cs. Simon kérdezett, majd rögtön folytatta is: „Ugye valós a tény, hogy ennyi és ennyi diákkal kezdik a tanévet, s hogy Magyarországról is járnak át vendégládák...?” Mindebből lesűrhető, hogy István barátunk készült, akár a közeli Tornyosra látogatott, akár Királyhalmecre. Vagy éppen Lendvára. Ahol egy 102 éves bácsit választott interjúalanyként, bizonyára tőle várta hallani a leghitelesebb történeteket. Ezt mellesleg azért is fontos említenünk, mert a köztudatban az rögzült, vidéki magányosként Cs. Simon alig hagyta el Csókát és annak szűk környékét. Tárcáit újraolvasva szembetűnik, végigbarangolta bizony Baranyát és Szlavóniát, beutazta Szlovénia magyarlakta településeit, járt úgyszintén Erdélyben. Mi több, egy alkalommal – vállalva a csoportos buszozás bonyodalmaival – a Nagyságos Fejedelem kedvéért eljutott Rodostóba is. Néhány évre rá, felvidéki előadókörutunk révén (Bogdán József és Fehér Kálmán volt még az útitárs) Borsiban landoltunk a kastély előtt, ahol II. Rákóczi Ferenc született, aztán néhány nap múlva a kassai dóm altemplomában ott álltunk a fejedelem örök nyugvóhelyénél – ekkor néhány könnycsepp hullott Cs. Simon szeméből a kriptá kövezetére.

3.

Szlovákiai kiruccanásunkból visszatérőben volt még egy előre szervezett megálló: Ádánd. Kis település a Balatonhoz közel. Korai hó szállingózott november derekán, amikor a koro sodó Yugo 45-ös autómmal (és nyári gumikkal) a tó felől jövet többszöri kérdezősködés után befutottunk a településre. Este beszélgetés az iskola diákjaival, majd marasztalnak bennünket, másnap a helyi népdalkör tartja ugyanis szokásos heti összejövetelét. „Az asztalok megteltek az asszonyok által hozott süteménnyel, sokféle kaláccsal (amiből útravalóul is kaptunk) és a férfiak által hozott itallal, majd megkezdődött a foglalkozás...” – emlékezik vissza szerzőnk *Az ádándi oázis* c. írásában. Tegyük hozzá, valamennyi idő kellett azért az ismerkedéshez, de a poharazgatás meg az egymás dalainak éneklése utóbb kitűnő feszültségoldónak bizonyult. És kiderült közben az is, hogy a népdalkör középkorú, csinos vezetőnőjét nem kell félteni, a népdalok világában legalább annyira tájékozott, mint az erről legendásan híres István barátunk. Este tíz óra körül kíséromk a fülembé sügta, máskorilyentájt már nincs itt senki, most még mindenki a helyén. A dalpárhaj pedig csak most kezdődött. A társaság elcsöndesült, mi hárman is hátrébb húzódtunk – csak

ők ketten maradtak a porondon. Meg a felhangzó, eddig soha nem hallott káprázatos dalok. „Ezt ismeri-e?” – kérdezte István. Mire a nő: „Ne bolondozzon már ilyen elemista dolgokkal! No de ezt tudná-e folytatni?” Valahol már éjfél lehetett, midőn leakadtak egy kuruc éneknél. „A kilencedik versszakot ugorjuk át – javasolta Cs. Simon – az nem annyira érdekes, meg a tizedik sem, viszont a tizenegyedik...” Időnként csöndben töltögetünk a poharainkba, kinn lassan ereszkednek alá a hatalmas hópelyhek, bolyhos teniszlabdákként villóznak az ívlámpa fényénél. „Nekem a negyvenhatodik strófa a kedvencem” – mondja a dalárda vezetőnöje, ezt éneklük közösen. Ekkor egy kis szünet áll be, Cs. Simon kimérten, de lendülettel kortyolgat a poharából, majd megszólal: „Most pedig legyen végül egy bosnyák dal, amit Mostarban tanultam.” És felhangzik a hegyek ormairól ideszálló ének, mindenki csendben. Utána is, percekig. „Akkor hallgassák meg azt az éneket is, amit én meg Erdélyben hallottam egy idős nénitől” – így a dalkör vezetőnöje. Elkezdi, de amit a tisztások üzeneteként énekel, annak a dallama szinte teljesen ugyanaz, mint amit az előbb Istvántól hallottunk. Csak persze a szövege szól más nyelven.

Elköszönve újdonsült ismerőseinktől szedelőzködtünk, s az időből kiszakadva, a suhogó hóesésben lassan megindultunk szálláshelyünk felé.

Fodor István

EZ AZ ÉN SZÜLŐFÖLDEM

Talán másfél évtizedig jártam kezdő újságíró koromtól Simon Istvánnal szinte heti rendszerességgel a Tisza mentét. Javarészt a falvakat, hiszen Horgostól Moholig néhány kisvároson kívül a falvak jelentik a települést. Valahol már írtam arról, hogy sosem oktattott ő újságírásra, hanem a hatalmas tudásából igyekezett valamicskét átadni. Lényegében abban különböztem az olvasótól, hogy én gyakran megtekinthettem témáinak a színhelyét is, s a történelemnek olyan mozzanatairól is értesültem, amelyek az újságból akkoriban érthető okok miatt törvényszerűen kimaradtak. Mert „túlzottan nemzeti” indíttatású volt a téma. Ha pedig ilyesmi megjelent, azért nem tetszett a korábbi rezsimnek, mert rámutatott, hogy volt ennek a vidéknek európai hírű gazdasága is, amikor például Csóka környékén a hollandoknak virágmagot termesztettek, kár volt leépíteni. Ha pedig valahol a bánáti pusztaságban az eke kivetett egy darab cserepet, máris elindultunk a történelembe, hogy eljussunk Móra Ferenc ásatásai által a Kremenység határrészbe, majd vissza a mába. Ha egy düledező harangláb állított meg bennünket, a harang útján járva csakhamar eljutottunk legalább a negyvennyolcas forradalomig, s ha ott sem álltunk meg, akkor akár Csanád vezérig, aki itt valahol, az Aranka patakánál győzte le Ajtonyt ezer esztendővel ezelőtt. Amikor pedig a begazosodott sánc mellett kanyarogtunk, máris a trianoni rombolás tört elő belőle. Mesélt az egykor virágzó bánági vasúthálózatról, a virágkorról, tagadhatatlan nosztalgiával.

A hetvenes–nyolcvanas években „klasszikus” cenzúra már régóta nem működött, ám jól tudtuk, meddig lehet elmenni, s mely határ átlépésével kerül szemétkosárba a kézirat. Simon Pista ezt az akadályt olyan módon igyekezett leküzdeni, hogy történelmi utalásokat szőtt bele a szövegébe, s nemegyszer mondta a megjelenést követően, hogy „Ezért az egy mondatért írtam meg, és azt is kihúzták”. Ha pedig bent maradt az az „egy mondat”, elégedetten nyugtázta a sikert. Más alkalommal nem bosszankodott, elegendő volt számára, ha a túlzottan vonalon levő szerkesztőt bosszantotta. Egy alkalommal azt írta le, hogy régen voltak olyan sokan Csóka utcáin, mint vasárnap, virágvasárnapon. S a bevezető mondatot követően rátért az írás valódi tartalmára: választásokat tartottak azon a napon. A szerkesztő dühösen kérdezte, hogy mi köze a kettőnek egymáshoz, ő pedig mosolygott és visszakérdezett: – Hát nem virágvasárnap volt?

Történelmi és irodalmi ismeretei – bár Mostarban kertészeti főiskolát végzett – olyan szellemi fölényrel ruházták föl, amely előtt a szerkesztők gyakran tanácstalanul megtorpantak, de tudásával sohasem kérkedett, legföljebb baráti beszélgetések alkalmával derült fény szellemi gazdagsására.

Gyökerei, melyek Bánáthoz kötötték, fölszívták szinte az összes fontosnak vélt ismeretet rajongásig szeretett szülőföldjéről, amelyről így mesélt: a föld nyilván neveli is az embert, meglátszik a kézfogásán, a dalai is mások. Másik szülőföldje mégsem lehet. De bármilyen is ez, Kemal Atatürk szavaiban található a lényege: amikor angol

küldöttség élén a lord elesett, és mentegetőzés közepette nem akart kezet nyújtani, akkor Atatürk azt mondta: Uram, ettől a földtől nem lesz piszkos az Ön keze, mert ez az én szülőföldem.

Az viszont sokáig nem került szóba, hogy miként s miért éppen a Fejedelem, azaz II. Rákóczi Ferenc vált számára eszményképszerű történelmi alakká. Gyanítottam, hogy nemcsak az általa vezetett szabadságharc miatt, hanem erdélyi fejedelemsége okán. A nyolcvanas években, amikor Rodostóba látogatott, a Rákóczi Múzeumban az oda érkező magyarországi turistáknak olyan előadást tartott a fejedelemről – mert róla mégsem iskolás szinten szabad megemlékezni –, hogy utána vele együtt könnyeztek a látogatók. Elérte azt, hogy a csókai katolikus templom falára elhelyezzék Rákóczi emléktábláját, majd később az ő tisztelei állították számára emléktáblát a fejedeleme mellé.

Magá is beszélt a rodostói látogatásáról: „A falumban kultusza volt a fejedelemnek: búcsúkor, amikor rázendítettek a fúvósok az indulóra, a hajlott emberek is megszilajodtak. Elmentem Rodostóba, a Márvány-tenger partjára, s láttam kiírva: Magyar utca. A harmadik osztályos török gyerekeket pedig a Rákóczi-házba vezette a tanítójuk. Nem tudom, hogy ők hány oktatási reformon estek át, mégis utalhatnék a nevelésre. Ali Kabul pedig segédmunkás volt magyarok mellett a Rákóczi-házban, s megtanulta nyelvünket, fiának az Attila nevet adta. Amikor megkérdeztem, hogy honnan jönnek ide látogatók, és miként viselkednek, azt válaszolta, hogy mindenünnen, Amerikából is, és minél távolabbról érkeznek, annál jobban sírnak. De hát Petőfi ezt régen megírta: Lángolunk és sírva fakadunk. Ha Kassára mész, vagy a borsi vadkörtefához, ugyanezt érzed. Nagyon megörültem, amikor egy éjszaka a rádióban azt hallottam, hogy Ali Kabul Juliánusz-díjat kapott.”

Talán ugyanazt jelentette számára Ady az irodalomban, amit Rákóczi a történelemben. Megesett, hogy együtt autózva egy magyartanárral Ady-verseket mondtak szellemi frissítőként hosszú-hosszú ideig, egymást váltva. S amikor „elfogytak”, sorjázhattak tovább más költők, iskolányi gyerek versismeretét kimerítve.

Persze az is érthető, hogy miért mesélt nagy előszeretettel Bartókról, ha tudjuk, hogy ő is e vidék szülötte, a már említett Aranka menti Nagyszentmiklósé. Móra Ferencről azért is illik sokat tudni, mert Csóka környékén is végzett régészeti ásatásokat, Kálmány Lajos lelkész pedig népköltészeti gyűjtésével szolgált rá az ismertségre. (Egyházaskéren Simon közreműködésével az ő emléket és a mesefáát, Borbély Mihályét is tábla őrzi.) Kár volna megfeledkezni a verseci születésű Herczeg Ferencről, az „írófejedelemről”, akit Nobel-díjra is jelöltek. Ha most mindannyiukról mesélhetne Simon Pista, könnyen tudatosodhatna bennünk: korántsem olyan sivár ennek a közelebbi-távolabbi vidéknek a szellemi múltja, miként azt könnyen igyekszünk elhinni, miközben ő menteni és őrizni akarta.

Szinte az egész újságírói és emberi szemléletére adott választ abban az interjúban, amelyet néhány évvel halála előtt készítettem vele: „Nem volt mindig peremre szorulva ez a bánáti vidék, nem volt mindig féregnyúlvány: 1857-ben már vonat közlekedett Temesvár és Szeged között, a valkányi vasútállomás – most a túloldalra esik – pedig nagyobb volt a zentainál, szállodával az emeletén, s nemhogy csak a monostoriakat vagy a feketetőiakat szolgálta ki, hanem egykor még a zentaiak is innen keltek hosszabb útra. Ha a vasút megszűnik, nyilván a bakternak ott nincs tovább mit keresnie, elköltözik, majd sokan mások is mennek utána. Ahol a síneket fölszedik, ott leépülés következik, ott elhalás van. Romokba botlik tehát az ember minduntalan. Meg is róttak többen annak idején, hogy én a kapitalizmust vagy éppen a feudalizmust akarnám visszaállítani, pedig csak azért írtam a rombolásról, mert azt láttam körülöttem. Bontsák hát le a régit, ha jobbat, korszerűbbet, hasznosabbat tudnak építeni helyette, de nem ez történt. Lerombolták a tanyákat is, semmibe tágult a vidék. Mégis ragaszkodom hozzá, mert itt nyugszanak azok, akik megtanítottak járni, meg egy olyan nyelvre, amelyet másikkal, egy világnyelvvel sem akarok fölcserélni.”

Azt hiszem, szülőfalujának, Terjánnak a fölszántása – húsba hasító emlékként – igazából a múltat, történelmünket is eltüntetni igyekvő rombolás jelképé vált Simon Pista szociográfiáiban, ugyanakkor minden rombolás az eltüntetett falut idézi, újbóli tiltakozást kiváltva benne.

Alighanem a pálinka sem könnyen elválasztható a szülőföldtől, már csak azért sem, mert a mi vidékünk itala, Simon Pista pedig különösképp szerette az eperpálinkát, hajdanán pedig eperfák szegélyezték a dűlőutakat. Riportgyűjtés alkalmával, élőújságokat (az olvasóknak szervezett rendezvényeket) követő esteken, lakodalmas éjszakákon és hosszúra nyúlt egyéb mulatságokon, tisztességtelenül sok pálinka elfogyasztása után hol düh-dűrban – miként ő nevezte – kezdte harsogni, máskor kimérten dalolni az általa százsámra ismert dalokat-nótákat. Nem holmi meggylerázásokat, hanem a katonanótákat, évszázados dallamokat, amelyeket javarészt még gyerekkorában „lesett el” a felnőttek társaságában, s később gyakran föladta a leckét a zenekaroknak is, főként az újabb koriaknak.

„Unalmas volt a dohány csomózása – emlékezett vissza beszélgetésünkkor –, amikor hajnali háromkor ébresztettek, és este tízkor fejeztük be. Olyankor leginkább a jó hangú lányok kezdtek dalolni, az öregek pedig meséltek, például arról, hogy a toportyán miként nézett be az ablakon. Voltak lakodalmak, körösztolók, névnapok és disznótorok is, mindegyik alkalmat adott a nótázásra. Azóta ezek az alkalmak jórészt eltűntek. Kálmány Lajos az én szülőfalumban is gyűjtött, Bartók itt született a közelben, azt hiszem, azt pedig Illyés Gyula mondta, hogy aki népdalt énekel, az az őseivel beszélget. És én szeretek velük beszélgetni.”

Tóbiás Krisztián

KICSI GYÍKOCSKÁK NAPOZNAK A LÖVÉSZÁROKBAN (1999–2001)

– részlet

„Mindenkinek megkísérli
hogyan átbújjon a túlfokán
de egyik sem született tevénél”
Kassák Lajos

„mindegy [...] akár itt Amerikában éhen, akár ott egy golyó által meghalni”
Kosztai Márton

Pista¹ bátyám terjáni² kötetét lapozgatom. Egyike a kevés könyvnek, amit magammal hoztam, gondosan ügyelve az utazótáska súlyára, méretére stb. Egy váltás nadrág, öt-hat felső, egy pulóver és 7–8 könyv. Ennyit hozhattam magammal a húsz évből. A könyvben, a telep vázlatrajzán nagyapám házat keresem. Csak azt sajnálom, hogy sosem voltam Terjánon, vagyis a hült helyén, a temető még álló keresztjei között, dédszüleim sírjánál. Alig 2–3 kilométerre van a várostól a román határ felé. Sosem mentem ki a haranglábhoz, hallgatni, hátha megkondul még valami szellemharang ott a szikes közepén és mintha ködből, párából, elősejlenek a házak, emberek, disznók. Szellemváros. Borostás emberárnyak hatalmas kaszával a kezükben előbukkannak, mennek a rétre, kutyák ugatnak, kong a harang. Középpütt csatorna, egyik és másik oldalán egy-egy sor ház. Ennyi az egész telep. Körülötte szántóföldek és nád. Anyám mesélte, mosóteknőben csónakázott a láposban, mint Katharine Hepburn a *Velence, nyár, szerelemben*, szél fújta a haját (košava), a nap sütött, a békák és a víz tükrén korszolyázó bogarak meg csak bámulták az idilli jelenetet és nem hittek a szemüknek. Mozaikszemükben beterítette a horizontot az idill. Ez is Terján. Az egyik sor házat Budának hívták, a másikat Pestnek. Középpütt meg Duna híján ott volt a szennyvízcsatorna. *Secko jedno*, csak kicsiben. Egymás között így voltak budaiak és pestiek a semmi közepén, a nádasban. Budai és pesti dzsentrik, egyformán, kenderzsákból

1 Cs. Simon István (Terján, 1942. október 19. – Csóka, 2007. április 26.) – költő, publicista.

2 Terján – honfoglalás kori délvidéki település. A török hódítás idején elnéptelenedett, majd a VIII. században, a Marczibányi birtokra érkező Szeged környéki földművesekkel telepítették be. Csóka mai lakóinak jelentős része Terjánról költözött be, miután a telepet felszámolták.

varrott gatyában, közös konyhás házakban, de fülig telve öntudattal. Az öntudat megmaradt még akkor is, amikor az ötvenes években mindenkit beköltöztettek a városba, a telepet meg földig rombolták. Ötvenhatban. Budapesten megindultak a tankok, Terjánon a bulldózerek. Einstein ezt kísérteties távolhatásnak nevezte. Összefonódó kvantumrészcskék fénysebességnél is gyorsabb információcseréje. De az öntudat. Öröklődik. Genetikailag kúszik generációból generációba, él és virul. Virágozik, mint pipacs. Talán ezért is lettünk egy kicsit outsiders a faluban³. Anyám Adára, a vajdasági kisiparosok Mekkájába, Rákosi szülővárosába ment férjhez. Pontosabban apám költözött Csókára és ez komoly problémát jelentett a lokálpatrióta közösségnek. Idegen test került a tiszta terjáni véráramba és sehogy sem akart kilöködni, hiába gyűltek köré fenyegetőleg, mint a fehérvérsejtek (leukociták) a helyi bandák, apám maradt. Nem számíthattam sosem a belterjes társadalom gyerekeinek kijáró előjogokra, de túléltek. Pista bátyámnak viszont én is mindig terjáni maradtam. Neki mindenki emigrációba kényszerült terjáni volt.⁴ Addig nincs baj, amíg nyílik a sóvirág és dalol a bölömbika. Elücsörögtünk egy pohár pálinka mellett a nappalijában, beszélgettünk, iszogattunk, verseket idéztünk, Kosztolányit szídtuk Ady miatt. Tudod Krisztofóros, mondta, a legszebb szerelmes verssor József Attiláé, „Bogár lépjen nyitott szemedre...”⁵, ezt nem lehet leírni másképp, csak ha szerelmes vagy. Ha nagyon szerelmes. Ennyire csak egy költő lehet szerelmes. Lehet, csak József Attila. Néha elkísértem egy-egy könyvbemutatójára, a beszélgetés után pálinka, nóta (egy legenda szerint, ha Simon Pista énekelni kezd, a román határőrök visszalőnek), majd mikor meghallottam a „Darumadár magasan száll...” első strófáját, szedelőzködni kezdtem. Mindig ezzel bontott asztalt. Az első strófiával. Ez volt az utolsó pohárnak kijáró nóta, indultunk haza. Útközben meg mesélt, minden bokorról, dombról tudott egy történetet, amelyeknek bár kétes volt a valóságtartalmuk, de végül is neki köszönhetem, hogy a fejemben teljesen egybemosódott a valóság és az alföld nyers, kiszámíthatatlan mesevilága. Egy idő után már meg sem tudtam különböztetni a kettőt. Ma sem tudom. A Vujana-halom, II. Musztafa legszebb háremhölgyének sírja mellett robogott el az autóbusz a horgosi-röszkei határ irányába. A másfél-két méter magas földkupac, ahová a legenda szerint a szultán a zentai csata után temette a lányt. A csata elvesztésekor sietve visszavonulni kényszerült és ezt akadályozta a háremhölgyek ruházatát szállító társzekerek sokasága. Ruházat és egyéb nélkül meg nem háremhölgy a háremhölgy, így Occam borotvája elvét alkalmazva⁶, sebtében kivégeztette mindet és már vágatott is el, Temesvár felé. Épp pakoltam az utazótáskámba, mikor apám behozta a szobába a *Hét Nap*⁷ legújabb számát, benne Pista bátyám gyászos cikke, nevet nem említve, mert a katonai behívója elől kényszerül külföldre, egy fiatal csókairól, aki a színművészeti akadémia hallgatója volt, költő stb. ...és Kanadába készül. A fenti paraméterekkel a tömeg, ami általában

3 Csóka népességét tekintve falu, de a kommunista hatalomátvétel után szükség volt egy regionális központra, ezért várossá nyilvánították.

4 Vö. a korábban felvázolt '56-os Budapest–Terján párhuzammal.

5 JÓZSEF Attila: *Magány*.

6 Ockham borotvája – filozófiai elv, amely szerint két, az adott jelenséget egyformán jól leíró magyarázat közül azt érdemes választani, amelyik az egyszerűbb.

7 Vajdasági közéleti hetilap.

rejtőzködni ad lehetőséget az ilyen névtelen riportalanyt megidéző cikkek írásakor, pontosan egy főre csökkent. Én meg olvastam az újságot és vártam, mikor kopognak az ajtón, hogy legyek szíves átvenni a behívómat még mielőtt meggondolatlanul átlép-ném a határt. Csak a miheztartás végett. De Pista bátyámnak fáj. És meg kellett írnia. Ki kellett tépnie mellkasából, mint az ingét, mikor a legszomorúbb terjáni nótákat énekelte a sötétedő bánáti tajgán. Én meg cipeltem a táskámban a könyvét, mindent, ami nekem jutott Terjából, keresztül az Óperenciáson.

Sebesi Viktória

AZ APA(SÁG) MEGJELENÉSE A KORTÁRS GYERMEKIRODALOMBAN

Az utóbbi években a gyermek- és ifjúsági irodalom szövegeit gondozó kiadók határozott koncepció mentén építenek arra a tapasztalatra, amely szerint az irodalom jelentős mértékben hozzájárul(hat) a társadalmi gyakorlatok megismertetéséhez, és azok fokozatos elsajátításához. Itt említhető a Csimota kiadó *Tolerancia-sorozata*, a Móra kiadó *TABU-sorozata* vagy a Pagony Kiadó *Tilos az Á* könyvei.¹ Többek között ennek a törekvésnek köszönhető, hogy a társadalmi nemek kérdése a kortárs gyermekirodalomban is egyre fokozottabb figyelmet kap. Az itt említhető kötetek abban a mikrokörnyezetben tárgyalják a nemek lehetséges társadalmi szerepeinek témáját, amelyben a megszólított korosztály először találkozik velük: egy (a mostani szövegekben még) heteronormatív családmódelben, amely azonban a családi struktúra egységét már nem feltétlenül az édesanya-édesapa kettősének koncepciójában képzei el. A kortárs gyermekirodalom sorra megjelenő kötetei olyan – a társadalmi nemek szempontjából is releváns – mindennapi tapasztalatokat tematizálnak, mint az egyik szülő megbetegedése,² külföldi munkavállalása,³ a gyermek és az édesanya elhagyása,⁴ az örökbefogadás⁵ vagy a halál,⁶ melyek mind megbont(hat)ják, és ezáltal megkérdőjelezzik a hagyományosként értelmezett családmódellet. A hagyományos – vagy ideálisnak tekintett – családi struktúra felbomlása a családtagok közti kommunikációra helyezi a hangsúlyt. Az új kommunikációs viszonyrendszerhez és helyzetekhez való nyelvi alkalmazkodás pedig nem csak tematikus szinten jelenik meg a szövegekben, hiszen a kortárs gyermekirodalom legizgalmasabb kötetait a nyelvkeresés gesztusa jellemzi; az arra való törekvés, hogy a hétköznapi tapasztalatokat az irodalom révén esztétikai tapasztalatba fordítsák.

A szerepek átrendeződése új dinamikát feltételez mind a családban betöltött nemi szerepek,⁷ mind pedig a családtagok közti kommunikáció tekintetében. A kortárs

1 A Csimota kiadó *Tolerancia-sorozata* elsősorban a fiatalabb, 4–5 éves kor feletti gyermekeket szólítja meg, míg a Móra kiadó *TABU*-könyveinek és a *Tilos az Á*-köteteknek – az ifjúsági irodalom és a young adult műfaji keretei között – az idősebb, 14–16 éves korosztály a célközönsége. Ezek az írások a(z) (irodalmi) nyelv performativitására építkeznek, vagyis a szövegek nemcsak megszólítják az elérni kívánt olvasóközönséget, hanem olyan helyzeteket, szituációkat jelenítenek meg, amelyekben a kamaszok számára ismert, mindennapi problémákat tematizálnak, és gyakran az adott probléma megoldására, kezelésére nyújtanak nyelvi mintát.

2 TÓTH Krisztina: *Anyát megoperálták*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 2015.

3 HAÁSZ János: *Felnőtteknek nem*. Athenaeum Kiadó, Budapest, 2017.

4 ELEKES Dóra: *A muter meg a dzsinnek*. Csimota Gyerekkönyvkiadó, Budapest, 2014.

5 TÓTH Krisztina: *A lány, aki nem beszélt*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 2015.

6 KOLLÁR Árpád: *Milyen madár*. Csimota Gyerekkönyvkiadó, Budapest, 2014.; KOLOZSI László: *Apufa*. Manó Könyvek, Budapest, 2017.

7 A (tárgyalt) gyermekkönyvek esetében azért érdemesebb szerepekről beszélni és nem maszkulinitásról

gyermekkönyvekben már nemcsak az anya jelenhet meg a gondoskodó, a gyermeki pozíciót és a gyermek világát értelmező szülőként, hanem az apa is. Az új apa-szerep megjelenítése a mesekönyv-írás kulturális aspektusához is szorosan kapcsolódik, hiszen a legfrissebb kötetek szerzői között nem csak nőket találunk, sőt az itt elemzett szövegek – melyek az apaság tematikáját dolgozzák fel – szerzői mind férfiak. Mindezt pedig azért szükséges hangsúlyozni, mert Kiss Ottó és Varró Dániel évek óta foglalkozik gyermekkönyv-írással, de Oravecz Imre, Szijj Ferenc, Tandori Dezső és Kovács András Ferenc is írt gyermekkönyvet, mégis az új apa-szerep tematizálása az, amely egyértelmű szembefordulásként értelmezhető a gyermekkönyv-írást feminizáló és ezáltal stigmatizáló gyakorlattal szemben. Az apaság újra-tematizálása által a kötetek olyan azonosulási lehetőségeket ajánlanak, melyek vagy eltérnek a korábbi – az apa mint a családot ellátó, a családi otthonba csak visszatérő, ágens – szereptől, vagy pedig bírálják azt. Varró Dániel kötetei,⁸ Kiss Ottó *Ne félj, apa* című verseskönyve,⁹ Haász János *Felnőtteknek nem* már a medialitás lehetőségeivel is játszó kötete,¹⁰ vagy pedig Kolozsi László *Apufa* című mesekönyve mind annak a tapasztalatnak adnak hangot, miszerint a gyermeknevelésnek – azon belül pedig az irodalmi nevelésnek – az apa, a férfi is részese.

Megjegyzendő még, hogy ezeket a köteteket több szempontból is a dialogikusság jellemzi. Egyrészt a versek egyértelműen olyan aktív kommunikációs aktust kezdeményeznek, melyekben gyakran az apa jelenléte, hangja és tekintete válik meghatározóvá. Például Varró Dániel verseiben a felolvasás vagy együttmondás aktusában az apa szólaltatja meg a verseket, így a hangzóvá tétel során (a prosopopoiia alakzata révén) arcot és hangot ad a költeményeknek, vagyis az ő fizikai jelenléte (és hangja) elengedhetetlenné válik a szövegek érthetővé tételéhez. De a dialogikus szerveződésre említhető példaként a gyermekirodalom intertextuális játéka is, hiszen Haász János 2017-es mesekönyve egyértelműen paratextusként utal vissza Kiss Ottó eddigi munkáira.¹¹ Tehát a kortárs gyermekirodalom köteteként mind a tematikus, mind pedig a nyelvi irányvonala mentén egyre több kapcsolódási pont figyelhető meg.¹²

vagy pedig *feminitásról*, mert a gyermekek az *apa* vagy az *anya* megnevezés nyelvi jelöltjei révén első-sorban szerepekkel, szereplehetőségekkel találkozhatnak, amelyek csak később – a szerepek észrevétlen elsajátítása során – kapcsolódnak a feminitás vagy a maskulinitás jelentéséhez.

8 VARRÓ Dániel: *Akinek a lába hatos. Korszerű mondókák kisbabáknak*. Manó Könyvek, Budapest, 2010.; Uő: *Akinek a foga kijött. Még korszerűbb mondókák kevésbé kisbabáknak*. Manó Könyvek, Budapest, 2011.; Uő: *Akinek a kedve dacos. Mondókák apró lázadóknak*. Manó Könyvek, Budapest, 2014.

9 Kiss Ottó: *Ne félj, apa! Nagy kislánykönyv*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 2016.

10 Haász János kötete izgalmas játékokra hívja az olvasóit: egy, az okostelefonokra letölthető alkalmazás segítségével a gyermekek vagy a szülők, a telefon kameráját az adott jelzéssel ellátott oldalra irányítva egy kisfiú elmondásában hallgathatják meg a verseket. A kötetben csak négy ilyen oldal található, abból három lap esetében a telefon kijelzőjén fehér lapként jelenik meg az illusztrált oldal, miközben csak a gyermek hangját halljuk. Egy lapon azonban a telefon életre kelti – a szöveg mellett – az illusztrációt is. A könyvnek ez a multimediális gesztusa is egyfajta közelítés a fiatalabb korosztályhoz: azokhoz, akik a mindennapok során már probléma nélkül kezelik a különböző technikai médiumokat.

11 Haász kötete egy mottóval/verssel kezdődik, amelynek címe *Kiss Mottó*.

12 Természetesen nem pusztán azokat a könyveket jellemzi dialogikusság, amelyekben valamilyen módon az apaság tematikája merül fel. Elekes Dóra *A muter meg a dzsinnek* című könyve az édesanya alkoholizmusában egy olyan tabuként kezelt társadalmi jelenségnek ad hangot, amely magyarázatra szorul (pl. az egyik szülő vagy felnőtt által). A könyv arra készíti a szülőket, hogy a tabusított témákat megmagyaráz-

A líra dialogicitása a gyermekirodalomban

Varró Dániel és Kiss Ottó kötetei, Kollár Árpád *Milyen madár* című verseskönyve – bár eltérő poétikai eszközökkel, de – azokat az éles határvonalakat bontják le, amelyeket felnőtt és gyermek, felnőtteknek és gyermekeknek szánt irodalom között feltételezhetnénk. Mindez pedig a különböző társadalmi szerepekről gondolkodva is izgalmas távlatokat nyithat meg az interpretáció számára: verseik olvasásakor nemcsak azt követhetjük végig, hogy milyen gyakorlatok révén válik a gyermek például „nemmel ellátott személyé”, hanem a líra dialogicitásának a gyermekeknek szánt irodalomban megmutatkozó néhány aspektusára is felfigyelhetünk. Hiszen mindhárom szerző lírája éppen arra az „átjárhatóságra” épít, amely felnőtt és gyermek tapasztalatának, nyelvi kompetenciájának és érzékelésének dialogikus szerveződésében jön létre.

Több útja is lehetséges a (felnőtt–gyermek lét közti) dialogikusság, *én – másik* kapcsolat megjelenítésének: Kulcsár-Szabó Zoltán Szabó Lőrinc Lóci-verseit elemezve jut arra a megállapításra, hogy ezekben a versekben a szövegek narratív kerete miatt „valódi” dialógus jön létre, vagyis a vers tematikus szintjén jelenik meg mind a két alak: a felnőtt (apa) és a gyermek.¹³ A svéd típusú gyermekversekhez sorolható Krusovszky Dénes *Mindenhol ott vagyok*,¹⁴ vagy Kiss Ottó *A nagypapa távcsöve* című kötetében¹⁵ a felnőtt–gyermek világerzékelés és tapasztalat közti feszültség, a közöttük feltételezett ellentét mentén valósul meg egy *én–másik* viszony.¹⁶ Varró Dániel szövegeinek esetében a megalkotott versnyelvben az *én–másik* pozíciója a megszólaltatott szöveg és az azt megszólaltató hang viszonyában, a kettő közti – az irónia trópusa által előidézett – törésben jön létre. Bár a dialogikusság a szöveg vagy az olvasás eltérő szintjein valósul meg, észrevehető, hogy mind az *Akinek a [...]*-sorozat darabjai vagy a *Nem, nem, hanem* című könyv, mind pedig a korábban említett kötetek az *én – másik* viszonyt a családi mikrokörnyezet keretei között problematizálják. Kittler a *Lejegyzőrendszerek* egyik fejezetében tér ki arra, hogy az 1800-as években Nyugat-Európa kultúráját jelentősen befolyásolta az a változás, amely után az apa helyett az anya vált a gyermek elsődleges oktatójává.¹⁷ A szavakat formáló,

zák a gyermeknek. Ezek a könyvek eleve performatív gesztusként értelmezhetők, és a bennük olvasható történetek vagy versek pedig nemcsak a gyermeket, hanem a szülőt is alakítják, formálják.

13 Vö. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: *Utazás, gyerekek, Kelet. Kulturális idegenség Szabó Lőrincnél*. In: *Tükör-színháztéka agyadnak. Poétikai problémák Szabó Lőrinc költészetében*. Ráció Kiadó, Budapest, 2010. 108–109. pp.

14 KRUSOVSZKY Dénes: *Mindenhol ott vagyok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2013.

15 KISS Ottó: *A nagypapa távcsöve*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 2009.

16 A svéd típusú gyermekversek egyik itthoni előzményeként említhető Oravecz Imrének az 1979-ben megjelent, majd 2016-ban újra kiadott izgalmas és továbbgondolásra érdemes kötete, a *Máshogy mindenki más*. Oravecz könyve élesen mutat rá arra – a svéd típusú verseknek is alapját képező – tapasztalatra, miszerint a gyermeki (hang, pozíció) hangsúlyosan a felnőtthez képest konstruálható meg (pl. *most törődök apuval*). A versekben a szó szerinti és a fogalmi nyelv konfrontációjából bomlik ki egy gyermekinek tételezett nyelvi világ, amely a gyermek–felnőtt nyelvhasználat ellentétes voltát problematizálja. A *Máshogy mindenki másban* a megalkotott gyermeki hang számára a szavak jelentése még nem rögzült (pl. *ma kitaláltam egy új szót*), így Niki nyelve nemcsak más nyelvet, hanem másfajta világtérképezést is jelent. Vö. ORAVECZ Imre: *Máshogy mindenki más*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2016.

17 Vö. KITTLER, Friedrich: *The Mother's Mouth*. In: *Uő: Discourse Networks 1800/1900*. Ford. METTEER,

a gyermeket beszélni tanító anya alakjának a középpontba kerülése pedig szintén arra hívhatja fel a figyelmet, hogy a szülők eltérő, ugyanakkor konstitutív szerepet töltenek be a nyelvhez való viszony kialakításában.

A svéd típusú apaság

Kiss Ottó *Ne félj, apa! Nagy kislánykönyv* című kötetének már rikító rózsaszín borítója is jelezni kívánja (a címet mintegy vizuálisan is megerősítve), hogy a versek „lányos apukáknak” szólnak, másrészt a borító rózsaszín – nemileg szimbolikusan jelölt – színe pedig szinte elnyeli, magába olvasztja az illusztrált kislány alakját. A kötet verseiben már nem érvényesül ehhez hasonló, könnyen dekódolható nemi sztereotípa, ugyanakkor az sem derül ki, miért volt szükséges szimbolikusan jelölni, hogy egy kislány mindennapjaiba nyerünk betekintést. A gesztus talán azzal magyarázható, hogy a könyv címettjei elsősorban apukák, tehát egy nemileg szimbolikusan szintén jelölt tekintet „szűrőjén” keresztül látjuk és értelmezzük a megszólaló kislány (nyelvi) világát. Ez a sokszor rácsodálkozó apai tekintet az elsajátított társadalmi diskurzrendszer keretein belül értelmezi a kislánynak a diskurzrendszer szabályain gyakran kívül eső megszólalásait. Viszont annak ellenére, hogy a gyermek számos versben megkérdőjelezi az apa tudását, többször ki is javítja őt, ezek a gesztusok nem a nemi szerepéhez társított diskurzrendszer határainak átlépését jelentik (legalábbis számára), megszólalásai az apa/felnőtt nyelvének retorikusságára hívják fel a figyelmet, és az ebbe a nyelvbe vetett feltétlen bizalmat kérdőjelezzik meg (pl. *Rosznak lenni*).

A nyitóversben (*Apa dalol*)¹⁸ az édesapa énekével próbálja meg megnyugtatni a gyermeket, ugyanakkor dalolása nem képes vigaszt nyújtani a kislány számára, ezáltal igyekezetének idegensége válik feltűnővé az adott szituációban: „hallod, neked dalol apa, / hogy megvigasztaljon / mondja közben néha, / aztán csak dalol tovább, / lállalá, lallala, / olyan szép hamisan, / hogy hiába akarom, / nem tudom / abbahagyni a sírást.” Azonban a vers végére a sikertelen kísérlet ironikus együtt hangzásba fordul át („Apa dalol, / lállalá, lallala, / ezt hajtogatja folyton, / olyan régóta, / hogy már nem is tudom, / miért kezdtem el a sírást, / de folytatom, / mert ő is folytatja”), hiszen a gyermek azért folytatja a sírást, mert az apa tovább énekel. Az apa dalolása és a kislány sírása egyrészt egyfajta versenyként tűnik fel („de folytatom, mert ő is folytatja”), másrészt pedig a gyermek az apa énekének kakofóniáját képes együtthangzásba fordítani és dalként értelmezni, amelyre a cím is utal. Így a kislány sírása nemcsak rámutat az apa idegenségére a megjelenített szituációban, hanem fel is oldja azt.

A kötetben több olyan verset is olvashatunk, amelyben a gyermeki hang az apához fordul oda (*Szánkó, Bot, Egy mondat, Esti séta* stb.),¹⁹ megszólítva és mintegy fel is szólítja őt, hogy mindennapi tevékenységeit a férfi figyelje és értelmezze. Éppen ezért a gyermek tűnik fel aktív félként a kommunikációs aktusokban, amelyeknek az apa csak megfigyelője vagy befogadója lehet. Más szövegekben azonban nemcsak a gyermeki

Michael –CULLENS, Chris. California, Stanford, 1990. 25–31. pp.

18 Kiss Ottó: *Ne félj...*, i. m. 7. p.

19 Uo., 18, 25, 27, 33. pp.

hang, hanem a gyermeki tekintet is érvényesül, vagyis annak imitációja, ahogyan a lány az apát, az apaszerepet láthatja, erre példa az *Apa mindent megold.*²⁰ A *Párbeszéd forgással*²¹ című vers a nyelv performativitásával játszik, amennyiben a cím által jelölt „forgás” (vagy csere) nemcsak tematikusan, hanem magában a kommunikációs aktusban is végbemegy: „Ha sokat forogsz, / elszédülsz és elesel! // De apa: ha elesek, / akkor majd sírok!”

A *Mindenütt babákban*²² a női emancipáció témája is megjelenik: a versben a gyermeki hang az apa beszédét közvetíti, ebbe ékelődik bele olykor a kislány szólama, mely vagy az elmondottak közvetítettségére utal („mondta apa”) vagy pedig arra, hogy milyenek is látja a gyermeki tekintet az apát egy, a férfi számára még ismeretlen szituációban. Az apa közvetített monológja alapján úgy tűnik, mintha az apák csak akkor maradnának otthon a gyermekükkel, ha az anya tüntetni megy a nők jogaiért „vagy valami ilyesmi”-ért.²³

Jaj, Istenem, / mindenütt babák, / mondta apa, / ez a négy még vetkőzik, / az a négy már fürdik, / de aztán mindegyiknek / külön pizsama kell, / mire lefekszünk, / reggel lesz, / jaj, Istenem, / mondta apa, / mert most ő vigyáz rám, / anya tüntetni ment / a nők jogaiért, / vagy valami ilyesmi, / mondta apa, / aztán becsukta a szemét, / és elaludt a széken.

Miközben a hang jól érzékelteti a sztereotipikus hozzáállást a női egyenjogúsághoz, mely kizárólag abban látja a nők emancipációját, hogy az anyák gyermekeiket hátrahagyva tüntetni járnak, megjelenik a hagyományosan az anya feladataihoz tartozó gondoskodás, a gyermek ellátása, és ezeknek a feladatoknak a nehézségei a gyakorlatlan apa ügyetlenkedéseiben. Másrészt a versbeli szituáció ironikus keretet ad az apa sztereotip kijelentésének a női emancipációról („vagy valami ilyesmi”): az apa küzdelme a babákkal és az anya társadalmi szerepvállalása az olvasás során párhuzamba kerül egymással, sőt a férfi helytállása a házimunkában – a versben kirajzolódó szituációban legalábbis – nagyobb nehézségekkel jár, mint a női egyenjogúság elérése. A versnyelv közvetítettsége azonban még tovább bonyolítja a „vagy valami ilyesmi” értelmezését, hiszen nem lehet biztosan megállapítani, hogy ez a kijelentés a gyermek szólamához társítható, aki a férfi szavait közvetítve nem tudja pontosan, hogy miről is beszél, vagy pedig az apa szólamához, aki ezzel a kijelentésével leegyszerűsíti, mintegy mellékes dologgá fokozza le a női emancipáció kérdését.²⁴ Az új apa-szerepnek az itt feltűnő idegenségére már a cím is utal (*Ne félj, apa!*), hiszen a gyermeki hang felszólítása – bár nem tudatosan, de – a társadalmi diskurzusrendszernek azt az imperatívuszát forgatja ki és kérdőjelezi meg, miszerint a férfiak nem fél(het)nek.

20 *Uo.*, 16. p.

21 *Uo.*, 42. p.

22 *Uo.*, 58. p.

23 Másrészt pedig, mintha a női emancipáció és a nők egyetlen társadalmi szerepvállalása „csak” a tüntetés lehetne.

24 Vagy esetleg maga az apa sem tudja, hogy miről is beszél pontosan, és a „vagy valami ilyesmi” a témában való járatlanságát hivatott kifejezni.

Apai jelenlét – nyelvi otthonosság

Kollár Árpád *Milyen madár* című kötetében a családi közeg a megalkotott poétikai rendszer alapjaként jelenik meg, és ebben az otthonban, pontosabban nyelvi otthonban, a grammatika szintjén, a *mi* névmáson belül alakul ki az *én* és a *másik* pozíciója. A könyv – szintén *milyen madár* címet viselő – nyitóversében az apa jelenléte a nyelvi otthonosság képzetének elengedhetetlen kritériumaként tűnik fel. Az apa alakja olyan figuratív nyelvi elemként funkcionál a kötet két párversként is értelmezhető szövegében (*milyen madár, én apum*),²⁵ amely – mivel a szövegek elsősorban a gyerekekhez fordulnak oda – az otthonban való otthonosság mindennapi tapasztalatából kiindulva a nyelvi otthonban való otthonosság legfőbb biztosítójaként működik.

Ugyanakkor a *milyen madáron* végighúzódo hiány- és kiszolgáltatottság-érzet – amely a kötet szövegeinek hangulatát végig meghatározza – nemcsak a szavak szemantikai szintjén jelenik meg (például: *lopta, vitte, harapta, rejtette, elveszett*), hanem ez a veszteség-tapasztalat szervezi a kötet többi versének retorikai és grammatikai struktúráját a későbbiekben is. Az első versszaknak csak az utolsó sorában mutatkozik meg a megszólalás grammatikai alanya: „ki lopta el idén a tavaszt, milyen madár vitte magával délre, / és milyen madár szárnyán suhogott be újra északról a tél, / ki harapta le fagyos foggal a rügyeket a bokrok ágairól, / melyik padlásra rejtette előlünk a hóvirágot, a nárciszt.”²⁶ A negyedik sorban egy olyan gyermekinek tételezett vagy *tételezendő* hangot hallunk egy „mi” nevében beszélni, aki által nyelvi formát nyerhet az a pillanatszerű törés, amelyről az első három sor beszélőjeként ennek a „mi”-nek a hangja közvetített, és amely után az addig az én kiterjesztéseként elgondolt (tárgyi) világ elkülönül az éntől és idegenné lesz számára.

Az első strófában mindvégig egy hiánytapasztalatról értesülünk, és ebben a szakaszban az egyetlen cselekvő egy meg nem határozott madár (vagy madarak), amely a tavasz nyújtotta korábbi idillikus állapotot „magával vitte”, helyette pedig a tél hidegségét hozta. A természetnek az első versszakban bekövetkező változása után a kinti, természeti világ a továbbiakban már nem tűnik biztonságosnak a beszélő számára. Így válik a második strófában a megalkotott „mi” cselekvővé azáltal, hogy menedéket keres magának/maguknak. A „mi”, amint ráébred kiszolgáltatottságára, először egy búvóhelyet keres („és *hová* bújunk a tél elől”), majd pedig az utolsó sorban megjelenik egy *másikhoz*, az apához való búzás (elveszett) lehetősége is („*kihez* bújunk melegedni, ha apa már elutazott a hosszú útra”). Ebben a versszakban a természetben érzékelt hiányt már a családi közegen belül, az apának és az otthonosság érzetének elvesztéséhez kapcsolódva tapasztalja meg a beszélő, továbbá a második versszak végén az egyetlen rímhelyzet hívja elő az apa alakját: „milyen északi madár hozott kései havat most a nyakunkba / *kihez* bújunk melegedni, ha apa már elutazott a hosszú útra”.

Az apa feltételezhető haláláról „az apa már elutazott a hosszú útra” a hétköznapi során gyakran használt eufemizmusán keresztül értesülünk, a vers retorikai struktúrája erre a kijelentésre épül, minden kérdés erre vonatkozik.²⁷ A vers már a kezdő sorokban

25 KOLLÁR: *i. m.* 7, 48. pp.

26 KOLLÁR: *i. m.* 7. p.

27 A feltett kérdések sokasága azonban úgy is értelmezhető, mint gyermek időhúzása lefekvés, elalvás

metaforikus nyelven fejt ki az apa hiánya előidézte veszteségtapasztalatot, ugyanakkor olyan hétköznapi tevékenységek változásain keresztül, mint az öltözködés. Csak ez a metaforikus nyelv képes az apa halálát megmagyarázni, azt a hétköznapi, bármikor bekövetkezhető, ugyanakkor egyszeri tapasztalatot, melyre nincsen (szó szerinti) nyelv; vagyis a szülő (ebben az esetben az apa) halála hívja elő a metaforikus nyelvhasználatot. Mindezek alapján úgy tűnik, mintha az apa távol- és/vagy jelenléte határozná meg a kötet (nyelvi) világában érzett otthonosságot vagy otthontalanságot, azaz magához a nyelvhez fűződő viszonyt.

Ugyanakkor más értelmezése is lehet az első versnek: hiszen az itt hallott „mi” egy „én” és egy „te” szétválasztásán, az ő(k, tárgyak) elkülönítésén alapul, tehát a megszólaló „mi” „valójában” már az első versben is egyetlen lírai beszélő, aki a gyermeki hangon keresztül a nyelvi otthontalanságra ébredés pillanatáról már mint tapasztalatról közvetíti. A „mi” névmáson belül létrejött kapcsolat arra enged következtetni, hogy Kollár Árpád kötete a gyerekhang imitálása révén nem egy elmúlt, ideálisnak gondolt állapot (nosztalgikus) felidézésére törekszik, hanem a gyerekhez odafordulva éppen a felnőtt által már ismertet teszi a másik számára is nyelvi tapasztalattá. Minderre egyrészt az „újra” szó mutathat rá („és milyen madár szárnyán suhogott be *újra* északról a tél”), vagyis feltételezhető, hogy a beszélő számára ez az esemény már ismert, mégis újként számol be róla.²⁸ Másrészt – és ehhez köthető az apa alakjának mint az otthonosság jelölőjének a megalkotása – a gyermek számára a világ nyelvi berendezése csak úgy valósítható meg, ha már nem az „én” részeként, hanem megnevezett, tehát nyelvileg elkülönített személyként jelenik meg a *másik*. Így az apának mint *másik*nak a testi ott-nem-létén keresztül jeleníthető meg az a hiánytapasztalat, amelynek „felismerése” után a gyermeki (mi) hang(ja) látszólag egyetlen lírai én hangjaként szólal meg, és valósulhat meg *én* és nyelv viszonyának egy *másik* segítő jelenléte által történő problematizálása a kötet többi darabjában.

A gyerek nyelvi kompetenciáját imitáló lírai beszélő – mint egy ismerős hang – kiegészíti az én, vagyis a hallgató, olvasó gyermek szólamát. Ez a nyelvi másként tétélezett apa „igyekszik” az első versben közvetített nyelvi otthontalanságnak a megszüntetéséhez (a világ nyelvi el- és berendezésével) támpontokat adni. Ezt támaszthatja alá az is, hogy az első versben végig kérdések hangzanak el, tipográfiai jelölések nélkül, vagyis nem olyan kérdéseket hallunk, amelyek válaszra várnak, hanem olyan – kérdések révén artikulált – hiánytapasztalatról értesülünk, amely általános érvénnyel bír. A *ki mondta* és a *mi lesz a hóval* című vers szintén elhagyja a tipográfiai jelölést a kérdő modalitású mondatok végéről. Ez a gesztus pedig az élőbeszédhez közelíti a versek megszólalásmódját, háttérbe szorítva az írás és a lejegyzés implikálta rendezettséget. A lírai beszélő (aki tehát az *énmásikja*) az imitáció révén egyszerre képes arra, hogy odaforduljon a hallgató-olvasó gyerekhez, azaz megszólítsa és azonosulásra készítse, ugyanakkor mégis olyan eseményről nyilatkozik meg, amely éppen általa nyer nyelvileg megalkotott formát. Azaz a versek

előtt. A kérdések, melyek a hiánytapasztalatot artikulálják, a nyelv által jelenlévővé teszik az apát, így a gyermek és az apa „ébredése” szimultáná válik. Tehát a gyermek használatában a nyelv (amely jelen esetben a versnyelv) félvezető, késleltető funkcióval bír.

28 Az *újra* szó azonban a fogalmi és a szó szerinti nyelv közti átmenetet is jelölheti, hiszen szó szerinti olvasatban az évszakok váltakozására, míg metaforikus értelemben arra a változásra utal, amelyet az apa halála idézett elő.

az olvasás szintjén is kiegészítést várnak, egy olyan *másikat*, aki ezt a nyelvi eseményt tapasztalattá teszi számukra: egy felolvasót vagy együtt-olvasót.²⁹

Abból a kiszolgáltatott és bizonytalan állapotból, amelyből a kötet első verse megszólal, az egyetlen kiútként a világ – sokszor még „megbotló” – nyelvi berendezése szolgálhat. Így jön létre egy olyan reduktívnak tűnő versnyelv, amelyben a szavak materiális – már-már tárgyi – karaktere kerül előtérbe, a cél pedig az lesz, hogy a meglévő nyelvi eszközkészlet által elrendezhető legyen mindaz, ami körülveszi az én-t. A még hiányos nyelvi készlet idézi elő a szintaktikai töréseket, az ok-okozati viszonyok megfordítását, a gyakori felsorolásokat, a gondolatritmusból építkező versnyelvet, a tautologikus kijelentéseket és a világ dichotomikus felépítettségét. A *karácsony* című vers hívja fel a figyelmet arra, hogy a dichotómiákban (szeretem/nem szeretem, igen/nem, van/nincs) elrendezett világ csupán a lexikai készlet hiányosságát jelenti. A kevés rendelkezésre álló szó, amelyek hol tautológiához („nem szeretem, ha anya összeszid, mert nem szeretem”), hol pedig paradoxonhoz vezetnek („ma mindenki boldog, ma mindenki szomorú”), éppen a világ nyelv által leírhatatlan, komplex voltára hívják fel a figyelmet, hiszen (ebben) a világban minden egyszerre van (és nincs). A *badar* című versben az ismétlések a nyelv anyagiságát helyezik előtérbe a jelentéssel szemben: „csak beszélek és beszélek, és nem bírom abbahagyni, / még nem tudom, mit mondok majd, de kiderül közben úgyis, / [...] / nem bírom abbahagyni, nem bírom abbahagyni, / mondom, mondom, nem bírom, nem bírom abbahagyni, / nem bírom a szavakat szépen a számba varrni”. Annak ellenére, hogy a „mondás” értelme háttérbe szorul, hiszen a beszélő (még) nem képes „szépen a szájába varrni a szavakat”, a beszélés kényszere a mondást mint performativitást helyezi előtérbe. Hiszen az én számára a nyelv által lehetséges identitásának körvonalazása, így a mondás kényszeressége a folyamatos ismétlések révén az „én-állítás” kényszerét hangsúlyozzák. Erre utalhat az utolsó sorokban gyakori szintaktikai kapcsolatok ismétlése is, amelynek egyik megvalósulása éppen az *én* című versben érhető tetten: „hát ez vagyok, szerintem ez vagyok, ez vagyok én”.

Mivel a kötet egyik kulcs-metaforája a madár, akinek első megjelenése a versben éppen a nyelv figurativitását emeli ki („milyen madár”), továbbá a madár az, aki az idegenség-érzetet előidézte (hiszen ő vitte el mindazt, amely által a versvilág otthonos volt) feltételezhető, hogy magának a nyelvnek a helyettesítőjeként működik. A *mondó* című versben a madár a gyermek szavát viszi el („nincsen szavam, fölkapta egy madár”), a *ki mondta* címűben pedig a madár hangja a hang eredetére való rákérdésezést implikálja, majd pedig a gyermeket saját kiszolgáltatottságával szembesíti („honnan van a madárnak hangja, / a madártól vagy attól, akiről nem tudunk semmit [...] ki akarta, hogy legyen nekem is fülem, / hogy legyen arcom meg kezem hozzá, / és a kezem olyan ügyetlen legyen, / hogy ne tudjak megfogni egy galambot”). A *lesz, lesz, lesz* című költeményben pedig a madár a nyelvi jelölés tautologikusságát emeli ki: „a cinkéből cinke lesz, a veréből veréb”.

A nyelvhez való viszony kialakításában játszott szerepük alapján az apa és az anya alakja eltérő funkcióval bír a kötetben. Erre az egyik legjobb példa az *igen* című vers, amelyben az anya(g) magában hordozza saját reprodukciójának lehetőségét is: „szeretem

29 Hasonló „kérdező” versek: *ki mondta, mi lesz a hóval* (ebben az esetben a lírai én az anyától várja a választ).

anyát, ha van benne anya / (anyát mindig, mert mindig anyában van) / [...] szeretem a gyurmát, ha van benne gyurma”. A gyurma tautológiája mutat rá arra, hogy az analógia alapján az anya is olyan anyagként tételeződik, akiben az „anya(g)”-ság, megformálhatóság éppúgy benne van, mint a gyurmában a gyurma. Vagyis az anya nem rendelkezik biztos körvonalakkal, hanem mint mindig megformálásra váró anyag (akár a gyurma) akkor nyeri el alakját és formáját, ha valamilyen külső hatás révén megformázzák, melynek eredménye a reprodukció: „anyából testvér lesz”. Az „anyában az anya” tautológiája alapján nem pusztán a nőiség, hanem az anya(ság) sem tekinthető egy értelmes kifejezésnek, hiszen mint önmagát jelölő, más által referencializálhatatlan nyelvi anyag tűnik fel, tehát nem lehet a nyelvi otthonosság jelölője.³⁰ Talán ebben a példában mutatkozik meg leglátványosabban a lírai énen belül a tapasztalattal rendelkező lírai beszélő (mint nyelvi *másik*, apa vagy férfi) és az „én” (mint elfoglalható gyermeki, tapasztaló pozíció) közötti különbség. Hiszen ugyanebben a versben az apát más miatt szereti az „én”: „szeretem apát, ha van benne bújás”. Az apa éppen annak a védelemnek a jelölője, amelyre a megszólaló hangnak már a nyitóversben is szüksége volt.

Mivel az apához bújás védelme a nyelvvel szembeni védelmet jelenti, nem tűnik véletlennek, hogy a kötet végén a *Mi Atyánk* parafrázisa az *én apum* lesz. Míg a „miatyánk”-ban szintén egy „osztott” hang, egy „mi” jelenik meg, addig az *én apum* című versben már „csak” a magára maradt lírai én imádkozik az apához, aki már a „mennyekben” van, és csak tárgyait hagyta maga után, viszont azt a (testi) jelenlétet, amelytől a kabát életre kelhetne, már elvitte: „még a szekrényben lóg a nagykabátod, / de nincs már benne a te szagod, / az inged se sétál velem az utcán”. Az egyetlen kérdésben és a verset lezáró sorban jelenik meg újra a „mi” nevében megszólaló hang. Ebben a kérdésben, amit az apához intéz a beszélő, válik szükségessé ismét az a védelem, („vigyázz ránk, ahogy megígérted”), amely biztosíthatja az otthonosság érzetét a világban („sose legyen üres a házunk, ámen”).

Heidegger tézise, miszerint „a nyelv a lét háza”, alátámaszthatja az interpretáció eddigi lépéseit. Heidegger szerint az „ember annyiban van, amennyiben lakik”, amennyiben a nyelvben képes lakozni. Ahhoz azonban, hogy a nyelvi otthon lakható legyen, ennek a lakozásnak az ápolás, építés értelmében kell történnie. Az sem mellőzhető szempont továbbá, hogy a *Levél a „humanizmusról”* című tanulmány szerint éppen a gondolkodás és a költészet (kapcsolata) teszi lehetővé a nyelvhez való odafordulást. Kollár Árpád könyvében e nélkül a (költői) nyelvhez való odafordulás, a (költői) nyelvhez való viszony kialakítása nélkül a gyermek számára sem válhat a szöveg világa otthonossá.³¹ A *Milyen*

30 Vö. BUTLER, Judith: *Jelentős testek*. In: Uő: *Jelentős testek – A „szexus” diszkurzív korlátairól*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2005. 47–59. pp. De ez a példa is felajánlja annak az olvasatnak a lehetőségét, amely szerint a gyermek számára a fogalmi és a szó szerinti nyelv még nem választható szét egymástól, hiszen nem érzékeli a kettő közti különbséget. Az anya fogalma csak szó szerinti jelentésében, testi jelenlétében hozzáférhető a beszélő számára. Itt említhető példaként az „anyából testvér lesz” szó szerinti értelme, és az „anyából gyógyulás” metaforikus, fogalmi jelentése – a két használat pedig probléma nélkül jelenik meg a versben a gyermek elmondásában, hiszen mind a kettőt szó szerinti jelentésben használja.

31 Vö. HEIDEGGER, Martin: *Levél a humanizmusról*. Ford. BACSÓ Béla. In: Uő: „... költőien lakozik az ember...”. *Válogatott írások*. Szerk. PONGRÁCZ Tibor. T-Twins Kiadó – Pompei, Budapest – Szeged, 1994. 117, 138. pp.; HEIDEGGER, Martin: *Építés, lak(oz)ás, gondolkodás*. Ford. SCHNELLER István.

madár című kötet éppen a nyelvre való ráhallgatáshoz, a lakozást megelőző építés folyamatához nyújt a nyelvi másikként jelenlévő apa alakjában segítő hangot.³²

A kortárs gyermekirodalom legfrissebb kötetei a korábitól eltérő, gyakran provokatívnak tűnő, tabusított témákon keresztül dolgozzák fel a családban betöltött szerepek megvalósulási lehetőségeit, amellyel új értelmezési horizontokat nyitnak meg. Az egyik ilyen olvasási lehetőség a gender-szempontra, amely láthatóvá teheti, hogy a társadalmi nemek kérdésköre a gyermekirodalom szövegei esetében a(z) (irodalmi) nyelvtől elválaszthatatlan, hiszen nyelvi aktusok, események és diszkurzív gyakorlatok alakítják a gyermeket. Ezekben a kötetekben az irodalmi nyelv performativitása kerül előtérbe, a szövegek a konstatív és a performatív nyelv megkülönböztethetlenségére építenek, amely révén minden megállapítás egyszerre cselekvés is: bevésése azoknak a gyakorlatoknak, amelyek mentén a gyermek – mint nemmel bíró személy – a társadalom tagja lehet. A diszkurzív gyakorlatok észrevétlen elsajátítása és átadása pedig nyelvi játékok, mondókák, felolvasások, együtt mondások révén valósul meg.

Ezt az állítást erősítheti meg Paul de Man írása Schiller esztétikai államáról, hiszen az eddig tárgyalt gyermekversek esetében a különböző nyelvi játékok, mondókák vagy együtt mondások/olvasások a gyermekek esztétikai nevelődését (is) jelentik. Mindez pedig azért lehetséges, mert – mint ahogy erre de Man is kitér – az esztétika szoros kapcsolatban áll a társadalmi gyakorlatokkal és az azokat létrehozó diskurzusrendszerekkel: „az, ami [...] az esztétikai nevet kapta, nem önálló kategória, hanem a különféle ismert képességek, tevékenységek és megismerésmódok összehangolásának elve”.³³ Ehhez azonban azt is szükséges hozzátenni, hogy de Man abban látja a „tudat fokozódó formalizálásnak” lehetőségét (mely esztétikai nyereségként tűnik fel), hogy a nyelv médiuma különösen alkalmas a formalizálásra. A tanítást pedig éppen a formalizálás teszi lehetővé; vagyis a nevelés azért tud esztétikai maradni, mert alapvetően nyelvi. De Man szövegében azonban kétség merül fel esztétikai nevelés és oktatás viszonya között, melynek oka az lehet, hogy elemzésében egy prózai szöveget tárgyal. Az általa elemzett Kleist-szöveg egy könnyen azonosítható történetmondási helyzetben kapcsolja össze a történetmondást és az ismeretelméleti érvelést, míg a (gyermek)versek esetében a mondókák, versek citálhatósága az, amely mint egyfajta „ismeretelméleti érvelés” megjelenik (hiszen alkalmazhatóságukat citálásuk minden esetben újra megerősíti). A lírai szövegek tárgyalásakor „az esztétikai távolság semlegesítő hatása” – amelyet de Man kiemel – egyfajta védelemként értelmezhető, mely a gyermekversek esetében a bevésés erőszakosságával szemben nyújt védelmet.³⁴

Annak gesztusa, hogy az apa(ság) is egyre fokozottabb figyelmet kap az irodalmi nevelésben, új szerep-lehetőségeket alkot meg, melyek a kommunikáció módjára és

In: *Az építészeti tér minőségi dimenziói*. Librarirus, Kecskemét, 2002. 257–260. pp.

32 Vagy az apa hiányát artikulálni próbáló én alakjában.

33 „Az esztétikai a tudáshoz fűződő bensőséges kapcsolatának köszönheti erejét, következőképp gyakorlati, politikai hatását, vagyis azoknak az ismeretelméleti implikációknak, melyek mindig szóba kerülnek, ha az esztétikai felbukkan a diskurzus horizontján.” DE MAN, Paul: *Esztétikai formalizálás: Kleist Über das Marionettentheaterje*. Ford. BECK András. In: *Enigma*, 11–12. 81. p.

34 *Vö. uo.* 81–92. pp.

ezáltal a nyelvre is hatással lesznek. Ezek az új szerep-lehetőségek az irodalmi szövegeken kívül is megjelennek, a gyermekkönyv-írás gyakorlata már nem „női hóbort”-ként reprezentálódik. Elemzésemmel azt próbáltam kiemelni, hogy a gyermekirodalom az irodalom- és kultúratudomány számára a gender-szempontra felől közelítve is releváns, új kérdéseket felvető szövegkorpuszt jelent. Példaként újra Oravecz Imre 1977-ben megjelent gyermekkönyvét említeném: *Niki*, a kötet főszereplője egy szótárra ül rá, mintegy rátelepedve annak a felnőttnek a nyelvére, akinek a segítségére érkezett. Az őt fogadó író a fogalmi nyelvben mozog otthonosan (melynek metaforikus voltát éppen a szótár fedi el), *Niki* felbukkanása pedig ennek a fogalmi nyelvnek a megkérdőjelezését jelenti (pl. *nagymama azt mondja*) – felforgatva ezzel a felnőttek (nyelvi) világát, és megbolygatva a biztosnak vett nyelvtapasztalatot. Tehát nem véletlen, hogy éppen a gyermeki nyelv az, amely új szempontok felől képes közelíteni a társadalmi nemek kérdéséhez, hiszen nyelvhasználatuk performatív értéke tabukat és bevett gyakorlatokat kérdőjelez meg.

Nagy Gabriella Ágnes

NÉPMESEI HAGYOMÁNY A KORTÁRS GYEREKIRODALOMBAN

Tóth Krisztina: A lány, aki nem beszélt

A nagy narratív ívekben meséket megalkotó, úgynevezett jó mesemondóktól felgyűjtött népmesékben gyakran találkozni azzal a mesekezddéssel, amelyben a mesemondó a mesei karakter származástörténetét beszéli el. A cigány mesemondóknál is gyakori ez a megoldás. A szóbeli hagyományból felgyűjtött nagyívű mesék rendre koherens képi világot alkotnak, konkrét képeket beszélnek el, ismétlődés és halmozás jellemzi a nyelvüket, valamint általában véve mentesek a metaforikus beszédmódtól. Tóth Kriszta mesekönyve nem egyszerűen a népmesei környezet, a népmesei műfajra jellemző toposzok átírata¹, hanem kifejezetten a cigány mesei narratíváké, és hajlik a metaforikus-szimbolikus nyelv használatára. Az ismétlések szintagmatikus szintje helyett a nagyobb tematikus egységek, struktúrák (motifémek) szintjén mutat ismétlődéseket.² A cselekmény szintjén tehát olyan mesei narratívát alkot meg, amely újraírja a magyar nyelvű cigány népmesei hagyományt, valamint a cigányok létmódját kulturális-társadalmi kontextusba helyezi. Tóth Kriszta teljesítménye nem más, mint az, hogy a származási történetet úgy teszi meg a mesei képrendszer alapjának, hogy minden kép, a cselekmény fordulatai is, koherens egységben állnak. A fiziológiai születés elbeszélésére, a nyelv születésére a népmesék nem, vagy csak vázlatosan térnek ki. Ezeknek a területeknek a problematizálása a gyerekirodalomban jellegzetesen kortárs jelenség. Az idegenség-befogadás-örökbefogadás toposza azonban régtől fogva visszatérő, sőt mondhatni, állandó eleme a legtöbb népmesének. Ennek megfelelően *A lány, aki nem beszélt* az idegenség jelenségét is igyekszik újrakontextualizálni.

A születés képei – eredet és fiziológia

Az eredetinek tartott népmesék viszonylag ritkán adnak számot az élet indulását, a fiziológiai születést részletesen leíró jelenetekről. Ennek oka nem feltétlenül az, hogy a népi

1 SEBESI Viktória: *(Nemi) Szerepajánlatok a kortárs gyermekirodalomban*. In: *Mesebeszéd. A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*. Szerk. HANSÁGI Ágnes – HERMANN Zoltán – MÉSZÁROS Márton – SZEKERES Nikoletta. Fiatal Írók Szövetsége, Budapest, 2017. 364. p.

2 A Propp által bevezetett, a mesei karakterek némileg sematikus funkciómodelljére alapuló morfológiai elemzés helyett Alan Dundes folklorista az 1960-as években a cselekmény egységeit motifémeknek (szimbolikus egyezés) és allomotívumoknak (szimbolikus és funkcionális egyezés) nevezte el. *The Meaning of Folklore. The Analytical Essays of Alan Dundes*. Szerk. BRONNER, Simon J. Logan, Utah State University Press, 2007.

kultúrában ismeretlenek voltak a fiziológiai folyamatok, hiszen a születés a mindennapi élet részét képezte. A mai kor technikai eszközeivel sokkal pontosabban belátható a születés folyamata, azonban mégsem ezeknek az eszközöknek a hiánya okozza a születésleírások mesében megjelenő szimbolikusságát – a fiziológiai folyamatok rejtettségét. Ha így volna, nem találnánk részletes leírást már egy igen ősi egyiptomi mesében is, az egyik legrégebben fennmaradt szövegben. Ez a leírás sem nem nosztalgikus, sem nem mitikus-szimbolikus, inkább mondható pontosnak, precíznek, amely bizonyos értelemben meglepően mentes az eufemizáló vagy esztétizáló szimbolizálástól.

A születés mint eredet, mint transzgresszió és mint teremtés legrégebből ismert írott változatában a *Khufu és a varázsló* című egyiptomi mesében olvasható: a mese egy hármastársaságból világra jövő hős születését írja le, aki majd a kultúra, a tulajdonjog és a vallás átörökítőjeként érkezik. A mese két részből áll, a második részben értesülhetünk a születésről. A hős világrajövetelét a fáraó és a varázsló találkozása vezeti be. A történet beszámol a születésről, a hármastársaság szülésnek megfelelően háromszor ismételve. A születéshez igyekvő istennők, akik segítőként indulnak el, átváltoznak zenészekké, és hordárként Khnumu is csatlakozik hozzájuk. Amikor a házhoz érnek, ott már készítik is elő a vásznaht a szüléshez, s noha el akarják tanácsolni a vándorzenészeknek álcázott istennőket arra hivatkozva, hogy egy vajúdó nő van a házban, aki szülési fájdalmaktól szenved, az istennők azt válaszolják, igenis tudják, hova jöttek. A zenészként érkező istennők így kérlelik a háziakat: „Engedd, hogy elébe menjünk, mivel mi bábaságra vagyunk képezve.” Mikor bementek, bezárták magukra az ajtót és körbefogták a vajúdó nőt:

Majd Ízisz elébe helyezkedett, Neftisz mögé, Hikait segítette a szülést. Ízisz azt mondta: Ó, gyermek, ne légy hatalmas a méhében, Usirraf nevében, ő, akinek szája hatalmas! Ezzel a gyermek a kezébe érkezett, alsókarnyi hosszúságban, erős csonttal, aranyszínű végtagokkal és igaz lazurkó hajjal. Az istennő megmosta, elvágta a köldökzsinórt, egy téglára fektették, Maskonoult odament hozzá és így szólt: Ez az a király, aki az egész földön (két országban) királyként fog uralkodni. Khnumu ezután egészséggel töltötte fel tagjait.³

A jelenet még kétszer pontosan ugyanígy megismétlődik. A királyi születés arany végtagokkal, sötétkék színű hajjal, három istenség által segítve mitikus, de egyben nagyon is valós, fiziológiai történet – a születés maga kevésbé. A megszületett gyermekek alakja annál több szimbolikus jeggyel bír, és az arany színű gyermekek alakja talán majd az aranyhajú ikrek mesetípusban őrződik meg (AaTh 707). A szöveg kiadásához fűzött jegyzetek szerint az ókori képekből annyit tudni, hogy a nők vagy guggolva szültek vagy ágyon, vagy egy matracon, illetve széken ülve. A segítők közül egy hátulról átölelve tartotta, egy másik előlről térdelt vagy hajolt elé, hogy fogadja az újszülöttet, ne engedje földre esni. A két istenség úgy járt el, mint a hajdani bábák, Hikait a méh masszírozásával segítette, ahogy az egyiptomiak körében ez ma is elterjedt szokás.⁴ A hármastársaság szülés után – ami feltételezhetően régen sem tartozott a „normális” vagy „átlagos” szülések körébe – az

3 *The King Khufu and the Magicians*. In: MASPERO, Sir G.: *Popular Stories of Ancient Egypt*. Santa Barbara, Denver, Oxford, ABC Clio, 2002. 29–30. pp.

4 MASPERO, Sir G.: *i. m.* 30. p.

istennők elmennek, hogy értesítsék az apát, a fáraót. A szülésjelenet szempontjából ennyi információt kapunk a részletekről. Az istenség születése nagyon is valós eseményként zajlik, bábáknak álcázott istennők segítségével, akik a szülési folyamatot szakszerűen követik. A *Khufu és a varázsló* egyszerre beszél el egy nagyon is valós, fiziológiai folyamatot és egy mitikus rend születését. Sajnos a történet vége nem ismert, a születési jelenetnek az apa értesítését, valamint a szolgálólánnyal való incidens leírását követően vége szakad.

A magyar mesékben sem szokott részletesebb leírása lenni a hős születésének, de néha előfordul, hogy valamilyen módon mégis találkozunk ilyesmivel, különösen a szóban feljegyzett és betűhíven közölt változatokban. Busa Viktor meséjében a hős fogantatásának, illetve születésének bő ötoldalas leírását olvashatjuk – itt nem hármas, hanem kettős születésről van szó. A mese kezdetén sem a királynak, sem a szegény cigánynak nincs gyermeke. A királyi pár beszélgetésével párhuzamosan zajlik a szegény cigányembernél is a disputa:

Ahogy ők erről tárgyalnak, ebbe' a nagy szomorúságba' ahogy ők együtt beszélgetnek, éccer itt a falu végén is lakott egy szegény cigány, olyan, hogy a sárga virág kinyit' a háza tetején. Azoknak is abba' a nagy szegénységbe', abba' a nagy istentelenségbe', sè gyerek, sèmmi sè. Ők is arról beszélgetnek, hogy 'mèghalónk, még a' sè lész, aki maj' minket el fog temetni, még aki törődjék maj' velónk!' A cigányember átfogta a feleséginek a nyakát, elkezdtek a nagy rívást.

Éccer egy tizenkét órákor nagy ítélet, olyan, hogy a földön járt a villám! A cigányasszonyval lètört az ágy!

– Kelj fél, János, baj van! Mit szósz hozzá drága, kedves férjem, mit álmodtam én? Ha az álom valóságnak teljesül, akkor nem tudom, hogy hiszék-è én ennek vagy nem. Most álmodtam pont. Hány óra van édes, kedves uram, nézz ki!

Kinéz. A nagy ítélet, olyan, hogy a háznak a teteji így mozog në.

– Ujjoj, drága kedves szép szerelmem, Borcsakám, pontos tizenkét óra van.

– No, szívem szép szerelmè – édes kedves férjem! Azt álmodtam, hogy a Világ-Erdő közepéjén mindèn hét esztendőbe' megjelenik két szem szőlő. Az a két szem szőlő azt jelentyi, hogy aki az elsőt lészakíjja, annak fia lész, aki még a másikat lészakíjja, annak meg jánya lész. – No, hát, igaz-è, mikor sè írnyi, sè olvasnyi nem tudtak, mit tudták ők, hogy hol van a Világ-Erdő?!⁵

Ugyanebben az órában, ahogy ezt álmodta, és nekiindultak megkeresni a Világ-Erdőt, a királyasszonnyal is lètört az ágy, és ugyanazt álmodta, mint a cigányasszony. Elindultak hát ők is. Ahogy mentek, elértek a Világ-Fájához, ott a cigányember elé szalad egy háromlábú nyúl, és mondja, merre van a szőlő, amit keresnek. A leírás, mint Busa Viktor minden meséjében az események leírása általában, szinte eposzi, mitikus méreteket ölt a csillagok, villám, a hét nap, hét éjszakán át való alvás képeivel:

A cigányasszony má' ott alszik, éccer csak tizenkét óra! Amènnyi csillag vót az égèn, a' mind ott vót a Hold körű'! Egy nagy villámzás, egy nagy csattanás, mikor

5 Szőlő-Szült-Kálmány. *Öt gömöri hősmese*. Gyűjtötte és a bevezetést írta B. Kovács István. Madách-Pozsonium, Pozsony, 1998. 63–64. pp.

a tókével a szőlő feladja magát a föld gyomrából. A cigányasszony bekapta a szájába az egyik szemet. Éppen hogy a cigányasszony lenyűt érté, má' a királyné is kapackodott érté. Mikor a cigányasszony behajította a szájába, hét éccaka, hét nap, hét szempillantásig mindig aludt! Mē sē mozdút onnan! Az embēr mē' rimánkodott, védrestő' hordta, mēg a kabátjával hordta rá a vizet a vényasszonyra. Má' azt hittē, hogy mēghalt, mikor csak a cigányasszony felébredt.

– Édes kedves férjecském, így még tizenhét éves koromba' sē ériztem magam, mind most.

A királyné is mingyá' bekapta a másik szőlőszemet. Ő is hét éccaka, hét nap, hét szempillantásig aludt! A királyné!⁶

Természetesen a kettős álmat követő kettős fogantatást kettős szülés követi, amelyet szintén villámlás, csattogás, mennydörgés kísér. A cigányasszony mondja az urának, hogy eljött a szülés ideje, haját tépi, fájdalmai vannak, ám hiába megy az ember a faluba segítségért, éjjel tizenkét órákor mindenhol kirugdossák. Senki se ment őhozzá.

A szegény embēr lētérgepelt a feleséginek az ágya elé, oszt úgy imádkozott. Azt mondja az asszony:

– Édes kedves uram, mikor borulás lesz az égēn, esőfélhő, akkor majd szóljal!

Mikor az asszony az utolsót ordította, az ég egyet roppant, egyet villámozott. Az égre szivárvány ült – éccaka tizenkét órákor! A cigányasszonyból' kiesik a drága, nagy aranyos tiszta gyermek. Aranyfogval, aranyhajval, két csillag a vállába. Aranybetűkkel be vót vágva a mejjibe: Szőlő-Szült-Kálmány. (Majd azé' lett ez a nevi, hogy szőlőből' lett, értēd-ē? Azé' maradt az a nevi, hogy Szőlő-Szült-Kálmány.)

Úgy is vót. Abba' a minutába' buff, a királynénak is aranyos jánya, olyan, Nap és Hold a homlokán, két csillag a vállán. Mikor nevetett, hát arany tubarózsák hullottak a szájából. No, Pistukám, ott is mēvvót má' a nagy öröm. Amēnnyi cigány vót, mind ott muzsiká't.

Úgy is vót, igaz-ē! Azt mondja a gyermek:

Édesanyám, éhēn vagyok! – a cigánygyerek mihont kiesett az anyjából.⁷

A kezdőjelenet ilyen hosszas idézésére nem csupán a mesemondói stílus érzékeltetése miatt van szükség, hanem amiatt is, hogy az egyiptomi mesében felbukkanó képekkel való párhuzam láthatóvá váljon. A mesében ugyanis visszaköszön az aranytestű gyermek – az aranyhajú ikrek típusban találunk még ehhez hasonló jelenetet a kettős születésről, az arany színről, de ott egészen más értelemmel, jelentőséggel bír – a kettős születés az, amelyben a legmagasabb rangú és a legszegényebb hős már fogantatásánál, születésénél eleve összekapcsolódik egymással. A cigányság helyzete a kivertséggel ebben az összehasonlításban szintén megjelenik – senki nincsen, aki segítene a születésnél. Maga a szülés semmilyen formában nincsen részletezve, és képrendszerében erőteljesen kapcsolódik a *Hüvelyk Matyi* típusból ismert fogantatáshoz és születéshez anélkül, hogy maga a hős apró termetű lenne. A kapcsolat annak ellenére is távoli, hogy a szőlőszem, amit bekapott,

6 B. Kovács István: *i. m.* 65. p.

7 B. Kovács István: *i. m.* 66. p.

viszonylag aprócska termés, tehát illeszkedhetne a típusból ismert sorba, a borsszemet, babszemet lenyelő asszonyok alakjai közé. Az álmot, a fogantatást (szőlőszem bekapását) és a születést a villámlás mitikus képei kísérik. A születést követően, ahogyan az a Hüvelyk Matyi-történetből ismeretes, a megszülető hős azonnal enni akar. Busa Viktor egy nagyobb mitikus történetet készít elő ezzel a születésjelenettel, amely később sem transzponálódik teljes mértékben a mitikus szférákba, hanem szerepe szerint inkább összeköti az égi és földi jelenségeket.

A mesemondó a közvetlen, földi életkörülmények említését is beleszövi a történetbe: a vajúdo cigányasszony elküldi az urát orvosért a faluba, s az házról házra járva sem talál senkit, aki segítene nekik. A *Szőlő-Szült-Kálmány* című mese születésjelenetében a cigányság kirekesztettsége (például akár a szülőszobákról) éppúgy megjelenik, mint egy másik mesében a felvilágosult abszolútizmus időszakának, Mária Teréziának intézkedései: „ekkor születnek az első szisztematikus intézkedések a vándorló cigányság letelepítésére, korábbi szokásaik elhagyására. A cigány közösség nyomorúságát, kivettségét a mesélő ritkán tapasztalható kivételes érzékletességgel ecseteli. Leginkább a mesék bevezető részeiben találjuk ezeket, de másutt is előfordulnak.”⁸ A *Világ-Eleven-Kardja* című mese ezekkel a kitelepítési jelenetekkel indul: „a rendeltetteknek ellenállók házát felgyújtják, számúzik őket, gyermekeiket erőszakkal elveszik tőlük”⁹ Busa Viktor tehát a cigányság kirekesztődésének jeleneit következetesen részévé teszi saját történetmondásának. Mária Terézia és II. József uralkodásának idején ugyanis számos intézkedés célozta a cigányok lakosságba való beolvasztását, letelepítését. Ennek részeként „a gyermek érdekeire hivatkozva, a cigány gyerekeket – szüleiktől elvéve – négyéves koruktól »jó keresztény«, »polgári vagy paraszti«, mindenestre azonban nem cigány családokban kell nevelni.”¹⁰

Ámi Lajos 93. számú meséjében, amit *Egy szegény ember, aki kiment szántani, mindég neki ökörvetést kellett fogadni* címmel találhatunk a gyűjteményes kötetben és a *Hüvelyk Matyi* típushoz tartozik, szintén olvashatunk a szegénységről, a gyermektelenségről, a fogantatásról és a születésről – olyan születésről, ahol ugyan sikerül szülésznét keríteni, de az már későn érkezik. A cigányember és a cigányasszony viszonya azonban ebben a mesében korántsem olyan emberséges, mint az előzőekben:

Hanem én mondom neked egyet, te asszony! Hogyha mire én hóunap este hazajövök, hogyha te olyan állapotos nem leszel, hogy a lábod fejiét ne lásd meg, hát én bizony a te nyakadat elvágom!¹¹

8 B. Kovács István: *i. m.* 50. p.

9 B. Kovács István: *i. m.* 51. p.

10 LESKÓ Ferenc: *A magyarországi cigányok viszonyai. Tanulmány esszé stílusban.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2015. 31. p.

11 *Ámi Lajos meséi II. kötet.* Gyűjtötte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta ERDÉSZ Sándor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968. 407. p.

A lány, aki nem beszélt

Az agresszió, ami egyébiránt a cigányokat kívülről (is) érheti, megjelenik Tóth Krisztina népmesei alapú szövegében, és már rögtön a várandósságot leíró részekhez, valamint a születésjelenetekhez kapcsolódva. *A lány, aki nem beszélt* három részre tagolódik: az első rész a cigányasszony szüleiéről szól, és bővebben idézendő, a második a forráshoz való visszatérésről, a harmadik pedig a származási, vér szerinti szülőkhöz való visszakapcsolódásról. Tóth Krisztina 2003 óta jelentkezik gyerekeknek szóló írásokkal; kezdetben verseskötetekkel, azonban 2015-ben egyszerre három gyerekeknek szóló prózakötetet, azaz mesét is publikált: *Orrfújós mese*, *Anyát megoperálták*, illetve *A lány, aki nem beszélt* címmel. Mindhárom kötet valamilyen szempontból tabutémát tematizál, illeszkedve ahhoz az elmúlt néhány évben megjelent trendhez, amelyek tabuként kezelt társadalmi problémáknak az artikulálására tesznek kísérletet.¹² *A lány, aki nem beszélt* című kötet már a címében is felveti a tabusítás jelenségét, hiszen tabu az, amiről nem beszélünk. Valamint a traumatizáltságra is utal, hiszen a trauma tapasztalata meggátolja a róla való beszédet. Ha az első részben a szülés tematizálódik, akkor várhatóan ezt is a tabu felől fogja megközelíteni a szöveg – mégpedig a szülő és gyermek elválasztottságának, illetve a „kisebbségi” lét traumatikus helyzetének perspektívájából.

A három részből álló mese egy cigány pár háromszori „gyermekáldásával” kezdődik. Az első megszületett „gyermek” egy bagoly, a második egy szem, a harmadikat már meg sem nézik, az anyja azonnal egy teknő alá rejti. Ez a harmadik megszületett lény, egy kislány válik a mese főhősévé – őt az első rész végén egy arra járó asszony és fia találja meg. A születésleírások figyelemre méltóak, hiszen egy minden szempontból naturalis kontextust építenek fel:

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy cigány asszony, aki az emberével lakott kint az erdőn. Nem volt semmijük, még házuk se. Mentek álló nap az úton, és ha rájuk esteledett, megaludtak a sűrű bokrok tövében. Azt ettek, amit találtak: gyökereket, bogyókat, gombákat. Néha, ha a falu mellé értek, loptak csirkét is, de csak ritkán, mert félték a kutyáktól. Jól megvoltak ott, az erdőn, különösen nyáron, amikor nem volt hideg. Télen rosszabb volt, olyankor bizony fázott a lábuk, hiába csináltak maguknak földbe vájt üreget, hiába fedték azt le ágakkal. Ilyenkor mindig azt gondolták, hogy meg fognak halni, de végül sose fagytak meg. Amint kiderült az idő, az első tavaszi nap megint úton találta őket. Mentek sárosan, soványan, hosszú hajjal a fák között, néha leguggoltak a fűbe.¹³

A számozatlan lapokból álló kötet bevezetője, különösen Busa Viktor mesei stílusával összevetve, egyértelműen egy írásbeli, irodalmi mesei történet bevezetése. A mesei alakokat a következőképpen mutatja be: két szegény ember bolyong az erdőben, kivette a vadság terepén. Másképpen megközelítve az erdő mint heterotrópia jelenik meg, azaz olyan helyként, „amely kizárólag a mindig úton levő, a társadalomban biztos

12 SEBESI Viktória: *i. m.* 358–359. pp.

13 TÓTH Krisztina: *A lány, aki nem beszélt*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 2015.

pozícióval nem rendelkező cigányasszony és »embere« számára szolgálhat otthonként”¹⁴. Az egyszerű mesei formula (hol volt, hol nem volt) a mesei világ fikcionalitásába utalja a történetet, mesei nyelvet használ, bár a szóbeliségre jellemző jegyeket, ismétléseket, megakadásokat, kiszólásokat stb. teljes mértékben nélkülözi. A továbbiakban a mesének ez az első része a szülésjelenetekkel folytatódik – azonban nem a várt, vagy az előre megjósolt születés képei ezek, hanem egy ismeretlen létállapot leírásai, egy idegen, értelmezhetetlen, fájdalmas lété:

Egyszer az asszony azt érezte, hogy nagyon megnőtt a hasa. Az ember azt mondta, biztosan valami rosszat evett. Hányja ki egy bokor tövébe, tanácsolta, egyen rá leforrázott csalánlevelet, aztán majd elmúlik. Az asszony úgy is tett, de a hasa csak nem ment le.

Mentek, mentek az úton, a has meg csak puffadt, mintha a szél dagasztaná.

– Ne haljál meg – mondta az ember –, mert nagyon megverlek!

Az asszony nem szerette volna, ha az ember megveri, ezért megígérte, hogy nem hal meg. Gyalogolt tovább.

Teltek a hetek, a hónapok, de a has csak nőtt. Sose láttak ilyet, soványak voltak addig, mint a kóró. Az ember aggódott, és a biztonság kedvéért jól megverte az asszonyt, nehogy meghaljon. Meg is érte a tavaszt. De akkor már csak feküdzött egy nagy tölgyfa tövében.

Egyszer csak jajgatni kezdett, hogy jaj, jaj, hát ő mégiscsak meghal, és folytatta ki a vérét a makkos földre. Az ember nézte, és azt mondta neki, hogy hát dehogyan halsz te meg, szülsz nekem egy szép erdei gyereket, azért olyan nagy a te hasad. Biztosan fű lesz, segít majd nekem tüzet rakni, meg gödröt ásni.

Úgy is lett: az asszony megszülte a gyereket. Ott a tölgyfa alatt, a holdfényben, mert akkora már leszállt az éjszaka. Eléggé tollasnak látszott a gyerek, de az ember csak megvonta a vállát, hogy ha tollas, hát tollas. Hanem amikor a nap első sugarai kisütöttek, az asszony is szemügyre vette a csecsemőt.

Hát nem embergyerek volt az, hanem bagolyfióka!

– Mit szültél te nekem? – kérdezte mérgesen az ember. – Madárcsőre van madárfeje, és nagy sűrű szőrű szárnyai. A lába olyan karmos, mint az öregapámé volt. Nem fog ez nekem gödröt ásni, de még tüzet rakni se, csak huhog.

Az asszony úgy találta, a gyerek nagyon szépen huhog, de nem akart tovább vitatkozni. Fogta, elengedte, az meg fölrepült a tölgyfa legmagasabb ágára, onnan nézett rájuk lefele. Aztán, amikor ismét eljött az éjszaka, elrepült nagy szárnysuhogással.¹⁵

A második részben a lány, aki emberi nyelven nem, csak a természet hangjain tud beszélni, a bagoly segítségével megtalálja a forrást, s ebben meglátja saját szüleit, saját születését. A vad, nyelv nélküli, civilizálatlan gyerek visszatérő toposza az európai kultúrának, például Francois Truffaut egyik filmjének is a témája. Az 1969-ben forgatott *L'enfant sauvage* olyan, számára érdekesítő témát dolgozott fel, amely a kultúra és natura, a

14 SEBESI Viktória: *i. m.* 364. p. Vö. FOUCAULT, Michel: *Eltérő terek*. In: Uő: *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Latin Betűk, Debrecen, 2000. 147–155. pp.

15 TÓTH Krisztina: *i. m.*

civilizálhatóság, a nevelés kérdéseit feszegeti. Truffaut nagyon érdekelték a különös, autista, nehezen kezelhető gyerekek. Filmjének alapjául Victor de l'Aveyron történetét választotta, akiről 1798-ban egy Jean Itard nevű doktor készített jegyzeteket.¹⁶ Truffaut a film elkészítéséhez rengeteget kutatott, a süketnémák hangképzését tanulmányozta, miközben majd' két évtizeden át levelezett a kor egyik pszichológusával, Deligny-vel. A munka eredményeképpen olyan filmnarrációs kérdésekkel is kísérletező dokumentumfilmhez közeli művet alkotott, amelyben maga a rendező alakítja a nevelő tanárt, Itard-t, s a kamera gyakran mutatja az ablaknál állva, amint a filmben vászonra kerülő eseményeket utólag naplóbejegyzésként narrálja.

Az erdőben talált 12 év körüli fiú neveléséről szóló 18. század végi feljegyzések megfilmesítése egy konkrét kortünetre érkezett válaszként. Ugyanis addig a mozi a gyerekeket félállati lényekként mutatta be, míg a színházban, a festményeken, a regényekben bábként viselkedtek. A film keletkezésének érdekfeszítő részleteire sajnos nincs módomban kitérni, csupán azt szeretném kiemelni, ami Tóth Krisztina szövegéhez szorosan kapcsolódik az erdőből származó, vad, ismeretlen, emberi beszédre képtelen gyermek alakja kapcsán. Truffaut levelezőtársa, Fernand Deligny pszichológusként félrevonulva a társadalomtól nehezen kezelhető, vagy egyenesen autista gyerekeket nevelt. Megfigyelései szerint a környezet, a milieu az, ami az emberi növekedést, fejlődést meghatározza¹⁷, azaz a kulturális, civilizációs, társadalmi nevelési folyamatok. Ez a radikális nézeteket valló pszichológus több ízben is segítette Truffaut-nak kiigazítani forgatókönyveinek szövegét annak érdekében, hogy elkerüljék a lélektanilag banális párbeszédet vagy jeleneteket (például a *Négyszáz csapás* esetében).

Az 1968-as események szellemével – amelynek egyik jelentős eseménye az oktatásról és nevelésről szóló vádirat volt – átitatott film főszereplőjeként egy cigányfiút választottak és tanították meg arra, hogy saját testére és minden őt körülvevő dologra érzékennyé váljon. Az írás és látvány, a cselekvés és reflexió feszültségére épülő film – ami doktor Itard naplójának filmrevitelét végzi el – a látvány és a látványra vonatkozó reflexió közötti szakadékot, törést is mutatja. Truffaut rendkívül alapos kutatásokat végzett a film elkészítéséhez. Az elhíresült esetből készült, Pixérécourt által írt 1800-ban bemutatott színdarabot apránként megjegyeztelte, de semmit nem használt fel belőle.¹⁸ A film tehát tágabb neveléspolitikai és nevelélméleti kontextusba helyezi el a vad gyerek esetét. „Olyan filozófusok, mint Condillac vagy Rousseau gondolatai az ember-állatról és küzdelmeiről a magánnyal, társadalmi túléléssel, és fejlődéssel, mind Truffaut-t, mind Deligny-t a kortárs diszkurzusba emelte.”¹⁹

Az intézményesített oktatás, az oktatás első éveiben a gyermek vadságának civilizálása ebben a filmben az ellenállás és lázadás képeivel együtt jelenik meg: a tizenkét év körüli gyermeket erdőből befogó és oktatni kezdő orvos minduntalan a gyermek kevéssé kontrollált és kiszámítható mozdulatait, reakcióit kell értelmezze, irányítsa. Tóth Krisztina meséjében a vad gyermek helyett a származási szülők vadsága, kitesztottsága, valamint

16 DE BAQUE, Antoine – TOUBIANA, Serge: *François Truffaut*. Gallimard, Paris, 1996. 378. p.

17 DUDLEY, Andrew: „Every Teacher Needs a Truant. Bazin and L'Enfant sauvage”. In: *A Companion to François Truffaut*. Szerk. DUDLEY, Andrew – GILLIAN, Anne. Wiley-Blackwell, 2013. 228. p.

18 DUDLEY, Andrew: *i. m.* 237. p.

19 DUDLEY, Andrew: *i. m.* 232. p.

a származási közeg, az erdő jelenik meg. Maga a gyermek azonnal bekerül a civilizációba és annak ellenére, hogy nem rendelkezik azzal a környezeti hátránnyal, amivel Truffaut filmjében Victor, mégsem beszél emberi nyelven. A mese a származási közeg civilizátlanságából vagy vadságából adódóan semmilyen más „rendellenes” viselkedésre nem utal, mint a beszéd hiányára. Pontosabban az emberi nyelv elsajátításának elmaradására, és egy természetközeli, mondhatni onomatopoeitikus nyelv használatára.

Volt egyszer egy lány, aki nem beszélt. Nagyocska volt már pedig, lassan a válláig ért az anyjának, mégse szólt egyetlen emberi szót se. Pedig eszes volt, láthatta azt mindenki a szeme csillogásából. Némának se lehetett gondolni, hiszen, gyönyörű erdei hangokat hallatott, és siketnek se, hiszen utánozta a szél zúgását a mezőkön, utánozta a füvek dúdolását. Nem beszélt mégse, csak üldögélt naphosszat mosolyogva a kemencepadkán. Ha kértek tőle valamit, azt megcsinálta ügyesen, de ha kérdezték, nem felelt egy árva szót sem.

Ha vihar készült, törékeny fiatal fák hangján sóhajtozott, ha meg a nap fésülgette ujjai a vetést, zümmögött, mint a melegben keringő bogarak.

Utánozta a vízcsobogást, a lombok zúgását, a harkály kopácsolását, a szarka cserregését, de az erdő és a mező hangjain kívül mást nem hallott tőle senki. Emberi szó el nem hagyta a száját.

A bátyja egy ideig taníttatta őt, lekuporodott mellé a földre, és formálta neki a szavakat. Azt mondta, szekér, mire a lány kocsikerék nyikorgását és a sár cuppogását utánozta. Azt mondta neki, kasza, mire a lány a levágott búzakaralász hangján sírdogált. A fiú nem akarta tovább gyötörni, inkább hagyta, hadd üldögéljen magában.

[...] Szegény anyjának mindig elszorult a szíve, ha ránézett. Mi haszna ennek a temérdek szépségnek, ha nem talál majd társat szegény leány, gondolta. Mert ugyan ki akarna magának olyan leányt, aki csak cserreg, mint a szarka, nem szól soha egyetlen emberi szót sem. Az apja röstelkedett, ha a falubeliek a lányát emlegették, mert szégyellte, hogy a szépséges leány egyetlen hangot se volt képes eltanulni tőlük, pedig tizenhárom éve már, hogy becézgették, és szidták.²⁰

Tóth Krisztina meséjének alakja, a tizenhárom éves lány számára az emberi (alapvetően szimbolikusként értett) nyelv használata megindul, de nem tanulási folyamat eredményeként, hanem egyetlen pillanat, kép hatására: a forrásban visszatükröződő, felbukkanó emlék az, ami emberi beszédét megindítja. Azonban a forrásban megmutatkozó születési jelenet, a származásról szóló vizuális emlékezet felmerülése nem csupán a beszéd kezdetét jelenti, hanem a testvérekre való ráismerést is. Ezért a forrástól hazatérő lány felismerve hovatarozását, azt kéri befogadószüleitől, immár fogadják be bagoly testvérét és forrástestvérét is. A mesei narratíva harmadik részében pedig a szülőkkel való konkrét találkozásra kerül sor: a lányukat, a baglyot, a kék vizű forrást a nemző szülők elismerik gyermeküknek. A beszéd megindulása, a származás felidézése, a származási családhoz való visszakapcsolódás kölcsönös felismerésekhez vezet a mesei alakokat. Találkozásukat nagyfokú tisztelet és egyértelmű elfogadás jellemzi: „Látom, [...] hogy tiszta a lelked, nem akarsz bennünket

20 TÓTH Krisztina: *i. m.*

szavakkal káromolni és kövekkel hajigálni” mondja a nemző apa a befogadó családban bátyként szereplő alaknak. Az anya pedig így búcsúzik az őket erdőben meglátogatóktól: „Most már tudjátok, hol lakunk. Ha meglátogattok bennünket, megtanítunk benneteket az erdei titkokra. [...] Kinek meséljem el, amit tudok, ha nem tinektek?”

A történet tehát a magára hagyott gyermek, a gyermek szüleinek, a befogadó család és a nemző család tagjainak egymáshoz való viszonyváltozásairól szól. A cigány népmesei hagyományban a szóbeliségből felgyűjtött szövegek egy igen jelentős arányban tematizálják ugyanezt a viszonyrendszert, a származás, a csodás születés és a magára hagyás eseményét. A cigány meséktől eltérően azonban Tóth Krisztina kevésbé alkalmazza a varázsmesék tartozékaként jegyzett csodás elemeket, nincsenek próbák, nincsen küzdelem semmifajta idegen lénnel, sárkánnyal, ellenséggel, és a fele királyságot sem kell megmenteni. A népmesei narratívákkal összevetve, előrebozsáthatjuk, szelíd, civilizációs mese ez női nézőpontból. Emellett úgy is érthetjük, mint olyan mesei narratívát, amely a csodás lények csodás születésén túl egyéb csodás elemeket nem mozgósít – a cselekmény többi része a társadalmi elfogadhatóság/befogadás folyamatait beszéli el. Bár nyelvében, bizonyos képeiben a szöveg archaizál, Tóth Krisztina meséje nagyon aktuális társadalmi-lélektani kérdésekre adott válaszként érthető.

Az archaikus történetek, vagy olyan történetek felé fordulás, amelyek archaikusnak tűnnek, manapság minden bizonnyal valamifajta kortünetként jelentkeznek. Fredric Jameson szerint azonban az archaikus kategóriák nem alkalmazhatóak az új világrendre. Valószínűleg arról van szó, hogy azok a feltáratlan területek, amelyek érthetetlenek, válasz nélkül maradnak, és emiatt szorongást keltenek, könnyen kapcsolhatók olyan narratív alakzatokhoz, amelyek szerkezete arra bátorít, hogy bármilyen levegőben lévő elképzelést, illetve bármilyen fantázia-megoldást magába szívjon, amely igyekszik kitölteni azt a szorongást, amit a jelen vákuum kelt.²¹ A posztmodern kor egyfajta társadalmi totalitást tételez, a tömegek megjelenését (plázákban vagy hadseregeként – a fogyasztás és a háború képeiben) és az válik kérdéssé, milyen egyéni történetek azok, amelyek képesek a kollektív folyamatokat reprezentálni?

„Ezért az allegória visszavonhatatlanul színre viszi magát a posztmodern korban újra történetiként megjelenve (a szimbólum hosszú uralmát követően a romantizmustól a késő modernitásig), és úgy tűnik, hogy a legnagyobb meglepedésre szolgáló megoldásokat kínálja fel ezekre a formai problémákra.”²² Jameson tehát a posztmodernről szóló könyvének előszavában többek között azt állítja, hogy a szimbólum felől való értelmezés, amely a késő modernség előtt jellemezte az európai gondolkodást, leváltódik az allegória alakzatával. A mesék kapcsán tehát felvetődhet a kérdés, hogy a mesei szimbólumelemzés helyett a figyelmet ismét az allegóriára és az allegorikus értelmezésre fordítsuk – pontosabban arra, hogyan szolgálja a tömegek igényét a mesék kollektív értelmét feltáró allegorikus olvasási mód. Tóth Krisztina könyvének paratextusában, a könyv hátsó borítóján, valamint a mese recepciójában is egyértelműen a szöveg örökbefogadási meseként való olvasását ajánlják. Az örökbefogadás eseménye ugyan tagadhatatlan eleme a cselekménynek, ám nem ad semmilyen szempontot, magyarázatot az onomatopoeitikusról a szimbolikusra való „nyelvváltás”

21 JAMESON, Fredric: *Introduction: Beyond Landscape*. In: *Uő: The Geopolitical Aesthetic. Cinema and Space in the World System*. Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 1992. 4. p.

22 *Uő*.

jelenségével kapcsolatban. Más szóval az örökbefogadás allegorizáló olvasata erre a szövegre vonatkozva megkerüli a nyelv és az emlékezet szerepének megértését.

Allegória és idegenség

A könyv hátsó borítóján olvasható eligazításnak megfelelően Tóth Krisztina meséje mint átírt népmese az örökbefogadás allegóriájaként olvasható, és felhívás arra, hogy a nevelőszülő engedje a gyermeket kapcsolatba lépni származási közegeivel. Ez a megközelítés figyelmen kívül hagyja, hogy a mese egyrészt a kulturális idegenség, másrészt a nyelv elsajátításának és kultúrába íródásának, harmadrészt pedig az emlékezés nagy alakzatai köré szerveződik – messze túlmutatva az örökbefogadás kérdésein. A részletezést és hosszabb leírásokat elkerülő meseátiratok bizonyos értelemben mindenképpen sematizálják, átstilizálják, átesztétizálják, vagy éppen egyszerűsítik a szöveget. A szóbeli mesehagyományban az aktualizáció éppen olyan szerves részét képezte a mesemondásnak, mint maga a mesei történet. Az aktualizációtól és konkretizációtól mentes (irodalmi) meseszöveg (Buchmärchen) viszont projekciós felületté válhat. Ugyanis minél erősebb az allegorikus jelölés és a stílus egyszerűsítése, annál sematikusabban olvasható a szöveg, s a sematikuság miatt hátrahagyott űr banalitásokkal való kitöltése annál valószínűbbé válik.

Az allegória görög szó, az *allos* és a *logosz* összekapcsolásából jött létre, s ennek szó szerinti jelentése „másról beszélni”. Az allegorikus értelmezés a görögökre megy vissza és mitológiai történetek tudományos vagy erkölcsi megalapozottságát célozta. A népmeséket gyakran hozzák összefüggésbe a mitológiai alakokkal, és úgy tekintenek rájuk, mint ennek az ősi európai hagyománynak a részesére (innen pl. az archetipikus, jungi stb. értelmezések). Az allegorikus értelmezés a vallási/szent szövegek kapcsán erősödik meg, és a középkorra egyre népszerűbbé váló négy szintű szövegértelmezési modellt hoz létre:

1. *szó szerinti* vagy történeti/történelmi értelmezés (például a kivonulás Egyiptomból)
2. *allegorikus* (tipológia!) – legismertebb, legegységesebb ilyen allegorikus alak a mesében: a Halál
3. *morális* (a lélek kegyelmi fordulata) – a mese zárlatának mindig jóra kell fordulnia
4. *anagogikus* (a fenti világhoz vezető út, azaz a lélek útja az örök üdvösséghez)²³

Gyanítható, hogy a középkori szövegértelmezés eme hagyományának jelentős köze van mai meseértésünkhöz, azaz az archaikusnak tekintett mesék értelmezésekor egy vallási hagyományban gyökerező szövegértelmezési módot örökítünk át. Hiszen a népmesei alakok tipológiája jól ismert, a végkimenetel csaknem mindig a jóra való fordulás, a csoda, a megmenekülés, és a meséknek gyakran üdvtörténeti vonatkozásai is vannak. A népmese, különösen a népmese szinonimájaként használt varázsmese ilyen szempontból tehát egyáltalán nem áll messze az allegorikus szövegértelmezési hagyományból táplálkozó üdvtörténeti értelmezéstől és ennek modern változatától, a hadd ne mondjuk, yuppie karriersztoritól, sikertörténetétől.

23 Vö: *Interpretation and Allegory. Antiquity to the Modern World*. WHITMAN, Jon. Brill Books, Leiden – Boston – Köln, 2000. 9–13. pp.

Az allegória története 2500 éves, és itt semmiképpen nem vállalkozhatunk még vázlatos bemutatására sem, hiszen történetének megírása szinte a nyugati kulturális változások történetének megírásával lenne egyenlő.²⁴ Walter Benjamin vagy Paul de Man esetében az allegória XX. századi devalválódásának tényét figyelembe véve például azt kell mégis mondani, hogy a népmesei értelmezések népszerű változataiban elevenen tovább él. Pedig az allegorikus értelmezés kívülről kerül a szövegre, elvont, egyetemes igényű, hajlamos arra, hogy bezárja, de legalábbis radikálisan szűkítse az értelmezési lehetőségeket, és általában ahistorikus, azaz nem veszi figyelembe a történeti-temporális kódokat.²⁵ A mesék, szűkebben a népmesék minimum középkori allegorikus értelmezési hagyományra épülő interpretációs kódjai ráadásul kielégítenek egy olyan igényt, amelyet leginkább transzcendencia-éhségnek nevezhetünk, hiszen a racionalitással átszótt, tudományos, technikai innovációkkal telített, immár digitálissá és soha nem látott mértékben multimedialíssá váló világ működésmódja többnyire nélküli manapság a hitet, a vallást, a transzcendenciát magát, valamint a rituálé akár mindennapi, akár szakrális formáit.

Az allegória azonban nemcsak egy szövegszerkesztési (ahogyan a középkorból, a barokkból ismerjük) vagy olvasási mód, hanem egészen szorosán összefügg az *idegen* fogalmával. Az allegória latin fordítása, az *alieniloquium* (más beszéd) kapcsolódik az *alus* (másik) fogalmához (melléknévként: *alienus*, jelentése: máshoz tartozó, barátságatlan, ellenséges, ismeretlen, oda nem illő, halott, örült), s ez utóbbi rendre és nyíltan meg is jelenik az allegorikus értelmezők meghatározásaiban. Így az allegória úgy érthető, mint ami a szövegen kívüli (más) értelmeket emeli be, idegenként, magába a szövegbe. Szó szerinti és figurális értelemben is az *alienus*, vagy görög elnevezéssel *xenosz* az, amit Tóth Kriszta meséje elbeszél: elbeszéli ennek a vadonban születő gyermeknek a világra jöttét és asszimilációját, de egyben az idegenség megszületését és asszimilációját is – ez az idegenség éppen az onomatopoeitikus és a szimbolikus nyelvhasználat közötti különbségben jelenik meg.

Az örökbefogadás allegorizáló olvasata helyett a továbbiakban az idegenség szó szerinti értelme felől vizsgálom a szöveget. *A lány, aki nem beszélt* nem csupán (szűkítve) az (örök)befogadás történeteként értelmezhető, hanem az idegenség, a kulturális befogadás/asszimiláció egészen általános és egyben ismét rendkívül időszerűvé tett (európai) politikai kérdéseként. Ilyen értelemben szűkítő értelmezés a nemrégiben megjelent kritika: „Örökbeadónak, örökbefogadónak és örökbefogadottnak lenni: ezt a sokak számára elképzelhetetlen életbeli szituációt teszi mindannyiunk közös élményévé a szöveg, amennyiben befogadóvá avat bennünket” – írja Czomba Magdolna az *Alföld* nemrégiben megjelent gyerekirodalmi számában.²⁶ Az idegenség-befogadás, vándorlás, a gyermekek elhagyása, más kultúrába kerülése, az éhezés a világ szinte minden táján már régóta zajlik, de valójában mindig is a mindenkori történelmi folyamatok részeként kell elfogadjuk.²⁷

24 WHITMAN, Jon: *i. m.* 5. p.

25 Ennek ellentmond pl. a Reformáció által elindított gyakorlat – a reformáció köztudottan nem kedvelte az allegóriát. Nem véletlen tehát, hogy a történeti és összehasonlító kutatások ebben az időben jelentek meg.

26 CZOMBA Magdolna: *Anyaság, lányság, árvaság* (Tóth Krisztina: *A lány, aki nem beszélt; illusztrálta: Makhult Gabriella*). In: *Alföld* (2016) 9. sz. 105. p.

27 A gyermekek elhagyása éhezés, szegénység, törvénytelen születés stb. miatt az ókortól fogva ismert

A technikai reprodukció korának jelenségei kapcsán – már nem csupán a műalkotások reprodukciójáról, hanem az asszisztált reprodukció biológiai folyamatáról is beszélünk – a befogadás, az idegenség, az asszimiláció, az átsajátítás fogalmai újragondolandók.

A mesei idegen és a patetikus felismerés

Haladjunk tovább a „másik”, az „idegen” fogalmának kibontásával. A görög *xenosz* (=idegen) ugyanis két egymást kiegészítő jelentéssel bír: „A *xenosz* olyan ember neve, aki idegen, mert nincs a tájékozódáshoz nélkülözhetetlen elemek birtokában, jártasságát tekintve hiányosságokkal küszködik valamivel szemben, amit nem ismer, azért, mert nincs otthon, számára nem bensőséges világban tartózkodik. Ugyanakkor a *xenosz* másik alapjelentése szerint a vendégbarát (házigazda), aki szeretettel (be)fogadja a vendéget, de ebben az összefüggésben a kifejezés egyúttal jelentheti magát a vendégül látott »idegent«, sőt arra is utalhat, hogy a vendég olyan személy, aki valahonnan menekül, és ezért támogatásra szorul.”²⁸ Tehát a görög jelentés az idegent és a befogadót nem egymással szemben állóként határozza meg, hanem eleve tartalmazza azt a mozzanatot vagy viszonyulást, amely mindkét részről a másikkal való találkozás során a megismerés, a szeretet, a támogatás aktusait feltételezi. A világba való beleszületés is ebből a viszonyból kiindulva fogható fel, hiszen Biczó Gábor szerint a „gyermek világrajövetele nemcsak az újszülött számára drámai esemény, de a jövevény a szülők számára éppúgy idegen, ahogy a szülők a gyermek számára. A szocializáció éppen annak a tudásnak az elsajátítását jelenti, melynek alapján minden idegen személyre szabva alakítja ki a *conditio humana* tényéből származó feszültség feloldásának technikáját.”²⁹ Ebben a meghatározásban nincsen szerepe a vérségi köteléknek vagy származási közegnek, sokkal inkább tükrözi a XXI. századi ember önmagával szemben érzett idegenségét és gyökértelenségét. A világra született lény mint eleve ismeretlen és megismerésre váró határozódik meg. Az ismerős és ismeretlen azonosítása lassú folyamat, hiszen az újszülöttben lassan ismerhetjük fel egyrészt azt, amit saját magunkénak, tőlünk származónak érzékelünk, és azt, amit másoktól eredőnek, vagy éppenséggel teljesen idegennek tartunk.

Tóth Kriszta meséjében a születő lények (szimbólumok, bölcsesség, emlékezés, emberi beszéd) ezért teljességgel idegenként jelennek meg, a mese éppen emiatt beszél el ennek az elválasztottságnak, már-már szembenállásnak a feloldását. A görög *xenosz* jelentésének értelmében ezt a feloldást azonban nemcsak a „másik”, a befogadó kultúra végzi el, hanem az idegen kultúra is – a mese központi kérdése részben abból fakad, ahogyan az idegenség és másság leküzdését egyfelől a születéstől eredezteti, a szocializáció (emberi nyelv által meghatározott világba való belépés) folyamatát jelzi, és kölcsönös mozgásként/közeledésként írja le. Noha *A lány, aki nem beszélt* szövege a kulturális, civilizációs, nyelvi ütközések, konfliktusok nélküli elfogadás ellenállást nélkülöző alakzatát egy magasabb

jelenség. *The Child. An Encyclopedic Companion*. Szerk. SCHWEDER, Richard A. The University of Chicago Press, Chicago – London, 2009. 1–4. pp.

28 Biczó Gábor: *Hasonló a hasonlónak... Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2009. 110. p.

29 Uo.

szintű észlelési és létezési mód tagjainak, a befogadó család tagjainak tulajdonítja, az erre adott válasz nem problematizálja a kulturális különbséget. A mese ezen felül mentes az etikai, moralizáló megjegyzésektől, vagy utalásoktól – ennyiben közelít a népmesékből ismert konkretizáló nyelvhez: leír, konkrét helyzeteket beszél el, a mesének ezeknek a pontjain nem általánosít. A születési jelenetek a maguk nyersségében így nem csupán a cigányság önmagát is másként/idegenként értelmezett létmódját érzékeltetik, vagy az ismeretlen (betegnek hitt) állapotként megjelenő várandósság nem kívánatos voltára (csalánfőzet, verés) utalnak, hanem a létbe idegenként való belépés radikális képeivé alakulnak át.

A latin kifejezések a görög *xenosz* jelentéseinél némileg rétegzettebben nevezik meg a „másikat”, az „idegent”. A *peregrinus* mindig az, aki átmenetileg vándorlással, utazással töltött idő után érkezik meg. Az *externus* az, aki az ismert határokon kívül él, és nem tartozik a közösség által lakott területhez. A *barbarus* pedig az „idegent” szociokulturális értelemben különbözteti meg: olyan ember, aki más, mint mi vagyunk, „más a nyelve, a szokásai és az istenei, egyszerűen mások az ősei”³⁰. A lány, aki nem beszélt nyilvánvalóan elsősorban ebbe a harmadik kategóriába tartozik, hiszen származása más, nyelve idegen. Azonban *externus* is, amennyiben az őt befogadó közösség által nem lakott területről, az erdőből érkezik. *Peregrinussá* akkor válik, amikor saját nemző szüleihez tér vissza – átmenetileg – vagyis inkább látogatóvá lesz saját származási közegében. A latinban a *barbarus* határozottan kirekesztő értelmű, az idegent alacsonyabb rendűként megnevező normatív kategória.

A lány, aki nem beszélt így már nemcsak „faji” alapon, antropológiai mássága miatt, azaz feketesége, koszosága, fekete szemei okán, hanem alacsonyabb rendű nyelve miatt, eltérő származásának köszönhetően is elkülönül. A kirekesztettség ilyen formában azonban mégsem jelenik meg Tóth Kriszta meséjében. Az egyébiránt súlyosan traumatizált – nem kívánt és születése után magára hagyott – lány részévé válik egy közösségnek, egy családnak, ahol azonnal egyenértékű tagként fogadják be – a *xenosz* értelmében szeretetre, támogatásra talál, vendégül látják, hiszen úgy válik taggá, hogy később visszatérhet „származási tájékára”. Tiszteletben tartják a lány alienus voltát (valaki másé), saját tartományon kívülről érkezését, és másfajtaságát.³¹

Francois Truffaut 1970-ben bemutatott filmjében a kulturalizáció és nevelés folyamata rendkívül sok kudarccal terhelt, Victor a film végén sem szólal meg. Tóth Kriszta meséje bizonyos szempontból Truffaut (igaz történeten alapuló) filmjének inverze, ellentéte, kiegészítője. Hiszen a mese második részében a 13 éves lány elhagyja az addig őt befogadó, nevelő környezetet – amely egyébiránt nem akarta erőszakosan beszédre tanítani, mint Victort az orvos – és visszatér az erdőbe, hogy találkozzon forrástestvérel. Itt kerül kapcsolatba saját származásával, származási közegével és saját történetével. Minden hagyományról való reflexió abból az állításból kell kiinduljon, hogy mielőtt bármit átadnánk, az emberi lényeknek először is magát a nyelvet kell átadniuk.”³² Bármi, amit

30 BICZÓ Gábor: *i. m.* 113. p.

31 ZIEMER, Jürgen: *Érintkezés az idegennel – A lelki gondozás és a tanácsadás perspektívái*. In: *Műhely*, XXXVII. évf. (2014) 5–6. sz. 39. p.

32 AGAMBEN, Giorgio: *Aby Warburg and the Nameless Science*. In: *Uő: Potentialities: Collected Essays in Philosophy*. Stanford University Press, Stanford, C.A, 1999. 104. p.

hagyományként továbbörökítünk, előfeltételezi a nyelvet. Ebben az átadásban nem egy dologról van szó, sem egy igazságról, amelyet javaslatként vagy hittételként fogalmazunk meg. Ez az átadás „inkább maga az elfedtettség (*a-letheia*), maga a nyílás, amelyben olyasvalami, mint a hagyomány egyáltalán lehetséges.”³³

Ebben az esetben ennek az elfedtettségnek kell magát a nyelvet alkotnia: az emberi nyelv és a hagyomány ilyen kettős szerkezete viszont az emlékezet és a felejtés, az elrejtettség és el-nem-rejtettség dialektikus mozgásában jelenik meg tudásként. Agamben azt is állítja, hogy az emlékezet feladata nem az ilyen vagy olyan igazság védelme, hanem a lélek nyitottsága, saját el-nem-fedettsége feletti örökös. ³⁴ De hogyan lehet ezt az el-nem-fedettséget, el-nem-rejtettséget áthagyományozni? A primér szinten, nyelvében is a tágabb származási közegehez kötődő lány számára lelkének és szemének nyitottsága, azaz a meglátás és belátás szükséges ahhoz, hogy ezt az el-nem-rejtettséget mint igazságot felfedezze. Ugyanakkor ez az átadás a képnnyelven keresztül zajlik: a kép és a szimbólum egy energetikai töltés és egy érzelmi tapasztalat kikristályosodása, amely örökségként tovább él és továbbadódik az emlékezetben. ³⁵ A kép által felidézett nyelv, a vizuális információ képessége arra, hogy emlékezetbe idézzen és beléptessen a nyelvbe, hangsúlyos eleme a mesének.

A lány által korábban beszélt onomatopoeikus nyelv megelőzi az emberi nyelvet, amelyet testbeszédnek is nevezhetünk: elemei például a szemantika és pragmatika előtti pre-nyelvet képező hanglejtés, tempó és ritmus, azaz a jelhez kapcsolódó jelentés, és a cselekvés-meghatározó szándék számára előre tárolt elemek. ³⁶ Ez a testbeszéd a kisgyermek és anyai referenciaszemély affektív, érzelm meghatározta párbeszédével kezdődik. ³⁷ Tóth Kriszta meséjében az anyai referencia nem személy, hanem közeg, maga az erdő, hiszen az erdő nyelvét tanulja el. Az emberi nyelv nem alakul ki pusztán a gondozásban megjelenő párbeszéd nyomán a befogadó szülőknél töltött idő alatt, csupán akkor, amikor a lány egy képen keresztül kapcsolódni tud saját eredetéhez. Az „ember ellentétesség”, a „még meg nem állapodott állat” (Nietzsche) a logoszhoz még nem kapcsolódó *pathosz* alakjává válik.

A traumatizáltság (elhagyás) miatt megrekedt, „nyers kezdetekhez tapadó ember”, jelen esetben Tóth Kriszta meséjének „hősnője”, olyan pre-nyelvet beszél, amely a természethez (saját származási közegehez) tartozik. Tóth Kriszta meséje szerint a logoszba való belépés paradox módon nem tanulható el a befogadó és támogató közeg civilizált működés módjának aktusaiból, illetve ennek korai szakaszban történő imitatív elsajátításából. Truffaut filmje hasonló következtetésekre jut, hiszen Victor nem tanítható a beszédre – ehhez hozzá tartozik, hogy Victor nagyjából 12 éves és túl van az imitatív elsajátítás szenzitív periódusán. Tóth Krisztina meséje továbbmegy és a narratíva szerint a logoszba való belépés – amely hangsúlyosan nem az utánpótlás útján, korai életszakaszban zajló elsajátítás folyamatának eredménye – akkor válik lehetségessé, ha a lány visszatapad a nyers kezdetekhez. Hiszen leválni arról lehet, amihez már valamikor egyáltalán

33 AGAMBEN, Giorgio: *i. m.* 105. p.

34 AGAMBEN Giorgio: *i. m.* 105–106. pp.

35 AGAMBEN Giorgio: *i. m.* 94. p.

36 WALDENFELS, Bernard: *A sajátban rejlő idegen.* In: Műhely, XXXVII. évf. (2014) 5–6. sz. 23. p.

37 WALDENFELS, Bernard: *i. m.* 23. p.

kapcsolódni voltunk képesek. Az eredet vagy származás elfojtása, elrejtettsége helyett az eredethez való visszatérés, az eredet el-nem-fedettsége adja a kulcsát a mesének.

A mesei csodás elem valójában éppen a felismerés által meginduló beszéd. De nem elég a származási közegetől messze került lány visszakapcsolódása, a származási közegnek is be kell őt fogadnia: „Látlak téged: te vagy az én lányom.” – mondja az anya a harmadik részben a találkozás pillanatában.³⁸ A népmesékben a szem és a látás jelentősége mindig kiemelt szerepben jelenik meg, hasonlóképpen történik ebben a mesében is. Az emlékezésnek, a kapcsolódásnak, az elismerésnek és a befogadásnak válik szimbólumává. A testvérként megszülető szemből folyó vízként – forrásként – pedig ezeknek az aktusoknak a folyamatjellegére utal. A szemből kék vízű patakként omló könnyek jelentése ezért kapcsolja össze a fájdalmat és az emlékezést: „csak az marad meg az emlékezetben, ami szüntelenül fájdalmat okoz” – írja Nietzsche a morál genealógiájában. Ez a történet pedig sohasem teljesen kulturalizálható vagy moralizálható, teszi hozzá Waldenfels. A *pathos* Waldenfels szerint az az alap vagy háttér, amelyből „minden értelemre irányuló és szabályozott viselkedés fakad”. Három jelentése van: 1. valaminek a megélése, 2. valami kellemetlen, ami szenvedéssel kapcsolódik össze, 3. olyan szenvedély, ami kiragad bennünket a megszokottból. Ezért a *pathos* Waldenfels szerint a „par excellence meglepetés”.

A saját származási képeit a forrás vizében megpillantó lány felismerése, eredetére, születésének körülményeire való ráismerése így egyfajta patetikus felismerésként jelenik meg – szenvedéssel összekapcsolódó megélt tapasztalat, amely kiragadja a lányt az addig megszokott életéből:

– Erdei testvérkém, elhoztalak téged az emlékező forráshoz. Nézz bele, és lásd meg, hogy ő is a testvéred, akárcsak én magam.

A lány nem értette, amit a bagoly mondott, hiszen neki csak egy bátyja volt, otthon. Nem volt neki testvére se a madár, se a földön csillámló víz.

Hát amint belenézett a forrásba, a víz tükre nyomban kékre változott. A forrás sírni kezdett, valóságos tavacska lett belőle. A kék tó vizében tükröződött a tölgyfa, és a tövében a lány két erdei embert látott állani. Soványak voltak az erdei emberek, és kérgesek, mint a faág. Az erdei asszony hirtelen leguggolt a földre, és egy szépséges lánykát pottyantott a világra. Aztán fogta, ráfordította a gyermekekre a hasadt teknőt.

Nagyon elcsodálkozott a leány azon, amit a víz tükre mutatott neki. Nézte, nézte a forrás tükreben a gyermeket, amint ficereg a teknő alatt és megszólalt:

– Kik ezek az erdei emberek, akik soványak és kérgesek, mint a faág? És ki az a gyermek ott, akit a teknő rejt?

A tollas bagolynak, aki a tölgyfáról figyelt, igencsak elkerekedett a szeme, pedig eleve nagy és kerek volt, mint minden bagolynak.

– Te magad vagy az az erdei leányka, akit a víz tükre mutat: és te magad az, aki

38 A mondat megfogalmazása semmiképpen nem a népmesei nyelvezetre jellemző, sokkal inkább felismerhető itt egy speciális terápiás technika, módszer, a családállítás sajátos és alapvető megfogalmazási módja. Az egybeesés nem véletlen, a szerző ismeri az említett módszert. Íme a terápiás nyelv feltűnés nélküli bevonulása a mesébe.

most emberi hangon, emberi szavakkal kérdeztél engem – válaszolta.”
Na, erre a lánynak is elkerekedett a szeme.”³⁹

Waldenfels szerint „a valamely cselekvésből fakadó tapasztalat nem önmagánál, a sajátban, hanem máshol, az idegenben kezdődik”. Tóth Kriszta meséjében ez az „idegen” a fel nem ismert testvér, a fel nem ismert szülők és az idegenként érzékelt hely, az erdő, sőt idegenként jelenik meg maga a nyelv is, amelyen keresztül a felismerés megnyilatkozássá lesz – hiszen addig onomatopoeitikus beszédében ebben a jelenetben válik szét az erdő nyelve, és az emberi nyelv. A *pathosz* tehát olyasmi, amire nem készülhetünk fel, olyan eseményhez kapcsolódik, amelyben a tapasztaló önmagát előzi meg. A lány önmaga származására rácsodálkozva, ennek az érzelmetelített pillanatnak a meglepetésével valóságosan, testi jelenlétében előzi meg önmagát – hiszen a pathikus érzések székhelye maga a test, amely által érzi önmagát. „Aki azt hiszi, ura érzéseinek, megfedkeznek saját származásáról.”⁴⁰ A lány teste az, amely máshogyan nem is lehetne jelen, csak a világra jövés, a származtatás aktusán keresztül világba érkezve. A csodálkozás lehet olyan világézés, vagy alapdiszpozíció, amelyben a világ rendje és saját létezésünk is megrendül. Ezen a ponton az eddig származását nevelő családjának tulajdonító lány érzései rendülnek meg, a meglepetés fokozott érzelmi tartalmú pillanata pedig kölcsönösséget, egyfajta tükrözést fejez ki: a bagoly éppúgy elkerekíti a szemét, mint a lány. „Ahhoz, hogy egy tükörképet saját maga képeként vagy egy visszhangot a saját hangja visszhangjaként ismerjen fel, az ének ki kell lépnie az önmagára vonatkozásából, és el kell veszítenie – a világnak átadva – egy részt önmagából.”⁴¹ A kerek szem mint kép tükröződése, ismétlődése az a narrációban, ami kapcsolatot teremt a két mesei alak között, anélkül, hogy a lány a bagoly elkerekített szemét sajátjaként ismerné fel.

A saját testből megszült, és idegennek érzékelt bagoly, szem és lány az asszony számára ekkor válik elismerhetővé valamiként, ami a sajátja – a későbbiekben, a harmadik részben ennek megfelelően már nem idegenként érzékeli őket. Mindig azt igyekszünk elhárítani, amit rossznak találunk. „Lelki életünk elfojtott, tudattalanná vált részei *idegen testként* léteznek bennünk.”⁴² Az idegen testként megjelenő bagoly, szem és lány az asszony – vagy tágabban civilizáción kívüli létezés – elfojtott tartalmai. A bagoly a bölcsesség és halál szimbóluma, a szem a látásé, de a teremtő szemét is jelenti, a lány az embert, az élet továbbadását, az emberséget képviseli. A mese álláspontja világos: a lánynak el kell jutnia addig hozzáférhetetlenként lappangó emlékeihez. Az emlékezet pedig „kétségkívül rá van utalva megismételhető struktúrákra, az emlékezet kollektív helyeire, jelekre és rituálékra. Ezek azonban minden tartalmat nélkülöznek, ha nincs valami, ami újra és újra felébreszti az emlékezetünket.”⁴³

A lány számára a származásra való emlékezés aktusa ilyen értelemben nem felel meg az emlékezet kollektív struktúráinak. Hiszen elegendő egyetlen egyszer kapcsolódni,

39 TÓTH Krisztina: *i. m.*

40 WALDENFELS, Bernard: *i. m.* 21. p.

41 *Uo.*

42 PFITZNER, Rudolf: *Gondolatok az „idegen” élményéhez.* In: *Műhely*, XXXVII. évf. (2014) 5–6. sz. 35. sz.

43 WALDENFELS, Bernard: *i. m.* 22. p.

elegendő egyetlen egyszer szembesülni saját származási történetével ahhoz, hogy az kitörölhetetlenként aktiválódjon és rögzüljön. Az asszony számára ez az egyedi esemény akkor történik meg, amikor rá tud nézni – először – saját lányára. Így a patetikus felismerés, azaz a szenvedéshez kapcsolódó érzelem megélése, kiragadva az addig megszokottból, sajátként megtapasztalva valójában a meseértés pszichológiájának a kulcsa. A felismerés meglepetését követően ugyanis az addig rejtettként levőt megláttatja, és elmondhatóvá teszi.

A származási történetet tematizáló cigány mesék (például Cifra János: *Vizi Sándor*⁴⁴, Jakab István: *Jánas a zárdában*⁴⁵, Busa Viktor: *Szőlő-Szült Kálmány, Hüvelyk Matyi-változatok* stb.) a népmesei narratívákra kötelező érvényűnek tekintett végkimeneteltől eltérő megoldásokat választanak, azaz a hős nem szerzi meg a királylányt, hogy boldogan éljenek, amíg meg nem halnak – a származás kérdése kiemelt funkcióval bír, és adott esetben a származástól a végkifejletig meghatározza a meseszövegben megjelenő szimbolikát. Ezzel szemben Tóth Kriszta meséjében az egyensúly akkor áll be, akkor van vége a keresésnek, amikor a lány saját származási közegehez, valamint születéséhez is visszkapcsolódik – s egyben ekkor is válik le róla. Kettős engedélyt kap: hazamehet nevelőszüleihez a bátyjával, de bármikor meglátogathatja nemző szüleit. A kultúra számára idegenként felbukkanó elem tehát akkor képes belépni a kultúra rendjébe, ha saját származásának elismerése, saját eredetének emléke elismerésre talál, átjárhatóvá válik egyéni szinten.

44 NAGY Gabriella Ágnes: *Daseinanalízis és népmese: Nagy Olga népmese-gyűjtései (A hűtlen feleség típus: származás, hűtlenség, féltékenység)*. In: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 23. Szerk. BAKOS ÁRON – KESZEG Vilmos. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2015. 67–95. pp.

45 NAGY Gabriella Ágnes: *A titok fenomenológiája Jakab István: Jánas a zárdában című meséjében (A bűn, a lét, a szerető és a szeretet titka)*. In: *A titok fenomenológiája a cigány népmesében*. Szerk. BÓDIS Zoltán. Didakt Kft, Debrecen, 2015. 55–101. pp.

Hermann Zoltán

DRÁMAI MESÉK 1–4.

Retorika és performativitás

Paul de Man retorika-elméletének – vagy még pontosabban: retorika-kritikájának – színház- vagy drámaelméleti, dramaturgiai következményeiről a hazai színházelméletben mostanában kevesebb szó esik. Kérchy Vera *Színház és dekonstrukció* című 2014-es könyve kitűnően foglalja össze – persze nem könnyű olvasmány a gyakorlatlan olvasónak – azokat az elméleti problémákat, amelyek a színművek nyelvének a „szándék szerinti” (vagy hadd tegyem hozzá: szándékolatlan) „jelentést termelő tropológiája” és a színházi nyelv „performatív töltete”¹ közötti lehetséges összefüggéseket járják körül. A posztmodern színházelméletek általában nem is tételezik a két aspektus közötti kapcsolat lehetőségét: a performativitással, a cselekvésközpontúsággal foglalkozó színházi modellek többnyire kétségbe vonják a drámai szöveg poétikai-retorikai teljesítményét (ld. még posztdramatikus színház), a retorikaközpontú színházelméletek pedig végtelenül leegyszerűsítik a performativitás problémáját, mert – ahogy Kérchy Vera írja – „félreolvassák” John Langshaw Austin beszédaktus-elméletét.

A két szempont összekapcsolhatóságára, kicsit talán meglepő módon, éppen Paul de Man két tanulmánya, *Az olvasás allegóriáinak* (1979) *Mentegetőzések* című fejezete és a Heinrich von Kleist marionett-tanulmányáról szóló, *Az esztétikai formalizálás* című esszéje mutat példát. Nem bocsátkoznék bele most a tanulmányok ismertetésébe, csak egy fontos következtetést szeretnék levonni a két tanulmány megjegyzései kapcsán, és ezzel elejét venni a kortárs színházelméleti és kritikai diskurzusok felesleges köreinek: a színházi előadás ugyanis – főképpen a de Man-i retorika-kritika komolyan vétele által megképződő, többdimenziós színházmodellben – nem a dráma szövegét, hanem mindig a drámai szöveg retorikai és performatív működését, potenciálját viszik színre, vagy vallanak kudarcot az egyik vagy a másik aspektus színrevitelében!

Tulajdonképpen abban sincs semmi meglepő, hogy éppen az *Über das Marionettentheater*-ről írt Paul de Man-tanulmány javasol megoldásokat azokra az elméleti kérdésekre, amikre mi is keressük a választ. Jóllehet a *bábszínház* történetiségét tekintve nem kizárólagosan „gyerekszínházi műfaj”, de nem véletlenül működik tradicionálisan is roppant hatékonyan gyerekszínházként. Ha szabad itt egy, az amerikai filozófustól sem idegen pedagógiai szempontot is említeni, a bábszínház vagy a gyerekszínház talán még látványosabbá teszi a retorikai és performatív *potenciálok* színrevitelét. A gyerekek színházi-esztétikai tapasztalatait, valóságérzékelését, absztrakciós képességeit olyan mértékben teszi próbára, hogy ha nem is mindig valamiféle

1 KÉRCHY Vera: *Színház és dekonstrukció. A Paul de Man-i retorikalemélet színházelméleti kihívásai.* JATEpress Kiadó, Szeged, 2014. 187. p.

szisztematikusan felépített színházi nevelési projektként, de a maga esztétikai összetettségében is reprezentálni képes a (felnőtt) színházi befogadás minden később alkalmazható attitűdjét.

Jó tíz éve egy színházi társaságban ülve volt alkalmam végighallgatni egy akkor egészen melankolikusra hangolt beszélgetést, amelyben arról volt szó, hogy a magyar színházak a bábszínház és a *Rómeó és Júlia* között, a 8–14 éves korosztály számára nem játszanak semmit, s hogy a prózai színházak a későbbi felnőtt közönségüket is elveszítik (nem véletlen, hogy a musical ragadja magával ezt a korosztályt!), mert a prózai színházak a darabítség miatt nem tudják biztosítani a kiskamasz közönség folyamatos jelenlétét. Ma már ez nem így van. A néhai Bárka, a Kolibri, a Fővárosi Bábszínház, sok vidéki színház törődik a 12–14 év alatti közönséggel, és ezzel zökkenőmentessé igyekszik tenni a kiskamaszok „nagyszínházi” akkulturációját.

Katona József majdnem kétszáz éve a *Mi az oka, hogy Magyarországon a játékszíni költőmesterség lábra nem tud kapni?* című esszéjében már megírta, hogy a színdarabokat publikálni kell. Nem elsősorban az olvasóközönségnek (bár nekik is), hanem elsősorban a színházi szakembereknek, dramaturgoknak, rendezőknek, kritikusoknak való olvasmányok ezek; másfelől pedig a színműíró-dramaturgi munkának is kell, hogy legyen látható, kézzel fogható produktuma és szakmai hitele. A magyar gyerekkönyvkiadás ebben a műfajban eddig nem jeleskedett: a drámapedagógiai kiadványokról pedig most feledkezzünk meg egy pillanatra.

2014-ben indult és 2015-re Markó Róbert és Papp Tímea szerkesztésében négy kötete jelent meg a *Drámai mesék* sorozatnak, amelyről beszélni szeretnék: a *Régi magyar történetek*, a *Grimmek újratöltve*, a *Legkisebb fiúk* és *A halhatatlan Vitéz László* című kötetek, s még három van előkészületben: az *Andersenek újratöltve*, a *Tündérek, királylányok, boszorkányok* és a *Mai magyar mesemondók*. Az idén a Selinunte Kiadó *Olvasópróba* című sorozatának második kötete jött ki: négy új gyerek-ifjúsági színdarab.

A kötetek és a *Drámai mesék* sorozat weboldala, a győri Vaskakas Bábszínház – a sorozat kiadójának – honlapján, számon tartja a darabok színházi bemutatóit és színpadra állításait. Egy színikritikust kétségkívül vonzana a színrevitel minden mozzanata, itt azonban csak a drámai szövegekben benne lévő – visszautalnék a bevezetőben mondottakra – retorikai és performatív lehetőségekről szeretnék beszélni.

A mesék színpadi adaptációjának, dramatizálhatóságának egyszerűsége látszólagos. A mesékben eleve vannak párbeszéddek, a narratív szövegrészek pedig átírhatók színpadi szituációkká. Ennél azonban – a mese mediális és filológiai történetiségét szem előtt tartva – sokkal többről van szó. Az adaptációk, a *Grimm-kötet* és a *Legkisebb fiúk* drámaszövegei ugyanis írott, narratív és párbeszéddek szövegeket is tartalmazó, Hans-Robert Jauß által *míxtum*nak nevezett formában lejegyzett meseszövegekből íródnak, miközben a XVIII–XIX–XX. századi meselejegyzések általában élőszóbeli mesemondások alapján készültek. A kötetekben megjelent mesék dramatizációja tehát voltaképpen rekonstrukció is lehet, amennyiben az élőszóbeli mesemondás monodramatikus, az elbeszélés és a szereplők hangját különféleképpen megidéző, kezdetleges „színeszi játékot”, a mesemondásba bevont közönség cselekedtetését igyekszik többszereplős, szituatív, esetleg a mese narrációs technikáját is felidéző, és a beszélt nyelv önértelmező retorikai alakzatait is kiaknázó formákká tágítani.

A *Drámai mesék* több darabja, Veres András *Tündérkeresztanya* című, cigány népmese alapján, jambikus szabadversben írt darabja (1.),² Markó Róbert és Tengely Gábor *Vas Laci*ja (3.),³ Gimesi Dóra *Szemenszedett meséje* (2.)⁴ és Orbán János Dénes *Erős Jánosa* (3.)⁵ a „prológekban” – ahol a shakespeare-i megoldást követve a *prologus* egy élő szereplő, olykor maga a főhős! – magát a mesemondás aktusát is színre viszi. Tengely Gáborék darabjában a színpadi mesemondó nagyon izgalmas dramaturgiai helyzetekben vált szerepet a mesemondói és a darabbéli *én*jei között; Orbán János Dénes megoldása hasonló, nála is a főhős elbeszélésében halljuk a szituációkat összekötő történetmondást: az eltúlzottan önreflexív, önértelmező narráció, az, hogy maga a főhős vonja le a szituációk tanulságait, azonban gyakran hitelteleníti a drámai hatást.

Még egy problémát kell szóba hozni ezzel kapcsolatban: azt, hogy a színházi meseadaptációk performativitása a legtöbbször eleve a mesék Arnold van Gennep és Vlagyimir Propp által feltárt iniciatív, az átmeneti rítusokhoz kapcsolódó cselekményes perspektívaként jelenik meg. A mese főhőse minden esetben az a személy, aki sikeresen teljesíti az átmenet próbáit: nem mindegy tehát, hogy a mesemondó mesehős az utólagosságból, a sikeres beavatási rítus felől nézve meséli-e el saját történetét (ahogyan ez OJD-nél tapasztalható), vagy a narrációban fenn tudja tartani a rítus kétes kimenetele fölött érzett befogadói aggodalmat, együttérzést.

Ha a mesemondás külsődleges narratív eszközeit a színműíró kivonja a színpadra vitt meséből, megszabadulhat ezektől a bizonytalan helyzetektől. Ekkor azonban az a veszély fenyegeti, hogy – ha ragaszkodik a nyelvi performativitás kizárólagosan rituális mintázatához, hiszen ekkor szinte csak ennek nyomán marad észrevehető a színjáték mesei eredete – a drámai szöveg csak a *mixtum* szöveg színreviteleként, ábrázolásaként, párbeszédésítéseként fog működni. Tasnádi István általában ezt a megoldást választja a kötetekben megjelent darabjaiban – *Lúdas Matyi* (1.)⁶, *Farkas és Piroska* (2.)⁷ –, és ilyen Szálinger Balázs *Fehérlófia*-adaptációja (3.)⁸, vagy Veres András *Holle anyó*ja és Pallai Mara *Jancsi és Juliskája* (3)⁹ – utóbbi alcíme szerint: *Rémálom tizenkét jelenetben* – is. Ezekben a darabokban a tropológiának, a költői képeknek kell olyan erővel, olyan összetett, szimbolikus (mitikus, lélektani stb.) mélységgel rendelkezniük, amely elbírja a szöveg képszerűségének túlsúlyát. Tulajdonképpen a köteteknek ezek a metaforizáló, allegorikus darabjai nagyon sok szállal kapcsolódnak a XIX–XX. század fordulójához, a magyar szecesszió és szimbolizmus felnőtt mesedramáihoz, Balázs Béla *misztériumai*hoz, Lengyel Menyhért műveihez.

A négy kötet legjobb darabjában azonban tetten érhető az az erősen rétegzett dráma-modell – és színházi modell –, amely drámai nyelv önmagáról való, retorikai alakzatokra

2 *Drámai mesék 1. Kortárs magyar gyerekdarabok. Régi magyar történetek.* Szerk. MARKÓ Róbert – PAPP Tímea. Vaskakas, Győr, 2014. 133–152. pp.

3 *Drámai mesék 3. Kortárs magyar gyerekdarabok. Legkisebb fiúk.* Szerk. MARKÓ Róbert – PAPP Tímea. Vaskakas, Győr, 2014. 133–158. pp.

4 *Drámai mesék 2. Kortárs magyar gyerekdarabok. Grimmek újratöltve.* Szerk. MARKÓ Róbert – PAPP Tímea. Vaskakas, Győr, 2014. 123–146. pp.

5 *Drámai mesék 3., i. m.* 27–56. pp.

6 *Drámai mesék 1., i. m.* 51–84. pp.

7 *Drámai mesék 2., i. m.* 9–39. pp.

8 *Drámai mesék 3., i. m.* 57–110. pp.

9 *Drámai mesék 3., i. m.* 75–98., 99–122. pp.

épülő nyelvét és cselekvésként való színrevitelét egyszerre reprezentálja, sőt szinte felismerhetetlenné teszi a troplógia és a nyelvi performativitás külön létét. Gimesi Dóra *Rózsa és Ibolya* című mesedramája több népmesevariáns, Arany János azonos című verses meséjének, az Arany László-féle mesegyűjteményben megjelent *Ráadó és Anyicska* című mesének (eredetileg Arany Jánosné, Ercsey Julianna meséje volt) és Lakatos Menyhért átdolgozásának motívumait vette át. Valamiféle típusrekonstrukciónak is tűnhetne, ugyanakkor ezt az adaptációt inkább a mese mediális formáival való kísérletként kellene értelmeznünk: nem az olvasott/olvasható mese, hanem annak pl. a felolvasásban imitált, élőbeszéd-szerűsége sejlik fel a ritmizált szöveg mögött, dalformákat emel be, s ezzel műfaji sokszínűséget teremt, van humora és – hadd beszéljek egy félmondat erejéig kritikusként is – nincsenek benne olyan verselési, kádenciális üresjáratok, amik a kötetek néhány szövegében azért megtalálhatók. Minden sor valamiért van jelen, és nem azért, hogy a ritmusban vagy a hangzásban ne legyen hiányérzetünk. Ugyanakkor Gimesi Dóra *Rózsa és Ibolyája* vállal valami nagyon tradicionális gyerekszínházi megoldást is: a két király békekötésének didaktikus zárójelene ugyan valamelyest zárójelbe teszi a szöveg kaotikus szépségű nyelvi bravúrokat, de ezzel a gyerekközönységben a *minden jóra fordult* kötelező, megnyugtató befejezéssel biztosítja is a gyereknéző számára fontos lezártág-élményt, a felnőtt néző – főleg az esztétikailag iskolázott – pedig látja ennek a nagy kibékülésnek az illúzió-szerűségét, a pusztá retorikai szabályok miatti jelenlétét is. Gimesi Dóra *Szemenszedett meséje* – Grimmék Márton László és Adamik Lajos fordításában *Egyszemke, Kétszemke, Háromszemke* című meséje alapján készült¹⁰ – ennél is erősebben a szóval való játékra épül, sőt a magyar líra (az iskolai olvasókönyvekből megismerhető magyar klasszikusok) idézetvilágát parodizálja. A versolvasáskor a versből „kihallgatott beszéddel” való azonosulás egyfelől a nézőnek (a 10–14 éves nézőnek?) a főhős felé fordul empátiáját mozgatja meg, ugyanakkor ironikus – a *Paul de Man-i irónia* értelmében vett – játékba kezd a mesehősök mechanizmuszerű jellemfejlődésével, vagyis nem-fejlődésével, a mesehős érzelem-nélküliségével. A *Szemenszedett mese* hősei, főleg a főhős, Erzsébet folyton idézetekben, vagyis nem a saját nyelvükön beszélnek, hanem idegen költők mondatait alakítják át, adaptálják (ez egy második adaptációs tér a darabban) a szituációkra. A mostohatestvérek, Agónia és Begónia megölték Erzsébet segítőtjét, Pistát, a Kecskét. Következik a *Gyászdal*:

Még nyílnak a völgyben a kerti virágok,
(de) már sose nyílnak a réten a kecskék.
Nézd csak e sokszemű sanda világot,
Szörnyű hiányodat észre se vették.

Én se hiányzom senkinek immár,
Pistike, itt maradok teveled.
Réted a házam, a sírod a párnám,
Őrizem itt a te két szemedet.

10 KHM 130, ATU 511, ld. *Egyszemke, Kétszemke, Háromszemke*. In: GRIMM, Jacob és Wilhelm: *Gyermek- és családi mesék*. Ford. ADAMIK Lajos – MÁRTON László. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2005. 479–485. pp.

*Elülteti a két szemet.
Elalszik.
És a két szem helyén kinő a terített asztal..¹¹*

Petőfittől Adyig. Pár sorral később, másik nótára: Kölcsey és Ady – és egy Szepes Béláné szövegére írt Karády Katalin szövegtöredék:

Habár a balsors néha tépve tép
egy rossz napot segít egy jó ebéd
Ne kérdezzétek, ki vagyok, ki voltam
szeretet van a rántott karfiolban

melegség van egy nagy tányér levesben
mit emberszemben annyiszor kerestem
Nem is Mohács kell nektek általában
csak túrógombóc egy nagy tál darában¹²

Pallai Mara *Hanyistókja – Avagy a grófkisasszony és a lápi szörny története* – (1.)¹³ bizonyos értelemben már nem is mese, hanem a XVIII. századi magyar iskoladrámáknak – hiszen ebben a korban is játszódik –, közelebbről pedig Csokonai Vitéz Mihály vígjátékainak, a *Karnyónénak*, és tematikai hasonlóságuk miatt az 1799-ben írt *Culturának* a műfaji dekonstrukciója. A magyar *vadgyerek*-történet – lehet, hogy Francois Truffaut 1970-es filmje, vagy Werner Herzog *Kaspar Hausere* is ott van a darab mögött – nemcsak kulturológiai alaptörténet, de a nyelv hibás, defektos használata, a nyelv pusztá ábrázoló, képleíró funkcióira való leegyszerűsödése, a viselkedés, a cselekvés szabályainak korlátozott ismeretéből származó konfliktusok kezelhetetlensége mind a Paul de Man-i retorika-kritika színházi jelenlétének indirekt módon való igazolását szolgálják. Paul de Man joggal bírálta a szemiotikuskok hírhedt tételét, amely szerint a nyelvnek azért van kitüntetett szerepe a jelrendszerek között, mert más jelrendszereknek és önmagának mint jelrendszernek a megértése is általa történik: a de Man-i retorika ezzel szemben azt mondja, hogy a nyelvnek éppen ez a tulajdonsága akadályozza meg, hogy a nyelv, vagy egy adott a szöveg minden alakzatát maradéktalanul be tudjuk vonni az értelmezésbe, vagyis éppen a nyelv az, ami alkalmatlan önmaga leírására. A darab egészen kitűnő jeleneteiben, Istók és a grófkisasszony aszimmetrikus dialógusaiban és gesztusaiban folyton ezek a retorika- és performancia-hiányok kerülnek felszínre.

A legkülönösebb talán az, hogy a *Drámai mesék* eddig nem említett negyedik kötetében, *A halhatatlan Vitéz Lászlóban* olvasható, eredeti Kemény Henrik bábjáték-szövegekben – és néhol ezek imitációiban (Fabók Mariann, Kovács Géza, Veres András és szerzőtársai) – jelenik meg a legélesebben az a tropológiai és performatív dráma- és színházmodell, amit az előadás során igyekeztem körülírni.

Szinte kimeríthetetlen annak az értelmezése – tradíció vagy/és zsenialitás: hiszen Kemény Henrik darabjaiban a szerző és az előadó ugyanaz a személy, így a színrevitel

11 *Drámai mesék* 2., i. m. 138. p.

12 *Drámai mesék* 2., i. m. 139. p.

13 *Drámai mesék* 1., i. m. 17–50. pp.

eleve nagyon közel van a mesemondás archaikus, monodramatikus formájához is –, hogy például Vitéz László torz nyelvhasználata voltaképpen *micsoda*? Hogy a „kezeit csukálom”, „a világot bemángorolni”, a „Molinári bácsi” mint nyelvtorzítás mögött milyen bonyolult szimbolika, retorika és beszédcselekvés van, és hogy a bábjátékok humorának látszólagos primitívsege tulajdonképpen mennyire mély, az szinte beláthatatlan. Vitéz László ütődöttsége, autizmusa, ravaszsága, mediterrán és közép-európai identitása és egyúttal idegensége, aszimmetrikus dialógusai és korlátozott dramaturgiája – hiszen a bábjátékosnak csak két keze van! –, a nyelvihiány, a megértés eleve félreértésként való kezelése, vagy ahogy már említettem: a retorika- és performancia-hiányok olyan összetett színházi tapasztalattá állhatnak össze, amelyhez képest jószerével csak egyszerűsödni tudnak a felnőtt színháznézők befogadói konvenciói és stratégiái.

Na, jó, azért ez *nincs teljesen így!* Kétségkívül sok minden van benne a színdarabok szövegében, és a színrevitel nemcsak esztétikai többletet hoz létre, de esztétikai és retorikai hiányokat is. Szóval, olvassunk drámát, mert a dráma irodalom *is*, nem csak színház!

Szarka László

JOGFELADÁS VAGY ÉLTETŐ KOMPROMISSZUM

Az 1867. évi kiegyezés helye és jelentősége

A bécsi udvar, a Ferenc József által együtt tartott abszolutista kormányzat, illetve a magyar politikai elit által több lépésben 1866–1867-ben megkötött államjogi kompromisszum a Monarchia egészének értelmezésében visszatért a XVIII. század eleji birodalmi struktúra értelmezéséhez. Az eleve összetett, különböző országokból, tartományokból, örökölt és meghódított területekből létrejött Habsburg-állam a dinasztia birodalomteremtő és birodalom-fenntartó erejére támaszkodott. Ezzel együtt korszakonként más-más körülmények és erőviszonyok közt, mindig kénytelen volt alkotó részeinek a jogait és követeléseit figyelembe venni. A cseh, lengyel, magyar korona, kisebb részben a Magyarországgal társult horvát–szlavón–dalmát királyság, az erdélyi fejedelemség, illetve az örökös tartományok igényeit rendszerint sikerült összhangba hozni a bécsi udvar és a központi államhatalmi szervek elképzeléseivel. Amikor azonban ezt nem tartotta lehetségesnek és célszerűnek, igyekezett korlátozni vagy teljesen felszámolni a tartományi különállást. Ez történt az 1620. évi fehérhegyi csata után, amikor a cseh korona országait, illetve a törökellenes felszabadító háborúk után, amikor pedig az erdélyi fejedelemséget, temesi bányságot vonta közvetlenül bécsi irányítás alá. A XIX. század második felére megerősödött nemzetépítő nacionalizmusok, a XVIII. század végétől saját nyelvi, oktatási, vallási jogukat követelő, majd 1848-ban már területi önmeghatározásukat, egyfajta belső önrendelkezésüket is programba foglaló nemzeti mozgalmak egyre inkább válaszút elé állították a Habsburg-dinasztiát. Aligha véletlen, hogy a birodalom újrarendezésében érintett valamennyi nemzet, Ciszlajtániában különösen a csehek és az olaszok részéről, a Magyar Királyságban viszont főleg a horvátok és a románok, kisebb részben a szerbek, szlovákok részéről – heves támadásokat váltottak ki az osztrák–magyar kiegyezés irányába mutató fejlemények és tárgyalások. Mert hiszen az új osztrák állameszme, amint azt például František Palacký cseh történész is egyértelművé tette, a Monarchia tizenegy népe számára együttesen csak akkor jelentett volna előrelépést, ha a bécsi udvar az 1848. évi kemsieri birodalmi gyűlésen körvonalazott föderalizációs elképzeléseket karolta volna fel.¹

¹ Palacký az osztrák–magyar kiegyezési tárgyalásokat és a dualista megoldást éles kritikának alávető *Österreichs Staatsidee* c. munkájában csakis a minden népre kiterjedő „Gleichberechtigungspinzip”, azaz a nemzetek egyenjogúsításának eszméje tudta volna megalapozni és tartósan működőképessé tenni az osztrák birodalom állameszméjét. A kiegyezést viszont a Monarchia végének kezdeteként értékelte. „A dualizmus kihirdetésének napja ellenállhatatlan történelmi szükségszerűséggel lesz a

Kiegyenlítőds vagy kiegyezés

Az 1867. évi történeti kompromisszum Ferenc József és birodalmi kormánya, illetve a Deák Ferenc, Andrassy Gyula, Eötvös József vezette ellenzéki magyar elit között több éven át tartó kölcsönös közeledés eredményeként jött létre. A kortársak által inkább kiegyenlítésnek (*Ausgleich*), mint kiegyezésnek nevezett megállapodás-sorozat a Monarchia és azon belül a soknemzetiségű Magyar Királyság utolsó fél évszázadát minden tekintetben meghatározó döntésnek bizonyult. Jól jelzi a korabeli döntések súlyát, hogy mind a birodalmi, mind pedig a magyarországi, illetve erdélyi, horvátországi történeti kontextusban az 1867. évi osztrák alaptörvény, illetve a kiegyezéshez kapcsoló magyarországi jogszabályok alapvetően befolyásolták a Birodalom két felében élő valamennyi nép sorsát.²

A kiegyezéshez vezető folyamat az 1848–1849. évi teljes szakításig – a Habsburgok trónfosztásáig és a Kossuth által a debreceni Nagytemplomban kihirdetett függetlenségi nyilatkozatig – nyúlik vissza. A kossuthi Magyarország katonai és politikai vereségével zárult szabadságharcot a bécsi udvar értékelése szerint a király elleni lázadásnak bizonyult, ami a közös államon belül biztosított és az 1848 tavaszán az uralkodó által is szentesített jogok elvesztését vonta maga után. A világosi fegyverletételt követő kíméletlen megtorlások, a rendőrállami és neoabszolutista kormányzati időszak sokszorosan próbára tette az 1526 óta fennállt államközösséget.

A Monarchia francia–szárd–osztrák háborúban elszenvedett solferinói, illetve a porosz–osztrák háború súlyos königgrätzi veresége, a krími háborúban végzetesen megromlott orosz–osztrák viszony miatt átmenetileg igen kedvezőtlen külpolitikai konstellációba került. Belpolitikailag pedig talán még ennél is válságosabbra fordult a bécsi udvar helyzete. A katonai vereségek, a német egységfolyamatból való kiszorulása, a belső és szomszédos nemzeti mozgalmak fokozódó aktivitása, a polgári és tőkés fejlődés megkerülhetetlen kihívásai, és nem utolsósorban a Birodalom belső kohéziójának meggyengülése nyomán Ferenc József szakítani kényszerült az abszolutista kormányzati gyakorlattal. Az osztrák–magyar kiegyenlítőds folyamata az önkényuralmi korszakot lezáró, a parlamentarizmus újraélesztését a birodalmi centralizációval ötvözni próbáló 1860. októberi uralkodói diplomával és az azt elutasító magyar válasszal kezdődött.³

A magyar elit cselekvési és döntési alternatívái közt a Monarchia dualisztikus átalakításának lehetőségeit és előnyeit elsőként Apponyi György országbírói és Majláth György kancellári tevékenysége idején a magyar konzervatívok fogalmazták meg memorandumaikban. Ezek ugyan nem követelték az 1848. évi felelős magyar kormányzat intézményének visszaállítását, de ragaszkodtak ahhoz, hogy a magyar állami

pánszlávizmusnak legkevésbé kívánatos formájának a születésnapja [...] Mi, szlávok őszinte fájdalommal, de félelem nélkül tekintünk a jövő elé. Voltunk Ausztria előtt, leszünk utána is!” PALACKÝ, František: *Österreichs Staatsidee*. Prag, 1866. 77. p. <https://ia802606.us.archive.org/30/items/oesterreichssta00palagoog/oesterreichssta00palagoog.pdf>

2 A kiegyezés újabb magyar értékeléseiből lásd például *A kiegyezés*. Szerk. CIEGER András. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.; KOZÁRI Mónika: *A dualista rendszer (1867–1918)*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2005.; SOMOGYI Éva: *A birodalmi centralizációtól a dualizmusig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.

3 SARLÓS Béla: *Deák és a kiegyezés*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987. 22–27. pp.

közigazgatás a külügy, hadügy, kereskedelem és pénzügyek kivételével magyar kézbe kerüljön. Elsőként ismerték fel a Monarchián belüli hatalommegosztás egyedüli járható útját, a birodalmi közös ügyek és az országos önkormányzatiság összehangolásának lehetőségét és szükségességét.

Eötvös József az önkényuralmi korszaknak ezt az egyre reménytelenebb zsákutcáját a történeti jogon alapuló és csupán a főhatalmat gyakorló *monarchizmus*, illetve az anyagi hatalomra törő és azt korlátlanul gyakorló *caesarizmus* dilemmájával jellemezte egyik 1860. évi naplóbejegyzéseiben. Szerinte az önkényuralmi rendszer által megteremteni kívánt „demokratizált Monarchiában” is jelen voltak az abszolutizmus és a *caesarizmus* alternatívái.⁴

A Johann Bernhard Rechberg miniszterelnök által vezetett birodalmi összkormány kereteibe olvasztva ismét létrehozták a magyar és az erdélyi udvari kancelláriát. Előbbi élére Vay Miklóst, az erdélyi kancellárrá pedig Kemény Ferencet nevezték ki. Mindketten Schmerling centralista kísérletei és az alkotmányosság helyreállításának elnapolása miatti tiltakozásul 1861-ben lemondtak. Az uralkodó ezzel együtt elrendelte az országgyűlés összehívását, visszaállította az 1834-ben és 1844-ben törvényerőre emelt magyar oktatási, illetve államnyelvet, ugyanakkor kimondta a magyarországi nemzetiségek szabad nyelvhasználati jogát a középfokú, megyei-kerületi közigazgatással bezárólag.

Az októberi diploma alapján összehívott 1861. évi magyar országgyűlés alapvető jelentőségű alkotmányjogi vitái a Deák Ferenc vezette felirati és a Teleki László, majd Tisza Kálmán által fémjelzett határozati párti magatartások között azt egyértelműen eldöntötték, hogy a viszony javítása Bécs és Pest között, illetve az alkotmányosság helyreállítását célzó követelések nem választhatók szét egymástól. Ez bizonyosodott be akkor, amikor Deák Ferenc második, 1861. augusztusi felirati javaslatának érvelését Tiszának is elfogadták, s ezzel a határozati felirat tárgytalanná vált. Deák az uralkodó és az ország, azaz a rendi országgyűlés egymástól elválaszthatatlan törvényalkotói jogát megerősítő 1723. évi Pragmatica sanctio betűjéből és szelleméből vezette le az uralkodónak azt a kötelességét, hogy a Bécs által jóváhagyott 1848. évi törvényeket és állami intézményeket elismerje, és ezzel biztosítsa a kiegyenlítődéshez vezető utat. Minthogy a III. Károly és a magyar rendek által törvényerőre emelt Pragmatica a királyt, a dinasztia örökösödési jogát és a közösen meghozott törvények érvényességét a magyar közjog olyan közös alapnak tekintette, amelyről lemondani alkotmányos körülmények közt nem lehetett. „...a *fejedelem* (Deák ezzel a kifejezéssel is jelezni kívánta, Ferenc Józsefet 1861-ben még nem választották meg magyar királynak) tehát ha a sanctio pragmatica teljes értelmében kíván uralkodni, az alkotmány fenntartását más feltételhez nem kötheti, mint örökösödési jogának elismeréséhez, mit az ország, mely a pragmatica sanctióhoz szorosan ragaszkodik, megtagadni nem is akart.”⁵

Deák az országgyűlési vitákban vált a nemzet elismert vezérférfijává, a haza bölcsévé. Úgy kellett szembeállnia és tárgyalnia Béccsel, hogy közben teljesen tisztában volt azzal, a forradalmi kísérlet függetlenségi alternatívája hosszú időre megismételhetetlen vállalkozás maradt. Az egységesülő Olaszország és Németország, valamint az erős Oroszország

4 Eötvös József: *Vallomások és gondolatok*. Magyar Helikon Könyvkiadó, Budapest, 1977. 416–47., 428. pp.

5 KÓNYI Manó: *Deák Ferenc beszédei*. III. köt., Franklin-Társulat, Budapest, 1903. 243–244. pp.

közti térben semmiképpen sem tudta volna szolgálni a XVI. század óta osztott, feldarabolt történeti országterület egyesítését. Hasonlóképpen a soknemzetiségű *natio hungarica* rendi konstrukciójának helyébe lépett modern, de ugyancsak soknyelvű magyar politikai nemzet egységét sem lett volna a magára maradó magyar állam megteremteni. Éppen ezért a második, immár a Határozati Párt által elfogadott felirat végén megfogalmazta az azóta is sokszor idézett üzenetét a jogfeladás nélküli türelmes kivárásról: „Ha tűrni kell, tűrni fog a nemzet, hogy megmentse az utókornak azon alkotmányos szabadságot, melyet őseitől örökölt. [...] mert amit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse visszahozhatják, de miről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz és kétséges. Tűrni fog a nemzet, remélve a szebb jövődöt, s bízva ügyének igazságában.”⁶

A „deáki mű”

A kiegyezési tárgyalások 1861 és 1867 között többször megszakadt fonalát magyar részről mindvégig Deák tartotta kezében, míg a másik oldalon maga az uralkodó határozta meg a magyar tárgyalások irányát és kereteit. Amikor 1865 januárjában *Adalék a magyar közjoghoz* címmel közreadta legjelentősebb közjogi tanulmányát, az osztrák közjogi szakember Wenzel Lustkandl *A magyar-osztrák államjog* címmel 1863-ban Bécsben közreadott centralista irányultságú munkájának azt a fő tételét igyekezett megcáfolni, hogy a két ország államközössége a Pragmatica sanctio elfogadásával sem jelentett közös kormányzatot, csupán a már létező perszonáluniót erősítette meg.

Ezzel Deák félreérthetetlenül az 1848-as törvények alapjára helyezkedett, azaz a független magyar kormányzat helyreállítását követelte. Ferenc József személyes megbízottjával, Augusz báróval folytatott hosszadalmas előkészítő tárgyalásai során meghatározta a kiegyezés konkrét feltételeit: az 1848. áprilisi törvényekre épülő jogfolytonosságot, a Ferenc József királlyá koronázásához szükséges hitlevél szükségességét. Ezért cserében felkínálta annak a magyar szempontból új vagy legalábbis konkrét ígéretnek országgyűlési tudomásul vételét, a Monarchia egészének biztonságát, annak katonai védelmét semmilyen más feltételhez sem kívánja a magyar elit kötni. Az egyenjogúságot, alkotmányosságot és a Magyar Királyság részére is külső védelmet, belső rendet biztosító kiegyezési feltételeket Deák 1865. április 16-án tette közzé a *Pesti Napló* húsvéti számában.

A magyar kormányzati önállóságot a közös ügyek köre, a közös minisztériumokban és a delegációkban való intézése korlátozta. Amikor 1866. július 18-án a kiegyezés végső tennivalóiról Deák az uralkodóval tárgyalt, azzal lepte meg Ferenc Józsefet, hogy a kiegyezés alapján újrainduló magyar kormányzás irányítását az „akasztott grófra”, az 1848-as emigrációból már korábban hazatért, a tárgyalások során mindvégig Deák oldalán álló Andrássy Gyula grófra bízta.⁷

⁶ Uo. 271–272. pp.

⁷ Andrássy Gyulát Kossuthal és 34 társukkal együtt 1851. szeptember 21-én távollétükben jelképesen felakasztották, azaz nevüket fehér táblán akasztófára szögezték.

A kiegyezés helye a Birodalom és Magyarország fejlődésében

Az 1967. évi centenáriumhoz képest a mostani 150. évforduló kapcsán nem annyira maga a Monarchia belső konszolidálását, dualista átalakítását célzó és félévszázadon át sikeresen megoldó döntés tartalmi, politikai-ideológiai vagy éppen gazdasági, nemzetiségi elemzése állt az elemzések központjában, hanem az a tény, hogy mind az osztrák, mind pedig a magyar térfélen mindmáig többféle értelmezése él a magyar, osztrák és a többi érintett nemzet történeti emlékezetében.⁸

Az osztrák–magyar kiegyezés előkészítésében, és ennek megfelelően előtörténetében is sokféle tényezőt figyelembe kell venni ahhoz, hogy reális képet alkothassunk az 1849. évi olmützi oktrojált alkotmány kihirdetése óta egy központból, a bécsi udvarból többnyire abszolutisztikus módon irányított Habsburg-monarchia alkotmányos fejlődéséről, a területén élő nemzeti társadalmak országainak és tartományainak a XIX. század közepi helyzetéről. Így például nem lehet figyelmen kívül hagyni a Monarchia és fiatal uralkodójának, Ferenc Józsefnek a német egység iránti elkötelezettségét, a dunai birodalom szembesülését a belső és szomszédos nemzeti mozgalmak emancipációs, függetlenségi és egységtörekvéseit, illetve az ezzel szorosan összefüggő európai külpolitikai-nagyhatalmi erőviszonyokat.

A kiegyezés magyar historiográfiájában Hanák Péter nevéhez kötődik a „reális kompromisszum” kifejezés, amellyel egyszerre szakított az osztrák–magyar viszonyt mint a német nemzeti elnyomáson alapuló, gyarmati vagy félgyarmati elnyomást értékelő (ultra)nacionalista és (vulgár)marxista értékelésektől, ugyanakkor megpróbálta elhelyezni a birodalmi és a magyar politika egészében a dualista állam létrehozását.⁹ Hanák méltányolta Deák dilemmáját, amelyet az uralkodóval folytatott első, 1860. decemberi találkozója a politikus a következő paradoxonnal fejezett ki: „Engedni a kiegyenlítés kedvéért éppen oly kárhozatos lehet, mint szoros ragaszkodással törésre juttatni a dolgot.”¹⁰

Az uralkodóval kötött kiegyezésben elnyert magyarországi államjogi garanciák, köztük az egységes magyar politikai nemzet deáki konstrukcióját az 1868. évi nemzetiségi törvényben rögzített doktrínája nem csak az osztrák–magyar viszonyt határozták meg a következő ötven évre. Az ország népességének felét kitevő nem magyar nemzeti társadalmakhoz való kormányzati viszonyulást is. A milleneumi tízkötetes *Magyarország történetének* záró kötetében Beksics Gusztáv a dualista berendezkedés által lehetővé tett erős magyar nemzetállam kiépítését nevezte meg a Kossuth–Deák vita feloldásának lehetőségeként. Szerinte a kiegyezés féltéséből fakadó magyar politikai nemzet gondolata, nem pedig „a magyar kormányok nemzeti chauvinismusa tette végrehajthatatlanná az 1868. évi nemzetiségi törvényt,” s ezzel megakadályozta az eötvösi liberális kozmopolitizmus érvényesülését, s azt a „nyelvi és foederalistikus khaoszt”, amely a görög-keleti

8 A kiegyezés értelmezési vitáról lásd Gyáni Gábor: *A Habsburg-múlt emlékezeti kánonjai*. In: Uő: *Relatív történelem*. Typotex Kiadó, Budapest, 2007. 111–115. pp.

9 HANÁK Péter: *1867 – európai térben és időben*. In: Beszélő, II. évf. (1997) 11. sz. <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/97/11/7.htm> Uő.: *A kiegyezés historiográfiájához*. In: Valóság, XX. évf. (1977) 12. sz. 74–76. pp.

10 KÓNYI Manó: *Deák... i. m.* II. köt. 308. p.

szerb és román nemzeti egyházak létrejöttét, illetve a nemzetiségi nyelvhasználatot elvben lehetővé tévő ötvösi törvények nyomán az országot fenyegette.¹¹

Alig negyedszázaddal később Szekfű Gyula pont ellenkezőleg a fontolva haladó Széchenyi maradandó szobrát mintázva már a nemzetiségi kérdésben elkövetett mulasztásokat helyezte előtérbe, s a reformkori Kossuth érzéketlenségét és emigrációs színéváltozását emelte ki: „A negyvenes évek elején hazafias érzése, hogy a magyarnak csak akarnia kell, s az ország egész népességét magyarrá teheti iskola és liberális közigazgatás eszközeivel. E meggyőződését meg nem rendíthették sem Széchenyi vészt jósló jajkiáltásai, sem a nemzetiségek ellenállása, mely utóbbi pedig eléggé bizonyítja a bennük rejlő önálló vitalitást. Így jött a katasztrófa, vele a fordulópont Kossuth felfogásában, a második Kossuth.”¹² Szekfű Gyula tehát a magyar történetírás számos meghatározó személyisége a magyar közjogi fejlődés kimagasló csúcspontjának tekintette a kiegyezést.

Vele szemben Németh László és Bibó István, s nyomukban sokan mások viszont teljes zsákutcaként értékelték.¹³ Bibó kritikájának túlzásait először Hanák Péter tette szóvá, jelezve, hogy 1867-ben a független Magyarország létrejöttét egyetlen európai nagyhatalom sem támogatta volna. Mint ahogy nem létezett olyan magyar politikai elit, amely képes lett volna egyszerre szembeszállni Európával, Ausztriával és az ország népességének nagyobbik felét kitevő nemzetiségekkel. Ők ugyanis az önálló, egységes Magyarországot egyformán elfogadhatatlan elképzelésként kezelték.¹⁴ A kiegyezés-vita vélhetően a következő években is nyitva marad. Részben azért, mert a legújabb kori magyar történelem a közelgő centenárium miatt egyre inkább Trianon árnyékába kerül, s minden kérdést a történeti magyar állam felbomlásának és felosztásának kontextusában próbálnak majd sokan újraértelmezni. Megint lesznek hát hívei Kossuth prófétai kvalitásainak, Deák és főként utódai nem kellőképpen keménykezű

11 MÁRKI Sándor – BEKSICS Gusztáv: *A modern Magyarország (1848–1896)*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. Társulat, Budapest, 1896. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Magyar-NemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szilagyi-sandor-a-magyar-nemzet-tortenete-21F2/a-modern-magyarorszag-18481896-irtak-marki-sandor-es-beksics-gusztav-6CC9/>.

12 SZEKFŰ Gyula: *A három nemzedék és ami utána következik*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935. 244. p. http://mtdportal.extra.hu/books/szekfu_gyula_harom_nemzedek_Optimized.pdf.

13 „A dinasztia és a magyar politikai vezető rétege kölcsönösen túlbecsülte a másik fél erejét, s ebben tévedett; ez azonban azért történt így, mert mind a kettő érezte, hogy saját erejéből nem tudja megőrizni helyzetét, s ebben nem tévedtek. Kiegyeztek tehát, hogy ki-ki megmentse és megóvja azt, ami neki fontos: a Habsburgok birodalmukat, a magyarok államukat. E kettő azonban továbbra is szöges ellentétben volt egymással; sőt a 19. században, a demokratikus közösgéjalkulások sodrában inkább ellentétben volt, mint valaha.” BIBÓ István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcs magyar történelem*. In: *Uő: Válogatott tanulmányok*. III. köt. Corvina Kiadó, Budapest, 2004. (Hungarológiai Alapkönyvtár) <http://mek.niif.hu/02000/02043/html/index.html> 5.

14 Hanák Péter a következő érveket hozta fel: „... a kompromisszumok természetében rejlik, hogy mindkét félnek le kell mondania valamiről, és a megegyezés idején, per bonum pacis egyik fél sem hirdeti harsányan, hogy az egész csak ideiglenes alku, és egyik fél sem árulja el távlati terveit. A kiegyezéshez bizonyára fűződtek nagyrálátó tervek, paragrafusokba nem iktatott remények, titkos egyezségek, amit lehetett diplomatikus elhallgatásnak, akár őszintétlenségnek nevezni, de nem lehet rájuk akasztani a csaló hazugságot, még kevésbé lehet ezt tekinteni a kiegyezés olyan szörnyű hibájának, olyan fundamentális ellentmondásának, amelyen az egész birodalomnak össze kellett omlania.” HANÁK Péter: *1867..., i. m.* <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/97/11/7.htm>.

nemzetiségi politikájának. A köztörténeti vitákban pedig akár még ennél is radikálisabb fordulatok is bekövetkezhetnek.

A magyar historiográfia szakmai vonulata viszont Szekfű óta a kiegyezésben a Mohács-csal elveszített függetlenség helyreállításának részleges vagy optimális aktusát látta. Szekfű például úgy látta: „... függetlenségünk soha nem volt oly reális és biztos, mint a kiegyezés folytán”.¹⁵ Hasonló, bár többnyire igen differenciált álláspontot képviselt és képvisel a kiegyezés korát és kérdéseit kutató, XX. század végi, XXI. század eleji magyar szaktörténészek többsége. Cieger András szerint a kiegyezés megítélése attól is függ, milyen történelmi távlatot választunk. Azt azonban szerinte ma már nehéz lenne teljes egészében cáfolni vagy megkérdőjelezni, hogy minden belső ellentmondás ellenére a modern kori magyar történelemben a dualizmus fél évszázada jelentette a leghosszabb ideig fennálló, alkotmányosan működő politikai rendszert, még ha az ország 1867-ben remélt és ígért liberális jogállami átalakítására nem is került sor.¹⁶

Kossuth kiegyezés-kritikáját a XX. és XXI. század fordulóján a történészek közt legkövetkezetesebben Szabad György képviselte. Azt azonban ő is világossá tette: a magyar emigráció vezérének reális célja elsősorban az volt, hogy a Cassandra-levéllel és a kiegyezés módszeres kritikájával politikai alternatívát mutasson fel, amivel „nyomós bizonyítékot kívánt teremteni arra, hogy a kiegyezésnek számottevő parlamenti és hatalmas parlamenten kívüli ellenzéke volt Magyarországon már elfogadtatása idején.”¹⁷

A kiegyezés nemzetiségpolitikai következményei

A forradalom és a szabadságharc bukását a kossuthi radikalizmus zsákutcájaként értékelő Kemény Zsigmond *A forradalom után* címmel 1850-ben közreadott politikai diagnózisában az 1848–1849-ben megoldhatatlannak és súlyos konfliktusforrásnak bizonyult nemzetiségi kérdéstről a következőképpen fogalmazta meg a Monarchia föderalista vagy dualista átrendezésének lehetséges forgatókönyveit: „S alig lehet kétségbe hozni, hogy a' birodalmi viszonyokkal összeférhetőbbnek látszik a' foederalismus a' mint dualismus. De akkor hihető-e, hogy a' foederalismus' fölösztató ereje csak az örökös tartományokban fog mutatkozni? Hihető-e, hogy a' magyar korona' birtokait érintetlenül hagyandja és sem az oláh sem a' déli szláv nemzetiség nem lelkesíttetik általa olly állami formák' szeretetére, mellyek mellett Magyarország' történeszeti jogait 's territoriai épségét megóvni, egyaránt volna lehetetlen mint gyűlöletes kísérlet?”¹⁸ A nemzetiségekkel való

15 Szekfű megállapítását idézi Szász Zoltán: *Tökéletes alku vagy az „elnyomók hegemoniája”?* In: *Historia*, XXV. évf. (2003) 4. sz. 4–5. pp. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/03-04/ch02.html>.

16 Uo. 167–169. pp.; CIEGER András: *„Királyi demokrácia.” Szabadságjogok a magyar liberálisok reformterveiben 1867 után.* In: *Aetas*, XXIV. évf. (2009) 5. sz. 55–82. pp.

17 SZABAD György: *A népek megegyezésének híve, a kiegyezés ellenfele.* In: Uő: *Kossuth politikai pályája. Ismert és ismeretlen politikai megnyilatkozásai tükrében.* Neumann Kht., Budapest, 2003. <http://mek.oszk.hu/04800/04881/html/szabadkpp0011.html>. A korszak dilemmáinak részletes elemzésére ld. SZABAD György: *Forradalom és kiegyezés választóján.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. A kérdéshez lásd még: Uő: *Kossuth irányadása.* Válasz Kiadó, Budapest, 2002.

18 KEMÉNY Zsigmond: *Forradalom után.* Heckenast Gusztáv, Pest, 1850.

kiegyezésnek, a nemzetiségi emancipáció és a soknyelvű, sok nációjú Magyarország integritásának ellentmondásait, a nacionalizmus uralkodó eszmévé lett kihívásait és a nemzetállami keretek közt csak súlyos konfliktusok árán kezelhető dilemmák súlyát mások is megéreztek. Müncheni emigrációjában az 1848-as Batthyány- és az 1867. évi Andrassy-kormány oktatási és kultuszminisztere, báró Eötvös József például rövid távon eleve megoldhatatlannak mondta a nemzetiségek egyenjogúsági ambícióinak és a magyar államiság egyben tartásának feszültségeit.

A kelet-közép-európai nemzetépítő nacionalizmusok XIX. századi történetében az 1848. évi polgári forradalmak egyszerre jelentették a tömeges mozgósítás élményét és a nemzeti célok jegyében kirobbantott fegyveres felkelésekbe, militáns polgárháborúba torkollt első tapasztalatát. Jóllehet a magyarországi nem magyar nemzeti mozgalmak és magyar forradalom tragikus konfliktusa jórészt szintén a nemzeti jogok, politikai célok és a közös hazáról alkotott államjogi elképzelések különbségeire voltak visszavezethetőek, már 1849 tavaszán sokan belátták a nemzeti szembenállások hiábavalóságát. Kétségtelen tény, hogy a bécsi udvar mindent megtett annak érdekében, hogy a horvátokat, szerbeket, románokat és szlovákokat a magyar kormány ellen buzdítsa.

Az 1860. évi októberi diploma után Bécs igyekezett kedvezni a magyarországi nemzetiségek politikai elitjeinek. Főispáni tisztségekre jelöltek románokat Felső-Fehér és Hunyad megyében, Liptó megyében pedig Ján Francisci személyében 1864–1865-ben a magyar szabadságharc ellen fegyvert fogó hurbanisták oldalán harcoló szlovák politikus töltötte be ezt a tisztséget. Az ezeréves közös történelem egyetlen szlovák főispánjaként szokták őt emlegetni, megfélemezve a szlovák identitással is rendelkező turóci, árvai, trencsényi főispánokról, pl. a Justhokról, Révayakról és Szentiványiakról.

A kiegyezés legnagyobb tétjeinek sorában persze Erdély státuszának alakulása és a magyar–horvát viszony rendezése volt az első helyen. Az Erdély, Horváth-Szlovánország, a határőrvidék és Fiume képviselői nélkül összehívott 1861. évi országgyűlés anyagait közreadó kötet bevezetőjében a nemzetiségi kérdés megoldatlansága az alkotmányos viszonyok helyreállítását késleltető tényezők közt szerepelt. A király „midőn szeretett Magyarországnak alkotmányos intézvényeit visszaállítani elhatározá, nem látta lehetőknek ezt azonnal s oly mértékben teljesíteni, mint azt atyai szíve kívánta volna, – kénytelen lévén az országnak óhajtott kiegészítése tekintetében, a közbejött események és a minden népfajokban kifejlődött nemzetiségi és alkotmányos érzelem folytán, minden kényszerítés mellőztével a békés és szabad akaratból folyó kiegyenlítésre időt és módot engedni.”¹⁹

Ghiczy Kálmán az alábbi kérdések kiegyensúlyozott és részrehajlás nélküli, párhuzamos megoldásában jelölte az alkotmányosság helyreállításának nehéz feladatát: „Ki is lehetne, például, ha magyar, részrehajlatlan, a jogegyenlőség szent elvének, a nemzetiségi jogos igények méltányos kiegyenlítésének, a hon területi épségének, s mindenekfelett a nemzet öröklött legbecsesebb, elidegeníthetetlen kincsének, az ország törvényes függetlenségének és önállásának kérdésében?”²⁰

Az osztrák–magyar kiegyezés önmagában már Deák államjogi kiindulópontjai miatt sem jelenthetett a horvátok és a többi nemzetiségek számára elfogadható megoldást. Nem volt meglepő, hogy már a tárgyalások is éles tiltakozást váltottak ki Zágrábban.

19 Az 1861-iki országgyűlés. I. kötet, Budapest 1861. 17–18. pp.

20 Uo. 63. p.

Az egyenrangú horvát államiság feltételét maga az uralkodó sem ismerhette el, s ezért feloszlatta a szabort. Az 1867. június 8-i budai királykoronázáson tiltakozásuk jeleként nem jelentek meg a horvát képviselők. A kiegyezést követően Levin Rauch bán az unionista horvát erőkre támaszkodva az alkotmányosság helyreállításának ígéretével tudott többségre jutni, ami lehetővé tette, hogy a magyar és a horvát törvényhozás küldöttségei 1868 áprilisában megkezdhették a magyar–horvát kiegyezési tárgyalásokat. Ezek során sikerült megegyezni az államközösség helyreállításában, s ezzel párhuzamosan Horvátország belügyi, igazságszolgáltatási-, vallás- és oktatásügyi autonómiájában, a szabor és a horvát báni kormány számára biztosított teljes körű horvát nyelvhasználatban. Ezzel együtt folyamatosak voltak a kiélezett viták, amelyek miatt a határörvidékkel kiegészült Horvátország hiába volt közvetett haszonélvezője a dualista berendezkedésnek, a horvátok mindvégig kevesellték a Budapestnek alárendelt társországi státust.²¹

A kiegyezés fontos magyar előfeltételét jelentő erdélyi uniót a román politikai elit nagyobbik része kizárólag Erdély autonómiájának megőrzése mellett tudta volna elfogadni. A rövid életű 1848–49. évi uniós egyesülés – különösen a tragikus erdélyi nemzetiségi háborúskodás után – az önkényuralom éveiben sokak számára múltó epizódnak tűnt. Az 1850-ben helyreállított erdélyi közigazgatásban Bécs sikerrel terjesztette ki a német és román nyelv használatát, amivel tovább erősítette a románok magyarellenes beállítódását. Az erdélyi magyarság által bojkottált 1863–1864. évi nagyszebeni tartománygyűlés törvényt fogadott el a román nemzet, és a két román egyház egyenjogúsításáról, valamint a három erdélyi „hazai nyelv” egyenjogú hivatali használatáról, ami Erdély ügyét részben nemzetiségi kérdéssé változtatta.

1867. február 15-én, az Andrássy-kormány hivatalba lépése előtt két nappal, a bécsi minisztertanácsi ülésen a kinevezett magyar miniszterelnök jelezte, hogy a magyar kormány Erdély unifikációját, hivatalba lépésétől kezdve kész tényként kívánja kezelni. Ehhez március 8-án a magyar országgyűlés a felhatalmazást is megszavazta. Végül egész vonalon a magyar kormány álláspontja érvényesült. A királykoronázás után Ferenc József érvénytelenítette a szebeni tartománygyűlésen elfogadott törvényeket, s ezzel az uniót elutasító román és szász politikusok tiltakozása ellenére, az 1848-as állapot jogfolytonosságának megerősítése, az erdélyi tartományi különállás jogrendjének, intézményeinek, így az erdélyi Főkormánysszék feloszlata előtt megnyílt az út. Erre végül a nemzetiségi törvénnyel együtt, 1868. évi XLIII. számú törvény elfogadásával került sor. Minthogy a magyar országgyűlési többség valójában az 1848. évi uniós állapot helyreállításának tekintette az aktust, merő illúziónak bizonyult minden olyan román, szász, s némely magyar vélemény, amely Erdély sajátosságainak tiszteletben tartását, vagy ahogy a kérdésben a legnagyobb román tekintélynek számító Vincențiu Babeș képviselő kérte, a magyar–horvát kiegyezést mintának tekintő szerződéses viszony kialakulását remélte.²²

21 SOKCSEVITS Dénes: *Magyar múlt horvát szemmel*. Magyar a Magyarért Alapítvány, Budapest, 2004. 85–90. pp.; RESS Imre: *Kapcsolatok és keresztutak – Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2004. 101–121. pp.

22 PÁL Judit: *A hivatalos nyelv és a hivatali nyelvhasználat kérdése Erdélyben a 19. század közepén*. In: *Regio*, XVI. évf. (2005) 1. sz. 3–26. pp.

Kossuth konföderációs terve és kiegyezés-kritikája

Pár hónappal a dunai konföderációs tervezet akaratlan megjelentetése előtt Kossuth az emigrációban Vukovics Sebőnek írott levelében még a szomszédos nemzetekkel való ellenséges viszonyokra panaszkodott, mint amelyek miatt elve lehetetlen bármifajta Habsburg-ellenes mozgósítás vagy felkelés.²³

Kossuth és Deák kiegyezéssel kapcsolatos vitáját az 1848-as örökség továbbfejlesztéséről, s ezzel együtt Magyarország alternatíváját – a nemzetiségekkel vagy a Habsburgokkal való kiegyezés közötti választást – Kossuth híres Cassandra-levelének sötét jóslatát, Deák hallgatag magabiztosságát sokan és sokféleképpen értékelték. Elsőként és talán a legélesebben Teleki László fogalmazta meg a nemzetiségekkel megkötendő kiegyezés fontosságát. „Különféle nemzetiségek iránt legyünk jogkiosztásban mentől bőkezűbbek. Nemcsak Ausztria halt meg, hanem Szent István Magyarországa is – írta 1849 márciusában. Mire annyi vér és áldozat? Hogy nyomorú plántai életet éljünk, mintegy melegágyi üveg alatt? Nem! Sorsunk a világ legnagyobb dicsősége leend, vagy halál. Liberte, egalite, fraternite még nem elég. A népek nemzetiségi életet is kívánnak élni. Olly rendszert kellene állítanunk, melly által a nemzetiség egysége hiányát az egyéni nemzetiségi jogok egyeztetése és méltánylata által pótolják.”²⁴

A kütahyai, majd turini emigráns önkorrekcióiról szokás – a magyar emigrációs eszméknek kijáró módon: hol rajongva, hol meg lekezelő hangon – megnyilatkozni. S magát a kiegyezéskori magyar állam korlátozott szuverenitásának, a területileg sok száz év után újraegyesült, de felerészben nem magyar Magyar Királyság Habsburg-monarchián belüli önállóságának, illetve a Pragmatica sanctio deáki újraértelmezésének a megítélésében a magyar történetírást – máig tartóan – a kiújuló és lezáratlan viták jellemzik.

Konszolidáció vagy zsákutca

Deák és Andrássy pontosan felismerték, hogy az olasz és német egység létrejöttével, a balkáni konfliktusok sűrűsödésével a soknemzetiségű Magyarország a Monarchia keretein kívül rendkívül sebezhetővé vált volna. Az emigráció által remélt forradalmi megoldás sokkal inkább reménytelennek és kilátástalannak tűnt, mint 1848-ban. A passzív ellenállás magatartása pedig egyre szűkebb körökre volt jellemző, arra építeni egyre kevésbé volt értelme. Utólag ezért tartotta Deák is egyedüli lehetőségnek a kiegyezési tárgyalások sikerre vitelét.²⁵ A XIX. század második felében beindult hatalmas európai

23 BORSI-KÁLMÁN Béla: *Illúziókergetés vagy ismétléskényszer? Román–magyar nemzetpolitikai elgondolások és megegyezési kísérletek a XIX. században*. Tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó – Balassi Kiadó, Bukarest – Budapest, 1995. 183–186. pp.

24 CSORBA László: *Teleki László*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1998. 143. p.

25 „Három út állt előttünk: a forradalom, a kivárás és a kiegyezés.” Fegyver és forradalom még a siker reménye mellett is oly eszköz, amelyhez csak a kétségbeesés küszöbén nyúlhatna a nemzet, [...] e veszélyes eszköznek sikere is helyzetünkben a lehetlenségek közé tartozott volna. Bizonytalan eseményektől várni a kétes jövőt, és e közben a nemzet erejét, jólétét, bizodalját és reményét napról napra mindinkább enyészni engedni: helytelen, sőt káros számítás lett volna, mert könnyen megtörténhetik vala, hogy a várt esemény be nem következik, vagy majd akkor [...] amikor a segély

modernizációs hullámok a kiegyezésnek köszönhetően saját kormányzattal rendelkező, jórészt önálló és fejlődőképes országgént érték el Magyarországot. A kiegyezés ebből a szempontból egyformán éltető kompromisszumnak tűnt. Mert például a bécsi bankok befektetési tőkéje, az osztrák tartományok piaca, a szakértők és kétkézi munkások szabad áramlása a birodalom mindkét felének javára vált. Legalábbis így látták a kortársak, s nem csak a magyarok. Az út- és vasúthálózat, az ipar és mezőgazdaság fejlődése, a városiasodás és különösen a főváros világvárossá válása, a modern közoktatás és népegészségügy alapjainak letétele azt jelezte, hogy Deák örökségét átmenetileg sikerült az ország és a magyarországi társadalom konszolidációja érdekében állítani.

A magyar alkotmányosság azonban sok fontos gazdasági, közigazgatási törvény ellenére elakadt. A kiegyezéskori országgyűlés legtöbbször meddő közjogi vitáiban, mamelukok seregei által színlelt, Mikszáth tollára kíváncsozón a politikát csak mímelő szónoklatokban elsekélyesedett. A két Andrássyhoz és a két Tiszához fogható politikus kevés akadt. A képviselők többségét visszahúzta a pártfegyelem. A szűkös választójog kiterjesztése nem sikerült. A '67-es és '48-as programok látszólagos szembenállása, a függetlenségi alternatíva elsikkadása, vele együtt a magyar nemzetállami nacionalizmus és asszimilációs törekvések felerősödése előre jelezte, a konszolidáció és a modernizáció nem terjedt ki az egész országra és annak minden népelemére. A dualista rendszer alapító atyáinak szellemisége fokozatosan háttérbe szorult. A kiegyezés tízévenként kötelező gazdasági megújítása pedig kevésnek bizonyult a rendszer egészének fejlesztésére, a válságjelenségek kezelésére. Sajnálatos módon ez elsősorban nem annyira a ciszlajtániai, sokkal inkább a magyarországi viszonyokra nézve volt igaz.

elgyöngült nemzetünkre már késő. Nem vala tehát egyéb hátra, mint a harmadik módot megkísérelni”, vagyis „arra törekedni, hogy meggyőzzük a fejedelmet és az el nem fogult közvéleményt arról, hogy alkotmányunk visszaállítása a birodalom biztonságával is összhangzásba hozható.” Képviselőházi Napló, 1867. március 18.

Halász Imre

A KIEGYEZÉS ÉS ZALA MEGYE

1867 Zala megyei eseményei

Több mint fél évtizedes szünet után, 1867. február 16-án az 1861-es alkotmányos időszak közgyűlési képviselői részvételével összeült Zalaegerszegen a vármegye közgyűlése. Az elnöklő Csillagh László első alispán üdvözlő szavai után hangot adott „azon biztos reményének, hogy az annyit szenvedett haza a jelen tiszti kar által is a legnagyobb örömmel várt alkotmánynak nem sokára teljes élvezetébe lépend, kifejezése és a tiszti karhoz intézett ama buzdítás után, hogy bizton hiszi miszerint a haza jobb jövőjének előmozdítása tekintetéből válalt hivatalos állásukat az alkotmányos tisztikar által leendő fölváltásig erélyel és telyes buzgalommal viselendik”. Mindezt tette a „megyei tisztikar és nagyobb számú közönség jelenlétében”, és köszöntőjét azzal zárta, hogy „már biztosan elértnék tekinthető alkotmányos életnek ritka szellemi tehetséggel hazafisággal és fáradhatatlan kitartással küzdő előharczosáért Deák Ferenczért éljent nyilvánítá mely éljennek zajos és tartós visszhangozása után” kezdődött el a vármegye közgyűlésének napirend szerinti munkája.¹

A vármegye szélesebb közönsége a sajtóból értesült az alkotmányos változásról. 1867-ben egyetlen lap jelent meg Zalában, ez a nagykanizsai *Zala-Somogyi Közlöny* volt, melynek cikkeiből nyomon követhetjük, hogy milyen elemi erővel tört fel a majd' két évtized alatt elfojtott politikai indulat.

Korabeli sajtószemlénket a négy oldalon megjelenő *Zala-Somogyi Közlöny*² 1867. február 20-án kiadott számával kezdjük, melynek vezércikke egyben kommentár is: „Helyzetünk. Hazánk ege derülni kezd; oly sok hányattatás után és szenvedés után végre tán derültebb napok következnek. Ugylátszik egy boldogabb idő közeleg felénk, midőn a nemzet az oly rég óhajtott alkotmányosság tettleges birtokába lép. Ténynye [sic!], kétségbevonhatatlan valósággá lettek tehát egy hosszú gyászos korszak reményei, s a boru után, mely hazánk egét oly hosszú ideig fedte, talán szebb napok tűnnek fel láthatárunkon. A felelős magyar miniszterium kinevezésével hazánk alkotmányos önállása tényleg elismertetett. A fejedelem rendithetetlen elhatározásán megtörték a fondorkodók átkos ármányai a legmagasabb szava új korszakot nyitott meg nemzetünk előtt. Nem lehet, hogy magasabban fel ne dobogjon szivünk, midőn végre elértük azon időpontot, melyben hazánk szabadon gyakorolhatja azon jogokat, melyeket tőle jogtalanul oly sokáig megtagadtak; nem lehet, hogy közönyösek legyünk oly eseménynyel

1 MNL ZML IV.252.a. Zala Vármegye Bizottmányának közgyűlési jegyzőkönyvei. 59. kötet, 1867. február 16.

2 A *Zala-Somogyi Közlöny* első száma 1862. július 1-jén jelent meg Nagykanizsán. Előbb havonta három, később hetente két alkalommal jelenet meg „ivrét egy ivén”. Kiadója és a tárgyalt időszakban szerkesztője Wajdits József volt.

[sic!] szemben, mely hivatva van korszakot alkotni hazánk alkotmányos történetében. E korszakot alkotó esemény a legmagasabb királyi leiratban talál kifejezést, melyet a tárgy fontosságánál fogva itt egész terjedelmében közlünk.”³

A királyi leirat után a szerkesztő rövid kommentje zárja a cikket: „A lelkesedés, mely a leiratban foglalt nagyfontosságú tény hallatára az egész országban villámként terjed; eljuttott hozzánk is s ennek hatalma alatt állunk, midőn e sorokat írjuk, városunk közönsége az egész ország örömeiben élénk részt vesz; örömet a megelégedést olvassuk le minden arczról, bizalmat tapasztalunk a haza nagy férfiúi iránt, kik a kiegyezkedés nagy művét már márczéljához vezeték, s csak egy óhaj ad kifejezést a közérzületnek: Adja Isten, hogy a megkezdett nagy munkát sikeressé be is végezhessek. W.”⁴

A *Zala-Somogyi Közlöny* erre az időre már széleskörű tudósítói rendszert alakított ki, akik ekkor még elsősorban levelekben – nagyon ritkán táviratban – juttatták el a közlésre szánt anyagot a szerkesztőségbe, melyet a levelek beérkezését követően Wajdits *Levelezések* fejléc alatt jelentetett meg. Számos esetben a cikket „rendes levelező” aláírással közölték, ez mindenképpen egy már meglévő állandó tudósítói hálózat folyamatos tevékenységére utal. Gyakran olvasható a tudósító neve is a cikkek alatt. Többnyire dátummal vezették be ezeket a tudósításokat, melyek a levél megírásának időpontját tüntették fel, vagy mint látni fogjuk, keltezőként a településnevet és a hónapot adták meg. A lap a kiegyezés évében tíz naponként (1-én, 10-én, 20-án) jelent meg, így mindig a következő lapszám közölte le a kapott hírt, vagy a bővebb tudósítást.

A *Zala-Somogyi Közlöny* következő, március 1-i számának⁵ teljes első oldalát és a második oldal első hasábjának felét is a miniszterek életrajzának szentelte. Az ezt követő *Levelezések* rovatból színes körképet kapunk arról, hogy fogadták Zala településein a híreket. A február 25-én Keszthelyen kelt tudósításból megtudhatjuk, hogy a felelős minisztérium kinevezésének híreről már annak kinevezése napján, február 17-én értesült a város: „Ezen örömhírt városunk f. hó 17-én estve vevé, s inkább csak gondolni, mint leírni lehet azon hatást, melyet gyakorlott. Másnap estvére teljes kivilágítás rendeztetett el, 18-án már mozsarak durrogása ébresztett fel bennünket, s midőn az utcára kiléptünk a sok nemzeti lobogóktól egész ünnepi színben láttuk városunkat diszleni.” A fényárban úszó városban is csodájára jártak a 17 év után, 1865. november 1-től ismét megnyitott

3 In: *Zala-Somogyi Közlöny*, VI. évf. (1867. február 20.) 6. sz. Vezércikk. Az újság évfolyamai elérhetőek a <http://zalaikozlony.nagykar.hu/> web-helyen. A *Zala-Somogyi Közlöny* 1874-től *Zalai Közlöny* éven jelent meg. Az újság impresszumában 1867-ben a következő olvasható: „*Zala-Somogyi Közlöny*. Ismeretterjesztő lap szépirodalom, kereskedelem, ipar, gazdaság, tudomány és művészet köréből. Megjelen: minden hó 1-én, 10-én és 20-án egész íven. Szerkesztői iroda és kiadó hivatal: Wajdits József könyvkereskedésében.”

4 Uo. a W a szerkesztő Wajdits József monogramja. Wajdits József (1843–1895) nyomdász, nyomdatulajdonos, könyvkereskedő és lapkiadó volt Nagykanizsán. Apja 1832-ben megnyitott üzletét és az apja által működtetett kölcsönkönyvtárat 1858. augusztus 1-jén vette át. A helytartótanáctól 1861 januárjában egy kő- és könyvnyomda működtetésére kapott engedélyt. Életről bővebben: GYIMESI Endre: *Zalai életrajzi kislexikon*. Magánkiadás, Zalaegerszeg, 1994. A szócikk elektronikus elérhetősége: <http://tudastar.dfmk.hu/zalaiak?p=882> Ld. még: FOKI Ibolya: *Adatok a zalai nyomdászat történetéhez 1860–1990*. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Szerk. TURBULY Éva. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1990. (Zalai Gyűjtemény 31.) 281–302. pp. Elektronikus elérhetősége: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZALM_zgy_31_muvtorttan/?pg=282&layout=s&query=wajdits.

5 In: *Zala-Somogyi Közlöny*, VI. évf. (1867. március 1.) 7. sz. 2. p. A cikk dátuma: február 25.

gazdasági tanintézet épületének, melyet „400 láng világított meg s ezenkívül az intézet vegytanára Dr. Sch. J. urtól⁶ az egész épület és környéke nemzeti színű bengáli fényben⁷ borítatott” [sic!]. A polgárok zenés, fáklyás felvonulását a gyakorlati testület felvonulása követte, az intézeti dalárda a Himnuszt, és a Szózatot „zengedezte”, közben a hazát, Deák Ferencet, Andrásyt és Festetics Györgyöt éltették. Gróf Festetics György, Zala vármegye főispánja egyben az OMGE elnöke nyitotta meg királyi biztosként⁸ 1865. november 1-jén az Országos Gazdászati és Erdészeti Tanintézetet, a Georgikon utódját. Az OMGE rendkívül sokat tett azért, hogy miután 1848-ban befejeződött, újraindulhasson a mezőgazdasági felsőoktatás Keszthelyen.⁹ A gazdasági tanintézet másfél évvel korábbi újjáalakulása, a „gyakornokság” ismételt jelenléte Keszthelyen, a tudat alatt összefonódott az alkotmányosság kérdésében végbement pozitív változásokkal.

A következő napok a hálaadó istentiszteletek és mulatságok jegyében teltek. Előbb az izraelita hitközség 18-i táncvigalmáról tudósított a levelező, majd a következő nap, február 19-e pedig a hálaadó istentiszteletekkel kezdődött. Reggel 8-kor „Te Deum”-ot tartottak, melyen „mindenki iparkodott megjelenni”. Ezután valamennyien az izraelita templomba vonultak, „hol szintén hálaünnep rendeztetett, melynek végén a rabbi remek zárímájában igen szép kifejezést adott érzeteinek”, „a gyakornokság mindkét istentiszteleten zászlók alatt jelent meg”. Délben a kaszinóban díszebédet rendeztek, aminek végén táviratban fejezték ki szerencsekívánataikat Andrásy miniszterelnöknek. Este a gazdasági tanintézet bált rögtönzött, és ez volt a „bezáró fonala azon örömöknek, melyeket az első hír szárnyalása okozott”.¹⁰

Ebben a számában tudósított a lap arról is, hogy miután a felelős minisztérium kinevezéséről palini Inkey József táviratából értesültek a Nagykanizsához közel fekvő Iharosberényben¹¹, a gazdatisztek házait, valamint számos többi házat is ünnepi díszbe

6 Dr. Schenek István 1866-ig a kassai királyi főreáltanoda vegytan tanára, ekkor Keszthelyre jön, itt a szervetlen és szervi vegytan, földművelési vegytan, borászat és a gazdasági iparüzlettan tanára lett. (FEHÉR György: *A keszthelyi agrár felsőoktatás*. In: *Georgikon 200. I. Szerk. DR. FÜLÖP Éva Mária – DR. CZOMA Lászlóné – DR. KOVÁTS Károlyné – DR. PÉTERVÁRI András*. Pannon Agrártudományi Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar Keszthely, 1996. 138. és 144. p.)

7 A bengáli fényt, vagy bengáli tüzet színpadi jelenetek, kerti ünnepségek megvilágítására használták és használják. Tulajdonképpen a csillagszóró is bengáli fény. Az anyag vegyi összetételétől függően számos színt elő lehet állítani. A *Pallas Nagy Lexikona* szócikke így adja meg az egyes színek arányait: „Fehér fényt ad 32 rész salétrom, 8 r. kén, 12 r. fémantimón és 10 r. minion, kékes fehér fényt ad 12 r. salétrom, 4 r. kén és 1 r. kénantimón. Vörös lángot ad 40 r. salétromsavas stroncián, 5 r. klórsavas káli, 13 r. kén és 2 r. szén. Rózsaszínű fényt ad 23 r. klórkalcium, 61 r. klórsavas káli és 16 r. kén. Sárga színű lángot ad 48 r. salétromsavas nátron, 16 r. kén, 4 r. kénantimón és 1 r. szén. Zöld lángja van 45 r. salétromsavas barit, 10 r. klórsavas káli, 10 r. kén és 1 r. kénantimón keverékének. Kék lángja van 12 r. kénsavas rézoxid-ammoniaknak, 28 r. klórsavas kálinak, 15 r. kénnek, 15 r. kénsavas kálinak és 27 r. salétromnak. Sötétkék fényt ad 12 r. kénsavas rézoxid-ammoniak, 12 r. pörkölt timsó, 60 r. klórsavas káli és 16 r. kén. Sötét viola 12 r. timsó, 12 r. szénsavas káli, 60 r. klórsavas káli és 16 r. kén. Világos viola fényt ad 16 r. timsó, 16 r. szénsavas káli, 54 r. klórsavas káli és 14 r. kén. A felsorolt anyagokat száraz állapotban jól összekeverik és tégelyben vagy fémdobozban tartják.”

8 Festetics György gróf (1815–1883) a család tolnai ágából származott, 1865-től volt Zala vármegye főispánja, majd 1867 és 1871 között királyi személye körüli miniszter.

9 FEHÉR György: *i. m.* 135–136. pp.

10 In: Zala-Somogyi Közlöny, VI. évf. (1867. március 1.) 7. sz. 2. p. A cikk dátuma: február 25.

11 Iharosberény 1726–1945 között az Inkey család birtoka volt.

öltöztetve kivilágítottak, zászlókkal díszítettek, a királyt, valamint Deákot éltető beszéd is elhangzott.¹² De kapott az újság pécsi és szigetvári ünneplésről is tudósításokat.¹³

Nagykanizsán „Örömnepélyek. Városunk még folyton örömben utazik, a nagy-szerű világítás” a város fellobogózva, az „ifjúság éneke”, mozsarak dörgése, „szónoklatok hiányt nem szenvedtek magyar hazánk alkotmányos felelős miniszteriuma s a t¹⁴, nem egy alkalmat adott drága éljenekre, a pohár emelőkközül t[ekintetes]. Albanich József és Walbach¹⁵ urak felköszöntései kitűntek,” a városban közkedvelt Grünbaum-zenekar a Rákóczi indulót játszotta, az „ünnepélyek folyton megújítattnak”, a kaszinói díszebéd, és az istentiszteletek Nagykanizsán sem maradtak el.

A Nagykanizsához közeli hercegi uradalmi központban, Homokkomáromban a tanuló ifjúság dalárdája is fellépett és „oly nagy mozsarakkal lettek diszlövések téve, hogy hegy, völgy mérföldnyi meszszeségre rengett, örömneppek tájékunkban folyton rendeztet-nek, nagyobb-szerűek voltak eddig Ih[aros]-Berény, Csurgó és Kottori, adja Isten, hogy az öröm hazát soha bu fel ne váltsa.”¹⁶

1849. novemberében Zala megye területéből a Dráva és a Mura határolta, mező-gazdaságilag jelentős, jól termő, döntő többségében magyarul lakta területet, a Muraközt Szlavóniához, hét Balaton-felvidéki települést – Alsóörsöt, Csopakot, Felsőörsöt, Kövest, Lovast, Nosztorit és Paloznakot – pedig Veszprém megyéhez csatolt az új közigazgatás.¹⁷

Zala vármegye útja a kiegyezéshez ezzel a folyton hangoztatott sérelem orvoslásával kezdődött 1861-ben, amikor az Októberi Diploma kiadása után Zala megye nem volt hajlandó újjáalakulni, míg a megye területi egysége helyre nem állt. Ez végül az 1861. január 27-i határozattal megtörtént és az átszervezés márciusra befejeződött¹⁸. Ezután a vármegye alakuló közgyűlését – Magyarországon utolsóként – 1861. február 6-ára összehívták.¹⁹

Az előbbiek fényében különösen érdekes az újság Alsólendváról, „marcz. elején 1867” datált másfél hasábon közölt tudósítása, melyet Singer Samu jegyzett. A szerkesztőnek levélben megküldött tudósításából értesülhetünk az alsólendvai eseményekről, ahová február 18-án délután érkezett meg a távirati hír a miniszterelnök kinevezéséről. Azon nyomban a posta előtt puska lövéssel hívták fel a figyelmet a rendkívüli eseményre, melyet aztán napokig tartó ünneplés követett – melynek „programpontjai” megegyeztek a többi város rendezvényeivel. A tudósítás azonban jóval több egyszerű tényközlésnél, mert terjedelmesen értekezik az időközben visszacsatolt Muraközről: „Muraköz a Bach féle kormányzás alatt, azaz hatvanegyig Horvát országhoz vala csatolva [...] a magyar szellem még nem hagyta el a nép nagy részét; ez legjobban látható most, midőn, mint mondám, mindnyájunk hajnala hasadni kezd, mert még eddig csak csupa német öltözéket

12 In: Zala-Somogyi Közlöny, VI. évf. (1867. március 1.) 7. sz. 2. p. A cikk dátuma: „febr. hóban”.

13 In: Zala-Somogyi Közlöny, VI. évf. (1867. március 1.) 7. sz. 2. p. A cikk dátuma: „febr. 23.”

14 s a t = s a többi

15 Albanich József városbíró, Walbach Mór terménynagykereskedő.

16 In: Zala-Somogyi Közlöny, VI. évf. (1867. március 1.) 7. sz. 2. p

17 HALÁSZ Imre: *Zala megye közigazgatása 1849–1860*. In: *Zala megye archontológiája 1138–2000*. Szerk. MOLNÁR András. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2000. (Zalai Gyűjtemény 50.) 92. p.

18 Uo.

19 FOKI Ibolya: *Vármegyei ellenállás Zalában 1861-ben*. In: *Történeti Tanulmányok Dél-Pannóniából. I.* Szerk. SZITA László – VONYÓ József. Pécsi Akadémiai Bizottság, Pécs, 1988. 156. p.

pillanthattunk meg, ez utolsó időben már hébe hóba magyar ruhára is találunk és az utolsó előtti itt tartott tánczvizgalom már bővelkedett ebben; mind a mellett néhány plundrát és lelógó vizslafül féle zsebű kabátot vettünk észre. Igaz, hogy meglőn az azonnal a helyszínen róva, tán az illő módon még tul is, de mihaszna? a ház építését nem fenn, hanem alant szokták kezdeni, így tán a német ruha még törhető volna, ha az iskolákban – értem a Muraközi katolikus iskolákat, mert a zsidó iskolában csak ugyan, van magyar tanító – nem a német és horvát, hanem, magyarnyelv [sic!] taníttatnék.” (Csillaggal lábjegyzet: „Tisztelet a kivételnek, ismerünk néhány helyet, hol a magyar nyelv évektől fogva buzgón tanítatik ilyen Légrád, Domboru stb. Szerk.”)²⁰

Április 1-ig tartott a hírek áradata. Többek között a [Zala]baksai országgyűlési választókerületből „számos aláíró” jegyezte 1867. március 4-i kelettel azt a bizalmi nyilatkozatot, melyet eljuttattak az országgyűléshez, a minisztériumhoz és Deákhoz.²¹

Nemesapátiban a fiatalok önképző egyesületet kezdeményeztek, melynek alapszabály-tervezetét április 6-án Keszthelyen kívánták elkészíteni.²²

Az év egyik legfontosabb eseménye a június 8-i koronázás volt. A megyei közgyűlés gróf Batthyány Zsigmond vezetésével egy bizottmányt választott, hogy szervezze meg a koronázásra küldendő bandériumot. A koronázási ünnepségen a megye delegációja a főispánból, az első alispánból, a fővárosban tartózkodó képviselők közül, valamint a bandériumból állt. Emellett bárki tagja lehetett a delegációnak, aki az első alispánnál jelentkezett.²³

Batthyány már a koronázási ünnepségek után, a június 17-i közgyűlésen mutatta be a teljes koronázási díszbe öltöztetett bandériumot²⁴, mely hat díszlovagból állt. Ekkor mutatták be a megye selyemből készült címeres zászlaját is, mely a főispán neje György Mária grófnő ajándéka volt. A koronázás utáni megyei közgyűlés jegyzőkönyve rögzítette a bandérium díszruhájának pontos leírását: „Szolgáljon tehát örök emlékezetül, miszerint disz csapatunk ruházatja megyénk színeit tüntette elő és a következőleg volt összeállítva. Fővegyül finom fehér szürke muszka prémből készült magyar kucsma szolgált, melynek fehér posztó lebenye a jobb oldalra simult, – izlés teljes arany zsinór diszítéssel. A kucsmaiba setét színű sástol a megye zománczolt czimere mögé volt tűzve. Az öltözék állt továbbá buzavirág színű posztó dolmányból sűrűen ellátva arany zsinórzattal, mely az egész mellett elfödé, – a magyar nadrág hasonló színű anyagból s megfelelő zsinórzattal sárga szattyánból készült, – arany rózsza zsinórzat és sarkantyúval feldiszitett csizmákba volt húzva. A nyakkendő fekete selyemből volt arany rojtal, a leirt kék dolmányra rövid fehér posztó mente borult panyókára vetve, – pazar arany zsinórzással és a fővegyhez hasonló prémmel beszegeve, vastag arany mentekötővel. A dolmány és mente bélése aranysárga selyem szövetből volt készülve. Az öv arany szálakból sodort készítmény volt, – hasonló anyagból készült a kötő is melyen buza virág színű bársonnyal borított és

20 In: Zala-Somogyi Közlöny, VI. évf. (1867. március 10.) 8. sz. 2. p.

21 In: Zala-Somogyi Közlöny, VI. évf. (1867. március 20.) 9. sz. 1–2. pp.

22 In: Zala-Somogyi Közlöny, VI. évf. (1867. április 1.) 10. sz. 2–3. pp

23 MNL ZML IV.252.a. Zala Vármegye Bizottmányának közgyűlési jegyzőkönyvei. 60. kötet. 1867. május 7. 19. sz.

24 Csillagh Gyula zászlótartó, Gyka Jarozlav, Horváth Móricz, Bogyay István, Rajki László és Pálffy Elek alkotta a megye koronázási bandériumát.

aranyozott ezüt [sic!] foglalattal diszitett hüvelyü hasonló szép mívü markolattal ellátott görbe magyar kard csüggött, a kardkötő volt füzve ezzel hasonló készítményü kötő által a megyének arany, ezüst és selyem szálakból himzett czimerével diszitett tarsoly.

A kantár és a nyeregbőr részei feketék valának gazdag arany ékítéssel, a torok szij helyett alkalmazott aranyozott réz lánczon hasonló anyagú félhold csöngött le, még a szügyelőre Zalamegye rézből kivert aranyozott czimere volt alkalmazva. – A csótár buza virág színü posztóból készült gazdag arany paszománt és sujtatózással, hátulsó sarkaiba aranyszálakból Z. V. betük voltak izléssel össze fonva behimezve.

A nyereg bunda fekete bárány bőrből készült. A nyereg és kengyel magyar alaku volt utóbbi sárga részből készítve.²⁵

A *Zala-Somogyi Közlöny* rendkívül szellemesen készült a koronázásra. Megkerülve az elmúlt több mint másfél évtizeddel kapcsolatos bármilyen értékelést, kommentárt, címlapon „A magyar sz. korona viszontagságai” címmel közölt két részből álló, rendkívül aktuális sorozatot N. J. tollából²⁶, majd 20-i számában cikke címét: „Éljen a király! Éljen a királyné!” díszkeretben hozva számolt be a koronázásról. Az emelkedett hangú cikk hangneme áthidalja a közelmúlt sérelmeit: „Oly nap, melyért elfeledte a nemzet 19 év keserveit, elfeledte sebeit, melyekoly hosszán, melyek oly fájón sajogtak, mint hittük gyógyithatlanul.”²⁷

Andrássy kinevezésétől a koronázásig eltelt szűk fél esztendő alatt az egyetlen zalai lap a havi háromszori megjelenéséhez mérten gyorsan és pontosan adott hírt az eseményekről.

S ami a kiegyezés éve után következett

A közigazgatás járási beosztása lassan optimálissá vált, az 1872-ben 12 járás tisztviselőit választották meg. A jogszolgáltatás átszervezésével véglegesen elvált a közigazgatás a bíraskodástól. 1908-ban kialakították a balatonfüredi járást, s az alsólendvai, csáktornyai, keszthelyi, letenyei, nagykanizsai, novai, pacsai, perlaki, sümegi, tapolcai, zalaegerszegi, zalaszentgróti járásokkal ez a 13 alsófokú közigazgatási egység megmaradt a korszak végéig. Ezzel párhuzamosan kialakult a jól működő szakigazgatási (államépítészeti hivatalok, egészségügyi, pénzügyigazgatási szervezetek stb.) szervek struktúrája is.²⁸

Zala megyének – eltérően a megyék többségétől nem volt természetes centruma. Gazdasági centruma az egész polgári korban végig Nagykanizsa volt, a kialakuló turizmus miatt, valamint a szőlő- és bortermelés miatt a Balaton-felvidék és Keszthely töltött be később hasonló, de kisebb súlyú gazdasági funkciót. Az igazgatási szerepkör fejlesztő funkciója mindenekelőtt a megyeszékhely Zalaegerszegen domináns, de hasonlóan

25 MNL ZML IV.252.a. Zala Vármegye Bizottmányának közgyűlési jegyzőkönyvei. 61. köt. 1867. június 17.

26 In: *Zala-Somogyi Közlöny*, VI. évf. (1867. május 20. és június 1.) 15–16. sz. N. J.-t eddig nem sikerült azonosítanunk.

27 *Zala-Somogyi Közlöny*, 6. évf. 18. szám. 1867. június 20.

28 HALÁSZ Imre: *A közigazgatás átszervezése és a négycentrumú megye kialakulása*. In: *Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás milleniumának tiszteletére*. Főszerk. VÁNDOR László. Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, Zalaegerszeg, 2001. 161–166. pp. és *Zala megye archontológiája...*, i. m.

erős Nagykanizsán is, a többi járási székhelyen ez a centrális szerep mérsékeltebben jelentkezett.

Modern értelemben vett városa a polgári korban kettő volt a megyének. A községi törvény értelmében először 1871-ben Nagykanizsa nyerte el a rendezett tanácsú város jogállását. Zalaegerszeg másfél évtized múlva jutott el oda, hogy kérvényezhesse és meg is kapja ugyanezt a rangot, amit csak 1885-ben sikerült elérnie. Így az a ritka és érdekes helyzet alakult ki, hogy prosperált Zala megye déli régiójában egy lüktető gazdasági életű, polgárosodó város – mely időközben, immár másodszor próbálta (ezúttal is sikertelenül) megszerezni a megyeszékhely rangját – ugyanakkor a megyének – szűk másfél évtizedig – nagyközségi rangú székhelye volt.²⁹ Mivel nem sikerült a megyeszékhelyi jogállást Zalaegerszegtől elhódítani, a nagykanizsaiakban felmerült egy új megye kialakításának lehetősége. Ez szerintük a Somogy megyei, a marcali járásból, továbbá a Zala megyei Muraközből, a lenti, keszthelyi és a nagykanizsai járásokból állt volna. Ismereteink szerint ez is megmaradt a felvetés szintjén.³⁰

A gazdasági fejlődés³¹ motorja az infrastruktúra, mely önmagában nem jelent gazdasági fejlődést, de nélküle nincs fejlett gazdaság. Miután a XIX. században a távolsági kereskedelem és a személyszállítás eszköze a vasút, fejlődésének üteme alapvetően befolyásolta a gazdaság dinamizmusát, amit az agrárexport érdekei is erősítettek. A XIX. század hatvanas éveiben viszonylag gyorsan kiépültek a fővonalak és Nagykanizsa az ország egyik legforgalmasabb, legjelentősebb vasúti csomópontjává vált. A Déli Vasút Buda–Keszthely (a mai Balatonszentgyörgy)–Komárom–Nagykanizsa–Csáktornya–Pragerhof vonala után (1861) a Nagykanizsa–Szombathely–Sopron vasútvonalon 1865. szeptember 21-én indult meg a forgalom, Nagykanizsa ekkor vált igazán vasúti csomóponttá. A vasúthálózat kiépítésének további jelentős lépése a Murakeresztúr–Barcs szakasz 1868. szeptember 1-jén történt megnyitása. A Balaton északi partján jóval később, 1909-ben épült meg a Budapest–Tapolca állami vasúti fővonal.

1888 és 1913 között épültek ki a mellékvonalak, a „vicinálisok”, ahol az egyes uradalmak vagy települések érdekei – a közlekedési kormányzat érdekei mellett – markánsan érvényesültek. E „helyi érdekű vasutak” több vonalán ebben az időben indult meg a személy- és teherszállítás, így a Barcs–Somogyszob–Balatonszentgyörgy (1888), majd a folytatásaként Balatonszentgyörgyöt Keszthellyel összekötő szakaszon, továbbá a két fővonalat összekötő Boba–Ukk–Zalaegerszeg–Lenti–Csáktornya vonallal kapcsolatot teremtettek a Kisalföld és a Muraköz között. A vasútvonal Zalabér állomásától előbb egy rövid leágazást építettek Zalaszentgrótiig (1882), majd továbbépítve jött létre a megye második legjelentősebb helyi érdekű vasútvonala, az ún. „Zalavölgyi-Vasút” (1895), mely Zalaszentgrótot kötötte össze Balatonszentgyörggyel. Ezt követően a Zalabér–Sárvár–Szombathely vonallal a keresztirányú személy- és áruszállítás is megvalósult.

29 HALÁSZ Imre: *A közigazgatás átszervezése...* i. m. 166. p.

30 In: Zala-Somogyi Közlöny, VI. évf. (1867. július 20.) 21. sz. 1. p. A vezércikk címe: *Nagy-Kanizsa városos és vidékének érdeke a megyék rendezése alkalmával.*

31 A gazdaságról ld. HALÁSZ Imre: *Közlekedés, pénzügy és gyáripár: a tőkés gazdaság kiépülése.* In: *Zala megye ezer éve...*, i. m. 167–173. pp. Nagykanizsáról részletesen: KAPOSZ Zoltán: *Nagykanizsa gazdasági fejlődése (1850–1945).* In: *Nagykanizsa. Városi monográfia. III. (1850–1945).* Szerk. Uő. Nagykanizsa MJV Önkormányzata, Nagykanizsa, 2014. 99–250. pp.

A megye nyugati részén először a Körmend–Zalalövő–Muraszombat (1906), majd a Zalalövő–Zalaegerszeg (1913) vasútvonal épült meg.

A vasút mellett hasonló eredményeket tudott felmutatni a balatoni gőzhajózás is, megépültek a kikötők és létrejöttek a yachtklubok.

A kapitalizmus kibontakozása elképzelhetetlen iparosodás nélkül, jóllehet ez Zalában mérsékelt eredményt hozott, a megye továbbra is agrárjellegű maradt. Zala legiparosodottabb városa a közlekedési és kereskedelmi csomópont, Nagykanizsa volt. 1898-ban 28 gyárat regisztráltak a megyében, ebből 10 az élelmiszeriparban, 1 a bőriparban, 3 a faiparban, 9 a kő-, föld-, és agyagiparban, 2 a villamosiparban, 1 a gépiparban, 2 a vas- és fémiparban termelt. (Regionális összehasonlításban a 104 gyár közül 43 Pécs és Baranya megyében, 25 Somogy és 8 Tolna megyében volt.) A vas- és fémiparban a nagykanizsai Mercur-gyár 1914-ben már szekér- és automobiltengegyeket, katonai járművek részére tengelypuskákat, ezenkívül szecs kavágókat, szőlősajtolókat- és zúzókat is gyártott. A gépipar régióban jegyzett öt gyártelepéből is kiemelkedik nagykanizsai Weiser-gépgyár, mely 45 féle terméket állított elő. A villamosiparban már a XIX. század végén jelentőssé vált a csáktornyai villanytelep és gőzmalom (1893), és a Franz Lajos és Fiai nagykanizsai gőzmalom- és villamostelep (1894). Számos téglagyár működött a megyében, és a divat hozta létre a nagykanizsai nádszövőgyárat. Az élelmiszeriparban 2 gőzmalom (1906) említenek a statisztikák, és az egyre izmosodó vendéglátóiparban a dél-dunántúli régióban öt nagyvállalatot – vendéglőt és szállodást – tüntettek fel, ebből három működött Zalában, egy-egy Nagykanizsán, Zalaegerszegen és Csáktornyán.

1913-ban a Dél-Dunántúl négy megyéjében 58 részvénytársaság szerepel a statisztikákban, ezek közül Zala megyében 15 működött. Egy-egy a vas-, fém-, és gépiparban, a villamosiparban, a nyomdaiparban, a vendéglátó- és szolgáltatóiparban, kettő a fonó- és szövőiparban, négy a kő-, föld-, és agyagiparban, és öt az élelmiszeriparban.

Zala megye iparstruktúrája tehát nemcsak önmagához képest fejlődött, de az esetek többségében második helyen állt a régióban a jobban iparosodott Pécs-Baranyai térség mögött. Az ipar szerkezetét meghatározta, hogy főleg élelmiszeripar és a nagybirtokhoz kapcsolódó ipar alakult ki Zalában.

1845 és 1893 között megyénkben 24 pénzüintézet jött létre összesen 1.500.600 Korona alaptőkével. Nagykanizsán öt pénzüintézet működött: a Nagykanizsai Takarékpénztár Rt. (1845), a Nagykanizsai Kereskedelmi és Ipari Bank Rt. (1867), a Dél-Zalai Takarékpénztár Rt. (1870), a Nagykanizsai Bankegyesület (1873), valamint az Osztrák–Magyar Bank Nagykanizsai Fiókja (1879), három alakult Zalaegerszegen: a Zalaegerszegi Takarékpénztár Rt. (1869), a Zalamegyei Központi Takarékpénztár Rt. (1893), a Zalavármegyei Takarékpénztár Rt. (1893), 2-2 takarékpénztár jött létre Csáktornyán: a Csáktornyai Takarékpénztár Rt. (1872) és a Muraközi Takarékszövetkezet (1881); Keszthelyen: a Keszthelyi Takarékpénztár Rt. (1870) és a Keszthely Vidéki Takarékpénztár Rt. (1894); Sümegen: a Sümegi Takarékpénztár (1869) és a Sümegi Népbank (1873); Tapolcán: a Tapolcai Takarékpénztár Rt. (1869) és a Balaton-melléki Takarékpénztár Rt. (1889). Rajtuk kívül a kisebb településeken egy-egy pénzüintézetet tartott el piackörzete, ezek az Alsólendvai Takarékpénztár (1873), a Belatinc Vidéki Takarékpénztár (1881), a Csabrendeki Takarékpénztár (1873), a Kotori Takarékpénztár Rt. (1892), a Letenyei

Takarékpénztár Rt. (1892), Perlakon az Alsó-Muraközi Takarékpénztár Rt. (1873) és a Zalaszentgrót és Vidéke Takarékpénztár Rt. (1884).³²

A gazdaság szerkezetének átalakulása maga után vonta a társadalom átalakulását is. A századfordulóra négy különböző kistérséget tudunk elkülöníteni Zala megyében, a legfejlettebb kistérség centruma Nagykanizsa volt, a másik a Balaton-felvidék, Keszthelytől Balatonfüredig, kiegészülve Sümeg és Tapolca környékével. Sajátossága miatt külön kistérség a Murán túli terület, Alsólendva és Csáktornya térsége, és a negyedik a megyeszékhely, valamint Göcsej térsége, melyet a polgárosodás első hulláma alig érintett. A városok külső képe is átalakult, megszépült, szerkezete és infrastruktúrája modernizálódott, lakóinak életmódja, szokásai is változtak.³³ Középiskolák létesültek, kulturális intézmények és egyesületek (1867–1913 között 566) alakultak és működtek folyamatosan, pezsgett a társasági élet, és egyre több helyi sajtótermék jelent meg a „boldog békeidők” évtizedeiben.

A kiegyezés tehát egy lényeges mérőföldkő volt a polgári átalakulás folyamatában, mely felgyorsította, dinamizálta a megye egyes régióit, de ennek pozitív hatásai elsősorban a városokban és a centrális szerephez jutó nagyközségekben (járási székhelyeken) jelentkeztek, azonban a megye egészére nem terjedtek ki.

32 HALÁSZ Imre: *Adatok a nagykanizsai pénzügyintézetek történetéhez a tőkés gazdaság kialakulásának első időszakában.* In: *Vera nem csak a városban. Rendi társadalom – polgári társadalom. Supplementum.* Szerk. Á. VARGA László. Hajnal István Kör, Salgótarján – Debrecen, 1995. 175–184. pp. és HALÁSZ Imre: *Adatok Zala vármegye pénzügyintézeteinek topográfiájához a 19. század második felében.* In: *Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában.* Szerk. V. FODOR Zsuzsa. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 1995. 115–126. pp.

33 MEGYERI Anna: *Középkorok, városfejlődés. Bevezetés, Zalaegerszeg, és Keszthely.* KUNICS Zsuzsa: *Középkorok, városfejlődés: Nagykanizsa.* Mind a négy tanulmány: In: *Zala megye ezer éve..., i. m.* 174–206. pp. és KUNICS Zsuzsa: *Nagykanizsa településszerkezetének és városképének változásai (1850–1945.)* In: *Nagykanizsa. Városi monográfia. III., i. m.* 291–414. pp.

Katona Csaba

A KRÁTER MÉLYE. A KIEGYEZÉS HATÁSA A FÜREDI FÜRDŐRE

In memoriam Lichtneckert András

A kiegyezés százötvenedik évfordulóján logikus módon, már-már tolakodóan kínálja magát a téma: milyen hatással volt e nagyszabású politikai aktus a füredi fürdőre? A válasz csalódást keltő. Az adott évben, 1867-ben jószerivel semmilyennel. Ez azonban, némileg alaposabban átgondolva a feltett kérdést, nem meglepő. A kiegyezés egy rendkívül összetett és bonyolult folyamatsor volt, amelyet nem lehet egyetlen konkrét dátumhoz kötni, sőt igazság szerint helyesebb volna kiegyezéseknek nevezni. A látványos ceremóniák (pl. 1867. június 8-a, Ferenc József megkoronázása) csupán szimbolikusan fejezték ki a történések lényegét, de valójában dátum szerint sem csak egyetlen esztendőhöz köthető változások soráról beszélünk, amely különféle szinteken meghozott döntések, megegyezések, és ugyancsak eltérő szinteken a gyakorlatba átültetett cselekmények, reflexiók és interakciók roppant sűrű szövedékeként írható le. Dinamikája csakis így, az évekre elhúzódó folyamatot a maga teljességében fürkészve ragadható meg, az összefüggések keresésére, az okokra és okozatokra koncentrálva. Ezzel szemben egyetlen dátum vizsgálata, bármennyire is kínálja magát ez a kerek évforduló révén, megfosztja ettől a lehetőségtől a kutatót, és arra kárhooztatja, hogy statikus képet, egyszeri pillanatfelvételt vizsgáljon. További problémát okoz, hogy ha állítunk vizsgálódásunk fókuszán és nem országos, hanem helyi léptéket alkalmazunk, akkor azt tapasztaljuk, hogy a nagy köztörténeti cezúrák nem feltétlen hatnak olyan erővel helyben azonnal, mint más, az adott település életét meghatározó esetleges tényezők. A hazai történetírásban pedig az elsődlegesen a politika- és eseménytörténetre koncentrááló kutatási csapásirányok korábbi dominanciája miatt a témától függetlenül szinte mindig politikai korszakhatárok mentén folyik egy-egy téma feltárása. Ekképpen ha azt akarjuk vizsgálni, hogy a füredi fürdő életét a kiegyezés miként befolyásolta, akkor vagy beérjük egy, az adott évet részletesen szemrevételező, de az eredményt tekintve óhatatlanul csalódást okozó, sőt valójában értelmetlen kérdés felvetésével, vagy ehelyett a helyben ható tényezők valós szerepét vizsgáljuk az adott időszakban, ezen felül pedig azt próbáljuk felmérni, hogy a kiegyezés folyamata hosszabb távon miképp formálta Füredet? Bár a rendelkezésre álló terjedelem roppant szűkre szabott, e sorok írója utóbbira tesz vázlatosan kísérletet. Valahogy úgy, ahogy Kövér György néhány évvel ezelőtt megjelent, *A tiszaeszlári dráma* című, de éppen hogy a szűkebb keresztmetszet alkalmazásával a nagy egész túpontos vizsgálatát célzó, roppant jelentőségű társadalomtörténeti kötetében írja: „... először a kráter pereméről mértük fel a terepet, majd az elszántakkal aláereszkedtünk a mélybe, hogy újabb és újabb

rétegeket tárjunk fel a társadalmi szerkezetből. [...] Amikor az ember úgy érezte odalenn, hogy már nincs semmi felfedeznivalója, nem maradt más, mint ismét felkapaszkodni a kráter másik oldalán a peremre, ahol még egyszer, tágasabb perspektívából megszemlélhettük az anyaggyűjtés eredményeképp magunkkal cipelt »leleteket«. Ha innen tárul szemünk elé a panoráma, a megye, az ország, s még azon is túl a világ egy szelete, újabb, végső kérdések is megfogalmazódnak.”¹ Füred ezúttal a kráter mélye, innen nézünk szét.

Hogy a politika adott helyzetben mennyire csekély befolyással bírt egy üzem működésére (márpedig a füredi fürdőt annak kell tekintenünk), arra ékes példát hoz Écsy László (1807–1895), a füredi Savanyúvíz fürdőjét több mint fél évszázadig fürdőigazgatóként szolgáló hivatalnok² egy naplóbejegyzése: „Reggeli 9 órakor Kempen öexcellenciája érkezett, 1 óráig mulattatott.”³ Écsy 1851. augusztus 13-án, a világosi fegyverletétel kerek évfordulóján vetette papírra a fentieket. Akiről pedig írt, az nem más, mint Franz Kempen von Fichtenstamm (1793–1863), a többek között gróf Batthyány Lajos (1807–1849) miniszterelnök kivégzésében fontos szerepet játszó, az abszolutizmus idején a csendőrség vezetői posztját is betöltő politikus. A dátum és Kempen személye a forradalom és szabadságharc iránti teljes érdektelenséget jelzi, tágabb értelmezési keretek között apolitikus magatartást sejtet. Écsy személyiségét ismerve, a megállapítás helytálló: a precíz hivatalnokember számára 1848–1849 nem a szabadságért vívott heroikus küzdelem volt, hanem a káosz maga, amikor tort ül a zabolátlan káosz a kiszámítható rend felett. A fürdő vezetősége pedig vélhetően osztotta ezt az álláspontot. A forradalom és szabadságharc utáni években arra törekedtek, hogy a Savanyúvíz megszokott működését visszaállítsák, rendjét fenntartsák, vendégeik számára biztosítsák a nyugodt gyógyulást és kikapcsolódást. Amikor például Noszlopy Gáspár (1820–1853) somogyi kormánybiztos, értesülve a világosi fegyverletételről, Füreden rejtette el kormánybiztosi iratait, azt a Horváth-ház felügyelője, Alfonso Ferenc (Écsy László apósa) lelte meg 1850 júliusában. Ő pedig azokat tétovázás nélkül juttatta el Bogyay Miklós szolgabírónak, akitől aztán Csorba Edvárd császári–királyi főbíró vette át a dokumentumokat.⁴ Mindez azt példázza szemléletesen, hogy a fent említett, a politikával szemben kellő távolságot tartó hozzáállás alapvetően jellemezte a fürdőt, legalábbis részben. Amikor ugyanis 1852-ben (majd pedig 1857-ben ismét) Ferenc József ellátogatott a fürdőre, akkor őt látványos külsőségek között fogadták, megtiszteltetésnek tekintve, hogy az uralkodó megjelenik Füreden. Ez azonban az ország királyának a köszöntése volt, s ezáltal, ha úgy tetszik, a de facto fennálló „mainstream” közállapotok elfogadásának demonstrálása. Annak cáfolatába, hogy az Anna-bálok ezekben az években az abszolutizmus elleni hazafias, sírva vigadó tüntetések lettek volna, itt és most bele sem szeretnék kezdeni a helyhiány miatt, csupán arra szorítkozom, hogy megkérem az olvasót, ne kételkedjen ebben.⁵

1 KÖVÉR György: *A tiszzaeszlári dráma*. Osiris Kiadó, Budapest, 2011. 705. p.

2 Személyére nézve: KATONA Csaba: *A füredi Savanyúvíz az 1850-es években – egy szürke hivatalnok izgalmas naplója a Bach-korszakból (1850–1852, 1856)*. In: Turul, LXXXVII. évf. (2014) 2. sz. 55–62. pp.; *A füredi polgár. Écsy László fürdőigazgató, 1807–1895*. A bev. tanulmányt írta, összeáll. és szerk. LICHTNECKERT András. Magánkiadás, Balatonfüred, 2017. (LA Könyvtár, 16.).

3 KATONA Csaba: *A füredi Savanyúvíz...*, i. m. 59. p.

4 Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára. Einreichungs Protokoll, 1850. No. 1824.

5 Anna-bálokra nézve: ELEK Miklós: *Az első füredi Anna-bál. Szentgyörgyi Horváth Krisztina legendája*. Nők a Balatonért Egyesület, Balatonfüred, 2006; KATONA Csaba: *Adatok a füredi Anna-bálok történetéhez*.

Balatonfüred fürdője ezekben az években nem esett át komolyabb fejlesztéseken, pedig azok jó ideje elvárhatóak lettek volna. De ennek okai elsődlegesen nem a politikai viszonyok alakulásában, hanem a tulajdonos bencés rend vezetőségének személyi összetételében keresendő.⁶ Kósa László egyenesen úgy fogalmazott, hogy az átalakítások akkor kezdődtek, „amikor mind a főapáti, mind a tihanyi apátsági székbe vállalkozó szellemű papok kerültek.”⁷ Tény, hogy a fejlesztés folyamata Bresztyenszky Béla (1786–1851) 1838-tól datálható tihanyi apátsága idején – „Mindent mozgásba hozott, mi az intézet csinosbulására befolyással lehet.”⁸ – méltatta őt Jalsovics Aladár (1833–1897) – megindult ugyan, ám még mielőtt az új apát által szorgalmazott újítások valóban kibontakozhattak volna, halálát követően a megújulás folyamata lendületet veszített. Az ezt követő újabb ütemes fellendülés kezdete pedig az 1865. évhez köthető, amikor a tihanyi apáti széket Simon Zsigmond (1814–1891) foglalta el (1850-től 1865-ig üresedés volt a tihanyi apátság élén), a pannonthalmi főapát pedig ugyanebben az évben a minden tekintetben konzervatív Rimely Mihály (1783–1865) helyett az a Kruesz Krizosztom⁹ (1819–1885) lett, aki érzékelve az új idők szavát, kiemelt figyelmet fordított Füred fejlesztésére. Jalsovics Aladárt idézve: „Ugyanazén évben (1865) [...] neveztetett ki a pannonthalmi fő apátságra Dr. Kruesz Krizosztom úr, ki fürdőhelyünk emelkedését s virágzását szívén hordva, magas befolyását, mint a szerzet főpapja, a tihanyi apát úrral karöltve áldásosan érvényesíti.”¹⁰

Simon hivatalba lépéséig Tihanyban Krisztián Pius (1801–1863) adminisztrátor határozta meg a fő csapásirányokat 1851-től. Hogy személyisége milyen súllyal nyomta rá a bélyeget mindenre, azt mutatja, hogy – a későbbi értékelésekkel ellentétben – Orzovenszky Károly¹¹ (1815–1876) fürdőorvos épp az ő halálának évében kiadott kötetében méltatta: „Krisztián Pius mint a tihanyi uradalom kormányzója vette át a fürdőhely igazgatását, ki is a gyógyfürdő ügyeinek kezelésében oly erélyt fejtett ki, hogy joggal el lehet mondani, miszerint a fürdő csak ő alatta kezdé egy valódi gyógyhely jellegét magára ölteni.”¹²

Ezzel szemben a tragikus módon – füstmérgezésben – elhunyt Krisztián utódja, Kopeczky Vidor (1814–1885) teljesen más valós viszonyokkal találkozott és szívós, ám

In: UÓ: *Professionatus spielerek. Arcok és történetek Balatonfüred múltjából*. Szerk. KATONA Csaba – TÓBIÁS Krisztián. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2014 (A Balatonfüred Városért Közalapítvány Kiadványai 71.) 159–163. pp.

6 Az 1860-as és 1870-es évek fejlesztéseire nézve: KATONA Csaba: *Adatok Balatonfüred 1860-as évekbeli fejlődéséhez*. In: Századok, CXXXVI. évf. (2002) 6. 1423–1454. pp.

7 KÓSA László: *Fürdőkultúra és természetszemlélet kapcsolata a felvilágosodástól a XX. század elejéig*. In: *Európa híres kertje*. Szerk. R. VÁRKONYI Ágnes – KÓSA László. Orpheusz Kiadó, Budapest, 1993. 217. p.

8 JALSOVICS Aladár: *A balatonfüredi gyógyhely és kirándulási helyei képekkel illusztrálva*. Hunyadi Mátyás Intézet, Budapest, 1878. 25. Újra kiadva az LA Könyvtár 7. köteteként 2008-ban.

9 Életére és működésére nézve részletesebben: SÓLYMOS László Szilveszter – VÁRSZEGI Imre Asztrik: *Pannonthalmi főapátok. 1. Kruesz Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950)*. METEM, Budapest, 1990 (METEM-könyvek, 2.).

10 JALSOVICS Aladár: *i. m.* 47. p.

11 Rá nézve legújabban: *Orzovenszky Károly balatonfüredi fürdőorvos idejében, 1815–1876*. A bev. tanulmányt írta, összeáll. és szerk. LICHTNECKERT András. Magánkiadás, Balatonfüred, 2016. (LA Könyvtár 14).

12 ORZOVENSZKY Károly: *Balaton-Füred és gyógyhatása. A helyi viszonyok, a fürdő története, gyógyhatása és a gyógyeljárás ismertetése*. Lampel Róbert, Pest, 1863. 63–64. pp.

keserves munkával igyekezett az elődje tékozlása nyomán kialakult gazdasági válságból kiutat lelteni. A helyzet súlyos voltát szemlélteti, hogy Kopeczky milyen érces hangon fogalmazott 1865-ben: az apátság „ezen megerőlt állapotában magát fönn nem tarthatja”.¹³

Kruesz pannonhalmi főapátsága és Simon tihanyi apátsága idején viszont végre sor került a füredi fürdőtelep arculatát máig meghatározó legjelentősebb átalakításokra is. „Simon Zsigmond apát [...] nem kímél semmi áldozatot, hogy Füredet az első rendű európai fürdők színvonalára emelje. [...] Simon Zsigmond Balatonfüred újjáteremtőjének méltán nevezhető, mert ő kezdte meg azt a korszakot, ahol a modern európai fürdők sorában méltán foglalhat helyet.”¹⁴ – hangoztatta a Füredről nyaranta több évtizeden át tudósító kaposvári újságíró, Roboz István (1826–1916). Ha Jalsovicznak mint bencés szerzetesnek fel is róható az elfogultság vádja, Roboznak bizonytalannal nem.

A fejlesztések és építkezések sikeréhez járult hozzá egy szerencsés tényező. Mégpedig az, hogy – áttételesen bár, de – 1861-től a Szántódot is érintő vonat révén Füred bekapcsolódott a mind élénkebbé váló vasúti vérkeringésbe. A déli vasút forgalma 1861. április 1-jén indult meg Budáról, a Balaton déli partján érintette Szántódot, Boglárt, Szentgyörgyöt.¹⁵ Ezekben a helyeken indóházak épültek.¹⁶ Füred szempontjából ezek közül eleinte Szántódnak volt kiemelt jelentősége. Itt a kikötőben hosszú, fából építetett híd vezetett a Balatonhoz, ahonnan azok az utasok, akik Füredre szándékoztak menni, csónakkal a tó egyetlen gőzhajóját, a Kisfaludyt közelítették meg. A vasút jelentőségét a balatonfüredi fürdőbizottság tisztán felmérte, hiszen 1861. szeptember 12-én kelt jegyzőkönyvükben épp ők rögzítették az alábbiakat: „Minthogy a szántódi vasúti állomásnál Füred és a vasút között a balatoni közlekedést legcélszerűbben eszközli a Kisfaludy gőzös, felkéretik a tekintetes tihanyi uradalom, a gőzhajó- és vasúttársaság a szántódi vasúti állomásnál egy alkalmas híd létrehozására.”¹⁷ E fent említett híd elkészültétől a Kisfaludy kompként szolgálta utasait Szántód és Füred között.¹⁸ Vagyis Szántód ilyen értelemben „Füred vasútállomása” lett, majd szerepét idővel Siófok vette át.

Pár évvel később, 1866-ban indult meg a polgári fürdőtelep kiépülése. Ezt megelőzően nyaralók, villák építésére, engedély híján, nem volt lehetősége senkinek. Az uralkodó 1866 nyarán járult hozzá mintegy 11 holdnyi terület kihalásához házhelyek céljára.¹⁹ Egészen eddig még Écsy sem kapott engedélyt villa építésére, ezt követően viszont más

13 SÖRÖS Pongrác: *A Tihanyi Apátság története. Második korszak. Tihany mint főkapátság. 1701-től napjainkig*. Budapest, 1911. (A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend története 11.) 290. p.

14 *Balatonfüredről R. I.* In: Vasárnapi Ujság, XXV, évf. (1878) 31. sz. 205. p.

15 A füredi vasútra nézve legújabbban: KATONA Csaba: *Utazás Füredre*. In: *Via Sancti Martini. Szent Márton útjai térben és időben*. Szerk. TÓTH Ferenc – ZÁGORHIDI CZIHÁNY Balázs. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2016. 295–307. pp.

16 LUKÁCS Károly: *Siófok fürdő fejlődése (1863–1943)*. Egyetemi Nyomda, Siófok, 1946. (Siófoki füzetek 1.) 1–2. pp.

17 LICHETNECKERT András: *A balatonfüredi fürdőbizottság üléseinek jegyzőkönyvei, 1855–1917*. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2010. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 58.) 57. p.

18 KANYAR József: *A dél-balatoni fürdőkultúra kialakulása*. In: *História V. évf. (1983) 3. sz. 23–25. pp.*; ZÁKONYI Ferenc: *Balatonfüred. Adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig*. Városi Tanács, Veszprém, 1988. 396. p.

19 SZÜCSNÉ MEZEI Mária: *Balatonfüred polgári építkezései*. In: *Műemlékvédelem, XXX. évf. (1986) 4. sz. 296. p.*

volt a helyzet, például Jókai Mór (1825–1904) is ekkor vett telket (az ún. 23. sz. házhelyet) 544 osztrák értékű forintért.²⁰

Ráadásul 1866-ban fejeződött be a mai Tagore sétány elődjét kialakító munka, amely 1865-ben vette kezdetét: „A Balaton lecsapolása által nyert terület 1865–1866-ban derűs sétánnyá alakított, [...] a vendégek legkedvesebb sétahelye, különösen az esti órákban.”²¹ A sétányt a Zalában különösen népszerű Deák Ferencről nevezték el, amely cselekedetnek kétségkívül volt politikai üzenete.²² Alig tíz év múlva újabb területeket kellett házhelyeknek biztosítani, így jött létre több, a falut és a fürdőtelepet összekötő utca 1877-ben. Emellett új hidegfürdő is épült, 1866-tól 1877-ig pedig a melegfürdőn belül külön kiépítették a márvány-, cin- és fakádas fürdőket, illetve a gőzfürdőt is.

A politika némileg áttételesen e fejlesztésekben is szerepet játszott. 1865-ben Füreden arra készültek, hogy Erzsébet királyné a következő évben a fürdőre látogat,²³ ezért megkezdték az Új-fürdőház felújítását. „Midőn mindezeket látja az ember, szinte felsóhajt: miért nem volt csak minden ötödik évben is egy-egy fejedelmi látogatás itt? Ez esetben már régen az európai hírneves fürdők sorában volna Balatonfüred, melynek a természet oly pazar kézzel osztá szépségeit.”²⁴ – sóhajtott fel a *Somogy* című lap tudósítója 1866-ban az építkezés láttán. A tervezett látogatás a porosz háború miatt ugyan elmaradt, ám a rendbehozatalt további építkezések követték 1869-től, melynek során elkészült az Új-fürdőházhoz toldva a mai Állami Kórház déli része, az úgynevezett „díszlak”. 1871-ben az egykori Új-fürdőház az Erzsébet-udvar nevet kapta, míg az Ó-fürdőház Klotild főhercegné (1846–1927)), József Károly Lajos főherceg (1833–1905) felesége után a Klotild-udvar néven várta vendégeit, miután azt össze is kötötték az Erzsébet-udvarral.

Sőt további építkezéseket is indokoltak Erzsébet elmaradt látogatásával: a kiegyezés előtt Füreden járó angol hölgy, Rachel Herriett Busk (1831–1907) az alábbiakat vetette papírra: „Azt remélik, hogy a császár és a császárné (az igazság kedvéért királyt és királynét kellene mondanom, mivel egy magyar sem venné a szájára az ausztriai titulusokat, a velük való érintkezésben az udvariasság megköveteli azok mellőzését), mivel új keletű

20 Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. XII 4. h. A Szent Benedek Rend Tihanyi Apátságának Levéltára. Üdülőhelyi (balatonfüredi Savanyúvízre és fürdőre vonatkozó) iratok. 1. d. Elismervények a Balatonfüreden eladott házhelyek tökéltéséről.

21 JALSOVICS Aladár: *i. m.* 27. p.

22 Erre nézve: KATONA Csaba: *Deák Ferenc Balatonfüreden. (Egy sétány elnevezésének anatómiája)*. In: Pannon Tükör, VIII. évf. (2003) 4. sz. 61–73. pp.

23 VÉR Eszter Virág „... egy áldott emlékeztető királyné...” Adalékok Jókai Mór mitikus Erzsébet-képének alakulásához. In: *Aetas*, XXX. évf. (2015) 1. sz. 61. p. Az elmaradt látogatás tervezetét a Szerző találta meg Bécsben: Österreichisches Staatsarchiv. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Hofarchiv. Oberhofmeisteramt (Sekretariat) Ihrer Majestät der Kaiserin und Königin Elisabeth, XII/26 Kart. 13. Nr. 170/866. ff. 509–517.; Nr. 179/866. f. 553.; Nr. 207/866. ff. 689–691.

24 Idézi: LÓCZY István: *Kölcsönhatások a balatoni fürdőkultúra kialakulásában, különös tekintettel a déli partra*. In: *Baranya, Somogy, Tolna és Zala megyék regionális tudományos tanácskozása. Kutatások a gazdasági, a társadalmi és kulturális élet szolgálatában*. Szerk. KANYAR József – TROSZT Tibor. Somogy megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, Kaposvár, 1978. (Studium Historicum Simighiense 1.) 61. p.

érdeklődésükből fakadóan ismét felkeresik Magyarországot, Füredre is ellátogatnak a következő idényben, ezért a tiszteletükre egy új kurszalón fog épülni.”²⁵

1878–1879-ben aztán csakugyan orvosolták Füred legfájóbb hiányosságát, amelyre már az 1836 és 1840 között vezetett „panaszkönyvben”²⁶ is többen panaszkodtak: „...az 1878-dik évi fürdőidényre a földött sétány, az 1879-dikire pedig a Gyógyterem is elkészült. A kávécsarnok és a földött sétány már készen áll.”²⁷ Itt jutott hely olvasóteremnek, zongorateremnek, kártyaszobának, táncteremnek és ide költözött a kölcsönkönyvtár is. Ennek jelentőségével a kortársak is tisztában voltak, így Roboz István is: „Most 1879-ben készült el a pompás gyógyterem. Szóval Balatonfüred ma már mindennel el van látva, amire egy elsőrendű fürdőnek szüksége van.”²⁸

Látnivaló tehát, hogy a füredi fürdőt meghatározó fejlesztések a kiegyezés előtti években megindultak és azon átívelően fejeződtek be. Mindez pedig a pannonhalmi főapáti és a tihanyi apáti posztot betöltő személyek döntéseihez, az azok nyomán meginduló és meg nem torpanó fejlesztésekhez köthető, valamint ahhoz, amit a déli vasút Balatont érintő kiépítése jelentett, továbbá Füred vezetőinek ehhez tapadó helyzetfelismeréséhez. Így érhetett el a Savanyúvíz fürdője, részben a megfontolt, de nem politikai alapon álló, a politikához legfeljebb áttételesen köthető döntéseknek, a megindult és következetesen végrehajtott beruházásoknak, részben a szerencsés tényezők kiaknázásának köszönhetően valódi fénykorához. Az ugyanis a Füreden kifejezetten leromlott reformkori állapotokkal szemben a dualizmus éveiben köszöntött be, mint láthattuk, korántsem a vakszerencsének köszönhetően. Sokan hajlamosak ugyanis az általános idealizálás jegyében megfeledkezni arról, hogy nem a reformkor maga, hanem a korabeli Magyarországot gyökeresen megváltoztatni akaró reform gondolata volt nagyszerű, ezért mindent, amit a reformkori jelzővel látnak el, a legjobbnak gondolni. Amikor azonban a korszakot magasztalja valaki kritika nélkül, nemhogy fejet hajt a reformokat kezdeményező legjobb elmék s hazafiak előtt, hanem akaratlanul ugyan, de egyenesen megcsúfolja őket. Amikor olyan kiválóságok, mint Széchenyi István gróf (1791–1860) vagy Szemere Bertalan (1812–1869) későbbi miniszterelnök külföldre utaztak, hazatérve abban hittek, hogy egyfajta időutazás részesei is voltak: olyannak akarták látni majdan hazájukat, amilyen a korabeli nyugat volt, azt tekintették abszolút mintának. A Monarchia révén ebbe az irányba indult Magyarország szekere.

Akadtt azonban olyan szegmense a füredi mindennapoknak, ahol érzékelhető volt, igaz hosszabb időtávlatban, a kiegyezés által is generált társadalmi folyamatok hatása. Ez pedig a vendégkör megváltozása. Ennek megértéséhez le kell számolni azzal a hamis fénytörésben fogant tézissel, hogy a reformkor éveiben elkötelezett hazafiak, azt követően pedig aulikus megalkuvók látogatták a fürdőt: „Éppen 1849-ben, amikor nemzetünk élethalálharcát vívta, emelkedett legmagasabbra a fürdővendégek létszáma. Akkor is voltak olyanok – mint minden nagy nemzeti megmozdulásunk idején –, akik az önző saját

25 KATONA Csaba: *Rachel Harriette Busk – Egy angol hölgy útleírása Magyarországról*. In: Fons, VII. évf. (2000) 2. sz. 297–298. pp.

26 *Balatonfüredi panaszkönyv, 1836–1840*. S. a. r. és bev. HUDI József. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2015 (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 74.)

27 JALSOVICS Aladár: *i. m.* 30. p.

28 *Balatonfüredről R. I.*, *i. m.* 205. p.

céljaikat fontosabbnak tartották a nemzeténél. Azoknak elődei, akik később, 1919-ben ugyancsak Füred kényelmes szállodáiban, penzióiban megbújva várták a Tanácsköztársaság végét [...] Tehát amikor a nemzet nagy része fájdalmában visszahúzódva siratta kivégzett vezéreit, rabságra, börtönre, akasztófára küldött fiait, voltak, akik jól érezték magukat a fürdőn. Sőt 1852-ben hálaadó lelkendezések között fogadták Füreden a szabadságharcot leverő I. Ferenc Józsefet.”²⁹

Tény, hogy a reformkori fürdőközönség soraiból mindig az utókor értékítélete alapján kiemelkedő személyiségek füredi jelenlétét szokás emlegetni, majd velük jellemezni a fürdőközönség egészét, de ez nyilvánvalóan nem helytálló megközelítés. Az megint más kérdés és részletesebb elemzést igényelne, hogy a reformok hívei sem feltétlen csak a hazáról értekezni jártak Füredre, amint azt az egyébként is „nagy étvágyú” báró Wesselényi Miklós naplójának sorai érzékeltetik: „Mind a két nap [...] áldoztam a Kaland–Venus veszélyes oltárán. Bízom, mert itt minden héten orvosi vizsgálat van, és bízom az átkozott csalfa védlapokban. Kettővel is ellátván magamat, de ezek az átkozottak újra és mindig megcsalnak. [...] már vasárnap aggodalmimat bizonyos csípés [itt: kiütés], s sajtás öregbítette.”³⁰

Meglehet tehát, sokaknak okoz csalódást, mint ahogy az is, hogy sutba kell vetni a passzív ellenállás szívdobogató, csak éppen hamis legendáját,³¹ hogy a füredi fürdő vendégköre 1849 után nem változott jelentősen. Ha megvizsgáljuk a Horváth-ház fennmaradt számadásait, s ezeken belül a házban megszállt vendégek névsorát az 1848., 1849., 1850. és 1851. évből,³² akkor világosan kiderül, hogy egyáltalán nem fedezhető fel lényeges eltérés a megszállt vendégek társadalmi státusában, eltolódás a különféle rétegeket képviselők arányában, sőt törzsvendégek is szép számmal előfordulnak. A fentebbi, éppen hogy ideológiai/politikai szemléleten alapuló, torz, leegyszerűsítő látásmódot közvetítő jó/rossz felosztás tarthatatlanságát egyetlen város, a közeli Pápa példájával érzékeltetni lehet.

Ennek lakosai közül ugyanúgy kedvelte a fürdőt az 1848–1849 után egyértelműen aulikusnak mutatkozó Pápay Miklós (1849 végén a megyehatóság pápai járásának császári–királyi főbírája) és Gyalóky Ferenc (1849–1851 között aljegyző), mint pl. Tarczy Lajos (a pápai kollégium tanára, később az Akadémia tagja) vagy az 1848-ban Pápa követévé választott, a helyi nemzetőrök parancsnokaként is fellépő későbbi alispán, Vermes Illés. Hogy a politika egyébként sem szakította szét teljesen és véglegesen egy adott település elitjét a forradalom és szabadságharc után sem, azt világosan mutatják olyan személyiségek szerepvállalásai a város és Veszprém vármegye hivatali posztjain az 1850-es évek első felében, mint Vermes Illés (1849 őszétől a pápai járás szolgabírája), idősebb Martonfalvy Elek (1849-ben helyettes szolgabíró, míg 1852-ben a város ügyvédje) vagy Mikovinyi Ignác (1848-ban Pápa főbírája, majd 1856-ban városbíró).

29 ZÁKONYI Ferenc: *i. m.* 198. p.

30 Idézi: TÓTH-BENCE Tamás: *Wesselényi Miklós úszásai a Balatonban*. In: *Füredi História*, XVI. évf. (2016) 3. sz. 13. p.

31 Erre nézve: PAP József: *A passzív ellenállás, a neoabszolutizmus korának mítosza?* In: *Aetas*, XVIII. évf. (2003) 3–4. sz. 159–176. pp.

32 Magyar Nemzeti Levéltár Megyei Levéltára. XIII. 18/25. Szentgyörgyi Horváth család iratai. A Horváth-ház T848., 1849., 1850. és 1851. évi számadása.

Ugyancsak ezt igazolja az a tény is, hogy az 1852. évi füredi fürdőlistán jelen vannak az 1848-ban igencsak aktív szerepet vállalt személyiségek is: Bezerédy Mihály (aki anyagilag támogatta a szabadságharcot), Vermes Illés, Kerkápoly Károly (1870–1873-ban pénzügyminiszter), Tarczy Lajos, idősebb Martonfalvay Elek – épp a Ferenc József látogatása által fémjelzett évben. Ugyancsak jellemző eset, hogy Pápay Miklós mint császári–királyi szolgabíró tett javaslatot 1849 októberében Pápa hivatalsszervezeti átalakítására s ennek során bírónak javasolta Mikovinyi Ignácot.³³ Érdeemes hosszabban citálni Pap József gondolatait: „Ha fenn akarták tartani a közigazgatási munka folyamatosságát, akkor szükségük volt a megfelelő szakértelemmel és a nélkülözhetetlen helyi tapasztalatokkal rendelkező, politikailag gyakran megbízhatatlannak tartott emberekre. Véleményünk szerint az állami adminisztráció erre a korszakra már olyan fejlődési fázisba jutott, amikor a szolgálatvállalás függetlenné vált a politikai állásfoglalástól. Fő cél az államapparátus oldaláról a szakszerű munka folyamatossága volt, s ezt nem lehetett alkalmi tisztviselőkkel biztosítani. A több politikai átalakulást megélt hivatalnokok így tudtak munkát vállalni mind az abszolutista, mind az alkotmányos időszakban”³⁴

Az tehát, hogy a fent felsoroltak szűk három évvel az 1848–1849. évi szabadságharc leverése után a nem éppen olcsó áraitól nevezetes Füreden időztek, egyébként pedig felelős pozíciókat töltöttek be, erősen árnyalja azt a romantikus elképzelést, hogy ezekben az években az ország egésze a teljes elnyomatás és keserűség igáját nyögte. A kétségtelenül nehéz politikai helyzetben is a maga medrében folyt tovább a mindennapi élet, láthatóan a forradalmi eseményekben erőteljesen „kompromittálódott” személyek tekintélyes hányada számára is.

A balatonfüredi fürdőlisták adatai ugyanakkor egyértelműen mutatják, hogy hosszabb távon, a századfordulóra, de a XX. század elejére mindenképp, a füredi fürdőközönség mégis átalakult.³⁵ Vagyis egy, mégoly jelentős politikai eseménysor (1848–1849 forradalmi fellángolása) rövid távon is alig, ám egy másik, a távlatokat tekintve is működőképes kompromisszum (a kiegyezés) hosszabb távon is éreztette hatását. A korábban jellemző regionális arculat ugyanis fokozatosan elhalványodott, még ha nem is tűnt el egészen. Pest-Buda (Budapest) ugyanúgy a legtöbb vendéget adta a XX. század első éveiben is, mint korábban, ám a századelőre a fürdő jellemzően a városlakó kereskedők, iparvállalkozók, értelmiségiek, hivatalnokok, leegyszerűsítve a polgárság fürdőjévé lett, míg a környékbeli vidéki birtokos réteg mind kisebb létszámban bukkant fel. Ennek a változásnak az egyik oka pedig nem más, mint a társadalom egészében bekövetkezett változás, amelynek során a volt vezető réteg, a nemesség, mindinkább veszített társadalmi, gazdasági stb. pozícióiból, helyettük pedig a vállalkozó, hivatalviselő modern polgárság vált fokozatosan a társadalom meghatározó erejévé. Ezzel összefüggésben nem szabad

33 „Pápáról igen szép útja van Balatonfürednek” Adatok a reform- és dualizmus-kori pápai polgárság mentalitásához. Pápa, 2002. (Lapok Pápa történetéről, 4–5. Panniculus ser. C. no. 149–150.) 360. p.

34 PAP József: *A Heves és Külső-Szolnok vármegyei politikai elit és a „paszszív ellenállás”. Heves és Külső-Szolnok vármegyei politikai elitjének története, 1844–1853.* In: *Aetas*, XIII. évf. (1998) 2–3. sz. 176. p.

35 A fürdőlisták alapján a fürdővendégek összetételének elemzésére nézve: KATONA Csaba: *Füred és vendégei.* In: *Uő: A magyar beau monde. Esszék és tanulmányok Balatonfüred múltjából.* Szerk. KATONA Csaba – TÓBIÁS Krisztián. Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2016. (A Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai 76.) 31–75. pp. (különösen 69–71. pp).

elfeledkezni a mentális tényezőről sem. A fürdő egyre inkább a polgárság igényeinek felelt meg, ami nem kétséges, hogy határozott törekvés eredménye is volt. Idézzük Orzovenszky Károly fürdőorvost: „Hogy B.Füredet azon színvonalra emeljük, melyet az előhaladt polgárisultság, finomult izlés, és életmód igényel, errenézve élénken meg vagyunk győződve: hogy a létező gyógyerőket fokozni, a kényelem és társalmi átalakulás kívánalmainak megfelelni legelső feladatunk.”³⁶ A polgárosulás, polgárrá válás folyamata nem csupán az eszközökben, lehetőségekben, a városok növekvő népességében, de a mentalitásban is rejlett (a nagy alapterületű, ám falusias, tanyarendszerrel övezett, paraszti többségű Hódmezővásárhely például nem adott több vendéget Fürednek a századelőn, mint a XIX. század derekán). A polgári öntudat pedig annyiban kötődött területekhez, amennyiben adott országész várososodottsága, illetve településeinek városiasodottsága előrehaladott volt. Ebben a tekintetben a Dunántúl korántsem volt olyan monopóliumhelyzetben, mint a vasút megjelenése (1861) előtt a közlekedés tekintetében. A konszolidált anyagi háttér és a polgári szemlélet együttes létét igazolja az olyan városok lakóinak nagyobb számban feltűnése Füreden, mint Nagyvárad, Kassa, Kolozsvár, Szabadka, Zombor, Eszék, Szeged, Temesvár, Arad, Debrecen. Itt fontos újra hangsúlyozni a korábban nem létező, polgári értelemben vett szabadidő összefüggését is a fürdőélettel. Petneki Áron pontosan fogalmazta meg ennek lényegét: „A fürdővendégek összetételének vizsgálata azt bizonyítja, hogy elsősorban azok tudtak nyáron üdülni, akik anyagilag többé-kevésbé függetlenek, ill. munkájuk nem köti őket bizonyos szezonhoz.”³⁷ A pihenésre, kikapcsolódásra szánt időt a városi polgárság igénye alakította ki. A folyamatos, állandó munka, amelyet a mezőgazdasági jellegű munkálatokkal ellentétben az időjárás, az agrárterminusok kötöttsége nem befolyásolt, tudatosan kialakított szabadidőt teremtett meg, amely szinte természetesen esett egybe a kellemesen meleg nyárral. A városi, polgári rétegek fürdői térnyerését igazolja közvetetten az is, hogy augusztus elveszítette korábbi utóidény jellegét. Az Anna-bál eredendően idényzáró bár volt, mert a fürdői közönséget korábban domináló birtokos nemességnek július után vissza kellett térnie birtokára az aratási munkálatok végett.

1867-ben a képzeletbeli kráter mélyéről, Füredről nézve tehát a kiegyezés körvonalai még csak halványan, bizonytalan kontúrokkal tünedeztek fel a távolban. Az optikát az idő csiszolta élesebbé. A kiegyezés nyomán megerősödő nagyarányú társadalmi, politikai, gazdasági átalakulás, amely utat nyitott a polgári állam keretein belül a szabad kapitalista versenynek, átalakította a társadalmat is és ez tükröződött a füredi vendégek névsorában. Ezt tekintetbe véve aligha lehet megkerülni annak taglalását, hogy ha nem a nemzeti érzület ködfátylába burkolózva tekintünk a kiegyezésre, óriási jelentőséget kell tulajdonítani neki mint a modern polgári állam bölcsőjének.³⁸ E kivételes történelmi

36 ORZOVENSZKY Károly: *Orvosi jelentés 1856-ki Balaton-Füredi fürdő-évszokról*. Pest, 1857. Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred.

37 PETNEKI Áron: *A magyarországi gyógyfürdők idegenforgalma és vendéglátása a XVIII. század végén és a XIX. század első felében*. In: Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Évkönyve, 1982. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest, 150. p.

38 A kiegyezés sokrétű megközelítésére lásd a Magyar Tudomány folyóirat 178. évfolyamának ez év végén megjelenő 12. számát.

pillanatban Magyarország nem valami ellenében, hanem egy nagy egész részeként sikerrel pozícionálta önmagát. A „kiegyenlítés” ugyanis nyilvánvalóan nem pusztán jogi aktus és főleg nem csak erkölcsi elégtétel volt. Hanem a jogegyenlőségen alapuló, a rendi eredetű kiváltságokat felszámoló, a másként kanonizált és eltérő hagyományok szabdalta jogviszonyok között élő területeket az egység irányába terelő, a kormányzat szerepét minden más fölébe emelő, a kapitalista, polgári, liberális állam megteremtésére tett, birodalmi keretek között kibontakozó határozott, és sikeresnek bizonyuló modernizációs kísérlet. A Monarchia létrejötté így, dacára a régi világ egyes – bár többnyire megváltozott tartalommal bíró – maradványainak (jogkövetkezmények nélküli nemesi címek pl.) lezárta Magyarország feudális korszakát és betetőzte azt a folyamatot, amely a reformkorban vette kezdetét, 1848–1849-ben a nemzeti függetlenség víziójával felvértezve megvalósulni, majd a forradalom és szabadságharc bukását követően megtörni látszott, ám az abszolutisztikus berendezkedés keretei között is folytatódott, majd 1867-ben „csupán” kiteljesedett.